

רבינו אליקים געץ

מחבר שו"ת אבן השוהם וספר רפדוני בחפזים

רב אב"ד בהילדסהיים

חייו, אבותיו, תולדותיו, קרוביו רבותיו וספריו

נינו ונכדו אדמו"ר רבינו ישעיה ז"ל אבד"ק פשדבורז והדורות אחריו

מאת

פינחס זליג במו"ה אברהם הירש גליקסמן מזלז

לודז - תרצו

מסדרה ודפוס: מ. בן-יקיר, לודז שרודמיסקה 31

Rabbi Eljakim Gec

Rabiniczny autorytet, autor różnych dział. 250 lat temu był Rabinem miasta Hildesheim. Jego życie, twórczość, przodkowie, następcy do chwili obecnej, również jego pra prawnuk Cadyk Rabbi Jeszaja Welt-frajd b. p. z Przedborza i jego następcy.

Zebrał i ułożył

P. Z. Gliksman Łódź, Zawadzka 16a Tel. 164.47

1 9 3 6

Printed in Poland

זכורה לטובה

תהי' נינה ונכדה לרבינו אלוקים געץ ז"ל
זוגתי החשובה יראת ה' טובת לב מרת מלכה. מנשים
באוהל תבורך. בת ר' יוסף ישכר ומרת שבע רוזנשטיין
ע"ה מרדומסק.

לה אני מגיש ספרי זה לזכרון עולם

המחבר

FEB. 12 1975

ארכיון בית אילן	
4509.2	
שם מיון	51 (52)
ת"ב 311	
868 + 1037	

ה ס כ מ ה

מאת הרב הגאון האמתי וחסידי המפורסם אב"ד בק"ק לאַסק זצ"ל
מחבר ספר שו"ת חדות יעקב:

היה החרף החכם ושלם במדעים מגזע יוחסין מו"ה פינחס זעליג נ"י
גליקסמאן רוצה להדפיס תולדות חכמי עיר לאַסק, אשר לפניו גאוני דור
ישבו בה, מהם אשר נודע טבעם וגדולתם מן הספרים שחברו. מהם שלא
נתפרסמו כל כך וכתב בעט ברזל וקיבץ כל הנודע לו אדותם ממקורות
נאמנים. גם ידי תכון עמו, ובטח לא ימנע כל אחד מלקנות הספר ויראה
תפארת העיר וחכמי.

דברי הבאעה"ח יום א' נצו"י תרפ"ה לאַסק
הק' צא"י יעקב מייזלש

מכתב תודה וברכה

מאת הרב הגאון איש האשכולות וכו' ר' משה מנחם יוסף סג"ל הי"ו
רב"ד דפה לודו נכד הגאבד"ק לודו זצ"ל:

בעזה"י לודו ב' לסדר יפת-וישכון תרצ"ו
כבוד ידיד לב הנודע לשם ולתהלה,
מפיץ תורת זקנו ברוך שמו בישראל
מ' פינחס זעליג נ"י גליקסמאן
ליום מלאות לו שבעים שנה

ידיד לב! הטיבך לבך, בימי נעורייך, ותספר לעמך, דברי הורייך, גם
תולדות רבני לאַסק ואזורקוב עריך, עלימו יודוך חבירייך, ואני תפלה, כי עד
זקנה וגבורת שיבה תחליף כח ואומץ, ובכחך זה עוד תגלה מסתרי תורת
אבותיך, וגם תולדות גדולי ישראל נוחי נפש, אשר בהם ישראל יתפאר. —
לחולשתי לא אוכל להאריך, ודי שנותיו יאריך, עד שוב ישראל אל אדמתו
וכבוד ה' אל ביתו,

הדו"ש משה מנחם יוסף הלוי סג"ל

הקדמה

הגאון רבינו יחיאל היילפרין כתב בראשית הקדמתו הגדולה והנוראה לספרו „סדר הדורות“ לאמר: „אתה הקורא ידידי ורב חשקי, דע לך, כי תועלת ידיעת הדורות רב הוא“. דעתו של ידידי הקורא בודאי לא תתקרב בזה ויתאוו עוד לדעת, כה ראיתי בחברתי היום ספר תולדות רבינו אליקים געץ, איזה רוח עבר עלי, שהעירני לעבוד עבודה קשה זו, כי לכאורה נפלא הדבר, כבר הורה גאון וחסיד מפורסם אחד, (א) כי ה' מעורר בכל דור ודור אנשי מדע, לחבר ספרים המזכירים שמות ופעולות צדיקים שכבר נפטרו. כאשר ברחו מן הכבוד בחייהם, כן הכבוד רודף אחריהם אחרי מותם. אבל צריך אני להודות על האמת, כי אחד מגיניו ונכדיו החשובים של רבינו אליקים געץ, הוא הסופר מר יוסף מאיר אפאטובסקי, הנודע בשם אפאטאש, העירני לפעולה זו, וספרי „עיר לסק וחכמיה“, שהוצאתי זה עשר שנה, היה לה הסבה הראשונה.

הנה לרגל מלאכתי לחבר ספר תולדות קהלת לסק, מיום הוסדה עד העת האחרונה, כתבתי גם דברים מעטים על תולדות הרב ר' מאיר בן רבינו אליקים געץ, שהיה רב אב"ד דקהלה זו, מזה נתעורר הסופר הנזכר בראותו בקיאותי בתולדות משפחה זו ויפנה אלי במכתב, שבו שאלנו ע"ד פרט אחד מתולדות אבותיו שנעלם ממנו. אני השיבותיו דבר לפי ידיעתי ואגב אורחא הודעתיו, כי גם זוגתי הוא נצר משורש אותו גאון. והנה האיש ההוא המחשיב מאוד קרבות משפחתית הביע לי רגשי שביעת רצון מידיעה זו ומאז התחשב למודעי וקדמני לפעמים במכתב הנוגע לתולדות משפחתנו, ובהיותו בשנה העברה בארץ פולין, נסע ישר מורשה ללודז, למען בקרני בביתי ואחרי זמן קצר הציע לפני במכתב, כי אכתוב מונוגרפיה של זקננו הגדול ההוא, הבינני בדברים של טעם עד כמה חשובה עבודת מונוגרפיה של משפחה גדולה כמשפחתנו, ושם עלי הדבר כמעט לחיובה. פתני – ואפת. בקשתיו אפוא. שימציא לי ידיעות על תולדות אבותיו, גם ישלח לי הספר „רפדוני בתפוחים“, שהוא יקר המציאות, והנה הוא עשה רצוני במוקדם האפשרי. בתחלה דמיתי, כי אך מלאכה קלה תהיה זאת לי וכי אך עמודים מספר יכלכלו כל דברי תולדותיו, ולכן גמרתי בדעתי לעשות מהדורה חדשה לספר „רפדוני בתפוחים“ ולחבר בסופו קונטרס לתולדות המחבר. אכן בהחילי לעסוק בדבר הזה, ראיתי לפני עבודה כבדה וכבדה, ראיתי כי יש חומר די לספר שלם, ואיגע מאד לעבדו ולשכללו כאשר עיני הקוראים תחוינה.

אזכיר לטוב את הגאון החסיד ר' צא"י יעקב מייזליש ז"ל אבד"ק לסק, אשר הואיל בטובו להמציא לי ידיעות מענינות לתולדות חכמי עירו ודבריו היו לתועלת לספרי „עיר לאסק וחכמיה“, אשר לספר הנוכחי יש שייכות והמשך לספר ההוא, ולכן אשים את מכתב הסכמתו, שבו כבדני אז, גם על ראש ספר „רבינו אליקים געץ“. ברוך ה' שהחיינו לזמן הזה.

פ. ז. גליקסמן

ב"ה לויז' כ"ב אדר תרצ"ו

א. טיבו של רבינו אליקום געץ

הרב ר' אליקום געץ היה אחד הרבנים המאורות הגדולים בימי הגאונים המפורסמים ר' גרשון אשכנזי, בעל "עבודת הגרשוני", ר' יעקב אשכנזי הנקרא "חכם צבי", ר' דוד אופינהיים, אב"ד בהנובר ניקלשבורג ופראג, ר' אברהם ברודא אב"ד בפראג ופרנקפורט, ור' נפתלי כ"ץ אב"ד בפוזנא, ועוד. עמיהם התהלך רבינו אליקום געץ בידידות, עמיהם נשא ונתן לעתים בדברי תורה וענייני דת ודין, והם אהבוהו וכבדוהו מאד בגלל גדולת תורתו, חסידותו, קדושתו ויחסנותו.

מעשה שרבינו אליקום געץ פנה בשנת תמ"ט אל הרב, רבן של כל בני הגולה, ר' דוד אופינהיים בכחב שאלה בענין קשה בדיני ממונות ויגלה לו גם את דעתו הרחבה בענין ההוא. והנה אותו גאון ערך אליו תשובה ארוכה בפלפול ובקיאות, ולפני הפלפול של הלכה כתב את הדברים האלה: (אבן השוהם ס"ו)

אל ארז בלבנון, עוקר הרי הרים חריף ושנון, תלמודו מסודר בידו כבתמחוי וקנון, ה"ה אהובי ידידי הוד רום יפעות יקרות מעלות תהלות הרב מפורסם הגאון אב"ד ור"מ נ"י פ"ה ע"ה*) מו"ה געץ יצ"ו עם שלום ישיבתו הרמה נצבה וגם קמה.

מפני רוב הטרדה וימים של צער אשר עברו, אי אפשר היה להשיבו דבר, כאשר בודאי שמע החורבן הקהלות שבמדינת אשכנז, וביחוד פאר כל קהלות ה"ה וירמיוז תוב"ב, אשר לפנים היתה עיר ואם בישראל, ואבדן בית אבי שיחי, אשר כבר נשמע בין החיים, שבעו"ה יום ג' לסדר ויקרא, וכל בית ישראל יבכיון את השריפה ותדמע כל עין דמע, ועל כולם אני אומר, ה' נתן וה' לקח, יהי שם ה' מבורך, ששפך חמתו על עצים ואבנים, גם בהכ"נ של רש"י ז"ל נחרב, וה' יפיר עצת אויב ויכנס עמו ישראל ב"ב אכ"ר.

מפני הסבה הנ"ל לא השבתי קודם לכן, אל ירע בעיני מעלת הוד רום מעלת אור תורתו, כי שאלתו קבלתי כהיום ד"י ימים, ומפני הנ"ל אחרתי עד עתה, וכהיום הזה באתי לפני אור תורתו במגילת ספר קונטרס אחד מה שנעל"ד, אך שאלת החכם השלם, לבו פתוח כפתחו של אולם, ובאתי להגיד תשואת חן חן על שבדק לן מר וענותנותו תרבני, כי זולת זאת מכיר אני את ערכי, שאין בביתי לחם ושמלה, ואצלו לחם אבירים ובשר שמן, ולמה לי לגרמי גרמי, גם אני מוכן לעשות חטיבה מול חטיבה, ואחת אבקש ואותו אשאל מכבוד אור תורתו, שיגלה אזני וטובה תוכחת מגולה מאהבה מסותרת, בדבר הראשון אשר אני משיג על בעל הש"ך, שלדעתי הוא שגג בזה, והוא כשגגה היוצא מלפני השליט, וצריך נגר ובר נגר דיפקיניה, ואותו תושיה

*) האותיות "נ"י פ"ה ע"ה", הן ראשי התיבות: נר ישראל פטוש החזק עמוד הימיני

כאשר קראו לר' יוחנן בן זכאי תלמידיו כשנכנסו אליו לבקר בחליו (ברכות כ"ח). (פ. ו. ג.)

ועצה, ומסתמא ילמוד סניגוריה עליו, בקשתי להודיעני, גם זאת אני בוטח שתשובתו ישלח לי ע"י מוקדם האפשרי, כדי להשתעשע בו, ואם אין בחורי חמד בכותבים, ויתבי דעתם ואינם רוצים להצתיק הלא יש סוסר אצלכם ועלי לשלם שכר ההעתק, ע"כ חושו וגושו, ובטוח אני שישלח לי ע"י מוקדם האפשר, ובזה אשים קנצי למלין, רק חדוה וגילין מהבורא ווילין, וה' ישפות לנו שלום תלי תילין.

ואחרי אשר הרב ר' דוד אפינהיים מאריך לברר את ההלכה בראיות ופלפולים רחבים, הוא מסיים את תשובתו בדברים האלה:

ועתה אהובי ידידי הר"מ, יפעת יקרת אור תורתו, פאר הזמן, נזר החכמה, אל ירע בעיניו אם קצרתי במקום שאמרו להאריך, והארכת במקום שאמרו לקצר, כי לי דרך אנשים, עתים ממללים ועתים חשים, ובאמת מן הראוי לשום יד למו פי, לקראת בנן של קדושים, אשר מי כמוהו מורה, הלכה כמותו בכל מקום, ולמי כל חמדת ישראל, כ"א לשארו, כל הלכות שנשתכחו מעלה בזכורו ובגלגלתו, וראשו חד וחריף, מה מצא בי כי מששת בכלי ריקם, וה' יודע וצד שכתבתי מתוך הטירדא כאשר ישיג ה"ר מכ"ת, ובאמת אמרו אם ראוי נכון וברור, צאו וזרעו וקצרו לפי חסד ה', אמנם עכשיו נתקו מזמותי מפני חורבן הקהלה הנ"ל, וכן כמה קהלות קדושות שבאשכנז, שעבר עליהם כוס התרעלה בצו"ה, וה' יסיר מעמו ישראל האף והחרון, ויזכור להם ברית שבטי ישורון, וינהיגם כבני מרון, ויהיו כחבצלת השרון ותרום למעלה הקרן, הבינני דברי הלוחות שהיו מונחים בארון אשר במתנה נחליאל ודורון, ויעשה עמנו לטובה אות, ויכנס נדחי עמו ישראל, ולחזות בנועם ה' ובבנין אריאל ויסגא על שלום השואל, ושלום על דיני ישראל עד ביאת הגואל.

כה דברי אשר יצא מפי אוהב תורה ולומדיה מחוי קידה חמש מאות לפניהם.

דוד הקטן בא"א כבוד הר"ר אברהם אופנהיים שליט"א א"ס חותם פה הגובר (*) היום יום ג' כ"ו סיון שנת קיבץ גלויות לפ"ק וכן יתארהו הגאון המפורסם ר' אברהם ברודא אב"ד בעיר פראג במכתב תשובה אליו (אבן השוהם ל"ה):

אקרא לשלום ספיר ויהלום, צדיק יסוד עולם היה אהובי ידידי מחוי הרב הגדול מעוז ומגדל, תורה מאדיר ומגדיל, זקן ונשוא פנים למטה ולמעלה קא חשיב האי תנא, נ"י ע"י פ"ה כבוד שמו מוה' אליקים געץ נר"ו.

(*) ד' דוד אפינהיים (נולד תכ"ד ונפטר תצ"ו) היה אח"כ רב אב"ד בפראג, דודו העשיר הגדול רבי שמואל אופנהיים, היהודי שבחצר המלוכה בווינא, הנחיל לו סכומים עצומים, וגם אוצר הספרים שלו זכה לשם גדול. ולכן אין מן הפלא הוא, מה שהוא הבטיח במכתבו זה לר' אליקים געץ שהוא ישלם שכר העתקת תשובתו אליו, רק שהדבר יעשה ב"י איחור. ממנו נמצאות תשובות בהלכה בשו"ת: חות יאיר, שבות יעקב, שיורי כנה"ג. גם חבר ספר ע"ד קבלת האר"י בשם "הנהגת אדם" עם שתי סליחות לאמר בשעת המגפה ששלטה בפראג (דברי ימי ישראל לגרץ חלק שמיני עמוד 365).

וגם האר"י שבחבורת הגאונים בימים כהם, "החכם צבי", אשר היה איש אמת שלם, הכיר את ערך עצמו הגדול, היה תקיף בדעתו, וזר היה לו משא פנים, כל דבריו היו מעטים ושקולים בפלס זהב—הנה בעת שערך מכתבו אל אותו מחותנו הישיש בדבר דת ודין, הוא מביע שבחו פענוה רבה. כאלו היה כותב לאיש שגדול ממנו בחכמה, הלא כה דבריו אליו בספרו סימן קט"ו א):

"זקן ויושב בישיבה, עייל ונפיק באוכלסא ויהי להם לשר צבא, מחו' היה נרו יאיר באור החמה, לאור יוציא תעלומה, אד"ש במשפט אורו עיני, כי ראיתי מראות אלקים עולים, ומי אני לבוא אחרי המלך ולעמוד במקום גדולים, ובאתר דזקוקין דגור, מה יענה אזוב קיר קטון שועלים, אמנם להיות מצות האדון נראה עלי חובה, והוא פקד עלי לחוות דעתי, כי היכא דלימטיא שיבא, כמצווה ועושה הנני בא בקצרה וכו'".

ופעם אחת התחיל מכתבו אליו לאמר: אלקים יענה את שלום אהובי מחותני הגאון עוז כמהור' אליקים געץ נר"ו ב).

מדברי שלשת הגאונים המפורסמים האלה נדע את טיבו של רבינו אליקים געץ ואין מן הצורך להביא עוד את שבחיו ממקומות אחרים.

ב. פעולתו של רבינו אליקים געץ ופסקי דינו.

א. רבנו אליקים געץ שם מילדותו עד יומו האחרון ראש מעינו בחקר הלכה, מקצוע הלכה היה לו לעיקר ומקצוע אגדה לספל. בימי עלומיו כבר נסמך מאת גאונים מפורסמים למורה הוראה בישראל ונתקבל לרב אב"ד ור"מ, והיה כשבתו על כסא רבנותו בקהלות קדושות, היה להן רועה נאמן, מתקן תקנות טובות, גודר גדר ועומד בפרץ, תופש ישיבה ומעמיד תלמידים הרבה. ישיבתו נודעה לשם ולתפארת. הן גם הגאון המפורסם רבי דוד אפינהיים דרש במכתבו אליו לשלום "ישיבתו הרמה". וגם הגאון האדיר, חכם צבי מתארהו בתור "זקן ויושב בישיבה". מבית תלמודו יצאו בודאי מאות תלמידים למדנים, שנעשו לרבנים מרביצי תורה ויראת שמים בישראל, ותהי אפוא השפעתו רבה על בני דורו. ולהיותו מפורסם למומחה ואבטוריטט להלכות התורה, פנו אליו רבים בשאלות חמורות בעניני דת ודין. והנה גם מתוך הפסקים שיצאו מחת ידו, מבצבצת ועולה צדקתו וקנאתו לתורת ה', כראוי לגאון וצדיק יסוד עולם כמוהו.

ב. מעשה בשנת תנ"ח שבחר אחד מעירו הילדסהיים בא בברית האירוסין עם אלמנה מעיר אחת. נכתבו התנאים כדה וכדין, אך לא נכתב באיזו עיר יהיה משכן הזוג. והנה אחרי החופה אשר היתה בהילדסהיים פרץ ריב בין המחותנים ע"ד מקום משכנם. החתן ואביו החליטו, שיגורו בעירם, והכלה ואביה אוו את עירם למושב למן, ולשניהם היו טעמים ונמוקים. והנה הגישו את משפם לפני רבנו אליקים געץ, ויוציא פסק דין מלפניו: יש

(א) ראה בס' זכר השוהם ט' ע"ד ותוכו, כי דבריו אלה ערוכים אל ר' אליקים געץ.

(ב) אבן השוהם סימן ז'.

לעשות התראה עוד, שתעמוד לדין לפני בית-דין הממוצע לשניהם, אולי ימצאו פשר ביניהם, ואם לאו אזי שורת הדין נותן שתלך אחרי בע"ה, ובאם שלא תרצה, אז יש לגרש אותה בעל כרחך ולהכריז עליה חרם, ובאם בכל אלה לא תשגיח, ותעשה תחבולה שלא לקבל גיטה, הוא מותר לישראל אשה אחרת בהיתר מאה רבנים, כי על אופן כזה לא החרימנו רבנו גרשון א, והנה הרב ר' אליקים שלח את דבר השאלה הזאת לגאונים אחרים והסכימו לדבריו.

ג פעם פנו אליו בני מדינת ברוינשווייג בענין זה: משנים קדמוניות היו אנשי קהלתנו נושאים ונותנים במדינת ברוינשווייג מבלי מוחה בידם, וזה מקרוב בא עליהם אדם אחר, אשר נתן מתנות לאמט-לייט המושלים סביבות הארץ, למען לא ירשו לשום יהודי לעשות מסחר במדינה זו, ויהיה בזה קפוח פרנסה לרבים מישראל, או שלח ר' אליקים דברו לבני מדינת ברוינשווייג לאמר ב: "מי הוא זה ואיזהו, אשר רוצה להשיג גבול אשר גבולו הראשונים, כי היו גירוש גירושין במדינות הללו, והשתדלו בחמלת ה' ובהוצאת ממון רב שנתיישבו ונתנו רשות לישראל וליתן, והוא בא לנעול דלת לפני אחינו בני ישראל, וכן לא יעשה, ואם שמוע תשמע לדברי מוטב, ובאם לאו, הנה אכתוב לחכמי ישראל, אשר בודאי יסכימו עמי, ואחלוץ כגבור חלצי, ואנעיל דלת בפני עושי עולה, ואשמיץ קול השופר נדוי ושמתא דרבנן דלית ליה אסוותא, עד שיסיר המכשלה, אשר הרים יד בתורת משה". —

ד. לתשומת לב מיוחדת ראויה הוראה אחת שיצאה מתחת ידו ע"ד המעשה שהיה בשנת תמ"ט בעיר האמבורג ג: ראובן הכהן השתדך עם שמעון, היינו, בן ראובן ישא בתו הבתולה של שמעון, ונכתבו התנאים וקצבו קנס כנהוג, ולאחר איוה ימים בא בחור אחר לפני בית דין של הספרדים בהמבורג בטענה, שהוא קדש בפני עדים את בתו של שמעון בטבעת זחב, והיא קבלתה ברצון, וכן העידו העדים לפני הבייד ההוא, והיה כשמוע שמעון את הדבר, הזמין את הבחור והעדים לפני הבייד של האשכנזים שבעיר המבורג, ושם חזרו העדים מעדותם הראשונה ואמרו, כי כל מה שהגידו לפני הבייד הראשון הוא שקר, וכי הבחור שחדם מכספו שיעידו כן, והם בקשו לעשות תשובה על מעשה הרע שעשו, ועיד עדים באו לפני הבייד ואמרו, שאמנם הבחור ההוא היה מהדר לשכור עדים, אשר יעידו שהוא קידש את הבתולה ההיא, והנה הבייד של הספרדים עמדו בדעתם, שהיא צריכה גט, ופרסמו את פסק דינם ברפוס, והביד של האשכנזים פסקו, שהבתולה מותרת להנשא לאיש בלי גט, וליתר תוקף צוו להכריז בבית

(א) אבן השוהם תשובה א, (ב) אבן השוהם סימן כח.

(ג) עובדה זו מסופרת באריכות בספר "עבודת הברשות" לר' גרשון אשכנזי, סימן ל"ד, ודעתו של רבנו אליקים געץ מובאה בספרו אבן השוהם סימן ל"ו, לפי דעת הבה"ב ב' ח"ג דעמניצער בספרו כלילת יופי חלק ב', הציג שאלה זו רבינו אליקים געץ לפני בעל עבודת הברשות.

הכנסת ע"י השמש דמתא וגורו בחרם, ששום איש לא יזכיר עוד שום דבר מענין קירושין זה, כי אין בהם ממש.

בכל אופן נתפרדה החבילה, מטענת החתן, כי חושש הוא לפסק של בית דין לספרדים, שהכלה צריכה להתגרש, וממילא לא תוכל עוד להנשא לו, להיותו כהן. בקשר עם זה נתעוררו בין המחותנים דין ודברים ע"ד חצי גזן קנס, שהתחייבו לשלם מצד העובר לצד המקיים. כל אחד טען, כי בשביל חברו נתבטל השדוך וממילא צריך הוא לשלם קנס.

והנה אבי המשדכת ואנשי שלומו של רבנו אליקים געץ הפצירו בו, שיחזה דעתו בענין זה, והנה הוא אחרי אריכות דברים בפלפול ובקיאות, בא לידי החלטה, כי בנוגע לתשלומי קנס אין איש מהם על חברו כלום. —

ה. בכל אופן רע ומר היה גורל אותה בתולה, כי מי היה רוצה לקחתה לאשה, מדאגת פן יבוא לידי מכשול, אחרי אשר פי"ד של הספרדים גזרו אומר, שצריכה היא להתגרש, מי יודע אם לא ישבה בתולה בבית אביה עד שהלבין ראשה, אכן נתגלגלה זכות ע"י הזכאי רבינו אליקים געץ וישועה באה לאותה בתולה:

בשנת תנ"א, כשתי שנים אחרי זמן ההוא, פנה אליו בחור אחד מתלמידיו בשאלה, אם הוא מסכים, כי יקח אותה בתולה לאשה בלא נטילת גט, מאשר כי גדלה השערורה בין שני בתי דין הנזכרים, הספרדים והאשכנזים (א), וחושש הוא ללעז אחר החתונה. והנה אותו צדיק השיב בדברים נעימים: מקדימין ומוריון פן יקדמנה אחר ברחמים, והזריו הרי זה משובח ולית דין צריך בשש, חדא מאחר שגאוני חכמי פולין התירוה להנשא בלא גט, והם ראו תשובת הספרדים, מי יבא אחר המלך אשר כבר עשוהו גאוני חכמי פולין וכו', ועוד הלא ראינו, שלא עמדו הספרדים בדבריהם, אחרי אשר שמעתי, שהאומר כי מקורשת היא לו, עשה שידוך באמסטרדם וחכמי ספרדים ידעו מזה וראו בנשואין ולא מיחו בידו ליקח אשה, ואם כדבריו כן הוא, איך לקח אשה על ארוסתו ולא חש לחרם דרבינו גרשון?

(ו) ומה חשובים הם דבריו אשר השיב לשואליו בני עדתו לאמר: נשאלתי פה ק"ק הילדיסהיים, פסח תנ"ו, ישבו הבוררים ועשו פונסים ותקנות הקהלה כנהוג, ועשו לאיש אחר מיקירי הקהלה, בר אבהן ובר אוריין, להיות פרנס ראשון, וכתבו בתוך פנקס הקהל, באם שלא יקבל ההתמנות, אז יחן קנס סך ידוע, וגם לא יעלה כל השנה לס"ת, ושלחו

(א) הרב הגאון ר' גרשון אשכנזי מעיר על זה בספרו הנזכר: בעיקר הענין נמשי נבהלה מאד, שראיתי שהתורה נעשית כשתי תורות בעוה"ה, ואין לנו פה להשיב להמלציגים, ולפי דעתי הגי"ד הראשון הם שלחו להבי"ד השני שיתווערו יחד לישא וליתן בענין זה ולא השגיחו בהם, מה מאד אני תמה על הבי"ד השני, מה ראו על ככה, אף אם נאמר אגמריהו סמכי, מ"מ לא יפה עשו יוצאי בוער וסוער על כבוד התורה שבטל"ה יעו"ש.

אחריו שיקבל ולא רצה, והתרו בו פעם אחת ושתיים ולא קבל, ובכן רוצים לגבות הקנס, וכן שלא יעלה לס"ת, והאיש הנ"ל תבע את הבוררים לפני, ואלה הן טענותיו בקיצור:

הלא ידוע לכם שנשבעתי על דעת רבים, שלא אשב עם פלוני אצל שלחן הטהור, ואתם עשיתם אותי ואותו לפרנסים, איך אבטל שבועתי, והם משיבים, אין שבועתך שבועה, כי אם כל אחד ככה ישבע איך תתנהג הקהלה, וגם בנך היה בתוך חמשה הבוררים, והוא חתום ג"כ על הקנס הנ"ל, בודאי שמע ממך שתתירנה לדבר, כי בלאו הכי לא הסכים לדברנו, או שידוע לו שלא נשבעת, ואנחנו לא נמחול לך על הקנס, כדי לגדור בקהלתנו, וגם חרפה היא לנו לזלזל בכבוד הקהלה. לפי ענייני דעתי — השיב רבינו אליקים געץ — וראי בארץ מולדתי אשר יצאתי משם, כבר המנהג עוקר הלכה וכופין בכפיות מי שאינו רוצה לקבל התמנות, ונהרא נהרא פשטא, כי הייתי באיזה מקומות לאב"ד ולמ"ץ, והיו באים למשפט לפני מנהיגי מדינה בצירוף אב"ד מדינה ובראשי הקהלה פונון, ונפסק מי יאמר להם מה תעשו, יש בידם לעשות הישר בעיניהם, אכן מאחר שלא מצאתי בכל הפנקסאות הפתוחים לפני איזה תיקון על זה, ורוצים להורות להם ע"פ דין אשר יורה לנו מן השמים, ובואת גאות לנו שלא ילכו כעור בצהרים, אמרתי אף שדין תורה לא ידענו, אכן מספרי הקדמונים ובעלי התלמוד, אשר אנחנו שותים מימיהם מבריכה עליונה, אשר בדרך אותנו אלקים, אציע לפי קט שכלי, וה' יאיר עיני כאור הבהיר, ויצילנו מן השגיאה וכיעור.

ואחרי שהוא מאריך לברר דבריו מראיות שונות בטעם ודעת הוא מסיים:

מכל הדין טעמי אין שום כפיה על האיש ההוא, אכן מאחר מאן יימר דנשבע, וגם מאחר דבגו היה בתוך המבוררים והסכים עמהם בודאי שותא דאבוה הוא, ויכול להיות שעכשיו חזר אביו ומתחלה התרצה, דאם לא כן לא היה בנו מסכים עמהם, וגם שלא להגדיל שערות, כפינו בלברים את האיש ההוא, והתרצה לתת איזה קנס, כדי לגדור מילתא מהיום והלאה, ובנו ראוי לקנוס מאחר שעשה זילותא לאביו, יעו"ש. (אבן השוהם ל"ט).

ג. רבינו אליקים געץ בתור מחבר ספרים

(א) רבינו אליקים געץ כאשר השקה נפשו לתפוש ישיבה ולהרביץ תורה בפיו הקדוש, כן היתה משאת נפשו לכתוב את רעיונותיו הטובים בתורה ובחכמה על ספר ולזכות בו את הרבים. אב רחמן היה לילדי רוחו, וימאן כי ילכו לאבוד, אך יתפשטו בעולם וישפיעו על דורשי חכמה. והיה כאשר הוצעה לפניו שאלה חבורה בדת ודין, היה מעיין בה וכותב את צדדי ההיתר והאיסור, החיוב והפטור לפי דעות התלמוד והפוסקים, ואת כתב השקלא וטריא ומסקנתו היה שולח לאחר או לאחדים מידריו הגאונים, למען יודיעוהו הם את חוות דעתם בכתב ידם, ומה היה עושה ספר שאלות ותשובות, ויקרא שמו, אבן השוהם. וגם כשלמד את בני ישיבתו גפ"ת, הויות דאביי

ורבא, והמציא סברות ופולפולים של הלכה, היה כותבם בספר ויקרא שמו, עמודי שן. וגם על חמשה חומשי תורה וחמש מגילות היה כותב פירושים ודרושים בספר, ויקרא שמו, גן דבושם ועירוגות הבושם, ובשנת תל"ט כאשר הפצירו בו תלמידיו הותיקים, אוהביו ורעיו, כי יחבר ספר באורים על אגדות דרבה בר בר חנה, באשר הם מעוררים תמהון ולעג בעיני פשוטי עם, לא היה מונע את הטוב מהם. באמור לו לבו: „אליקים, מה לך נרדם, קום קרא אל אלהיך בדברי אנדה א). ויחבר עליהם ספר מיוחד בשם „רפדוני בתפוחים“. כן חשקה וערגה נפשו הטהורה לעשות ספרים הרבה אין קץ ב).

ב) ואלה דברי הרב המחבר בהקדמתו לספר זה: „יגילו השומעים וישמחו הרועים צאן מרעיתם להטות אוון ולשמוע דברי חכמים וחדיותם בחיבורי אשר חברתי, דברי משל ומליצה על האגדה, אשר רבותינו ז"ל דברו בדרך חידה וחכמה ליסר את הרבים, ולאהוב את ה' אלו תלמידי חכמים וכו'. ולא יעלה על דעת הרואים מעשי א"ה, שפליתי זמני בהגדת דברים, להניח את העיקר, ולתפוס בטפל, חלילה וחם לורעא דאבא, אם יוכני ה' אוציא אל הפועל ס"פ „אבן השוהם“ על ארבעה טורי אבן, אכן בער אנכי מאיש ומבינת אדם, להכניס ראשי בין הרים הגדולים, להיות להם מכריע לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, בעת הצורך לנו עת לעשות ה' וכו'. וקראתי שם הספר „רפדוני בתפוחים“ על שמי הנרמז בתוכו אליקים געץ כמנין „רפדוני“, ועל שם המדרש, שהכל רצים לדברי האגדה, דאיתא בפסיקתא פרשת ויקרא, רפדוני בתפוחים כי חולת אהבה אני (שה"ה ב' ה') רפדוני בתפוחים, אלו דברי תורה, כי חולת אהבה אני, אר"י בראשון שהיתה הפרוטה מצויה בינינו, אדם מתאוה לשמוע דברי משנה והלכה, ועכשיו שאין הפרוטה מצויה, וביותר שאנו חולים בגלות, אדם מתאוה לשמוע דברי מקרא ואגדה.“ —

ג) רבינו אליקים געץ מתאמץ בספרו ה:זכר לקרב את אגדות דרבה בר בר חנה אל שכל האדם, ולא בדברים הרחוקים מן השכל. ואלה דבריו בפרק הראשון: „והמוני עם מרננים ומשחקים בנו ואומרים, כשם שדבריו של רבב"ח הם דברי הבאי, כך כל שיטת התלמוד שלנו, וחלילה לומר כן, כי באמת כל חכמי התלמוד לא הוציאו שום דבר לבטלה, ואף שדברו בדברי חכמה וחדיות, כולם המה על דרך פשט ורמז. ואבאר בקצת דרך חידה, וממנו תראו וכן תעשו שאר תלמידי חכמים, אשר להם עינים לראות ושערי שמים פתוחים להם, ויחזיקו ידי העם, ולא יאמרו נרפים הם דברי חכמינו ז"ל“. והוא מבאר את אגדות אלה כמאמרי חז"ל, בגמרא ובמדרש ובוזוהר, ולפעמים הוא מסתייע גם מספרי מוסר וקבלה, כחבי האר"י, של"ה, ספר חרדים ומגלה עמוקות, כי גם בחכמת הנסתר ידיו רב לו לאותו צדיק מענינים הם דבריו שכתב במקצו: זה: ג)

א) כן כותב בהקדמתו. ב) כלשון הזה הוא כותב בהקדמתו לספר „רפדוני בתפוחים“: „יוכני ה' לעשות ספרים הרבה אין קץ“. ג) רפדוני בתפוחים פרק ט.

„ונראה לי, דהראה לנו דברי מוסר להוכיח ללץ אשר יליץ, שלא לולול בתלמידי חכמים הלומדים חכמת הקבלה, אף שיש ביניהם אנשים, שלא פתחו עיניהם בנגלה, כי נשמותיהם צריכות תיקון בקבלה, ואז אין שום חשק בנגלה, כי נשמותיהן אינן זוכות לגסתר, והכל תלוי במול נשמתו, כאשר מצינו במעשיות האר"י ז"ל כמה מעשיות ע"ז, ויש מהן שצריכין לסגף נפשם בתשובה ובתענית עד שיזכה נפשו ויהיה לו כח לעשות חיל לעמוד בהיכל המלך, ומבואר בוהר בכמה דוכתי, וגם בפסוק כי יקרא קן צפור דדריש על ת"ח. ובדברים האלה הוא מסיים את ספרו הנזכר: וחי אשר כמוני יודך, ששלמתי בעזרת ונותן לאדם בינה, כ"ד אגדות מרבה בר בר חנה, ואבקש מהשוכן בשמי מעונה, להמציא לי חגיגה, לגמור חבורי אשר קראתי אבן השוהם ברנה, ושאר חבורי, אשר אני עומד בתוכם לגמיר בערי, כן דברי המעטיר והמתחנן י"ג תמוז דהאי שתא מלוי, מלא ה' את שאלתי ותן לי לב להבין ולרעת. תליט לפ"ק."

(ד) חשע עשרה שנה היה מונח הכתב-יד הנזכר אצל אותו צדיק, מב"י נשות כל פעולה להוציאו לארץ, עם כי נפשו ערגה לזה מאד. כמה קשה היה בימים ההם למחבר עברי להדפיס את ספרו! הן בית-דפוס לספרים עברים היה אז בלתי שכיח, ולא פעם עמד חסרון - כיס לשטן על דרכו, אכן בשנת תנ"ח, אחרי שבתו כמה שנים בשלוחה על כסא רבנות הילרסהיים, התעורר אותו צדיק יסוד עולם להדפיס את ספריו. בודאי המציאה לו קהלה קדושה זו פרנסה בריות, עד כי היתה לו האפשרות להוציא חפצו הקדוש הזה לפעולה. והנה אז הודרו ויקח הסכמות מאת גאונים מפורכמים, וישא את רגליו ויסע למקום בית דפוס, ויקח עמו את בנו ר' זנוויל, הדיין מעיר סווערזענץ, למען יעזור לו בעבודת קודש זו. אכן אוי! בבואם לעיר פרנקפורט דאדר, שמעו כי מלחמה פרצה במדינה, אשר בנגלה סכנה נשקפה לחייהם, והיו מוכרחים לשוב לעירם, מבלי מלאות מימת נפשם א). ולא זכה עוד רבינו אליקים געץ לראות את ספריו הקדושים יוצאים לאור, כי בינתיים נתבקש בישיבה של מעלה.

אבל עוד לפני יציאת נשמתו הקדושה העיקה לו הדאגה לספריו. האם ישכח אב רחמן את צאצאיו ברגעיו האחרונים? והנה צוה לבניו, כי יחוסו על כתבי ידו ויביאום לתכליתם. וזאת היא שמדה להם, כי לא ירדו לטמיון, כי לאחר כמה שנים התעשתו בניו היקרים ויעשו את צוואתם של אביהם הקדוש. בשנת תע"ב הוציא בנו הדיין מסווערזענץ את הכפר, רפדוני בתפוחים" בעיר בערלין, ובנו הגאון ר' מאיר מלאסק הוציא בשנת תצ"ג את ספרו, „אבן השוהם ומאירת עינים" בעיר דיהרנפורט, ואמת נתנה להכתב כי לא ניפסו באותה שלמות, כאשר היו, לו נדפסו בחייו. הספר „רפדוני בתפוחים" יצא בלתי מוגה, בטעויות רבות, הן מצד המעתיק והן מצד הדפוס ובל"י „מראה מקומות" כראוי. הרב ר' זנוויל הרגיש בדבר, והנה הוא מתנצל ואומר: „אם שגיתי ח"ו בלשון יתלה הקורא הסרחון במחיצתי, ובאם שנפל

בו איזה טעות אתי תלון משוגתי רק אעברה נא בשאלתי שאל יאשים אותי המעיין כי הבעל בית דוחק והסועלים ממהרים לעשות מלאכתם ומרוב טירדות שגיאות מי יבין והרב ר' מאיר מלאסק הוציא רק חלק אחד מספרו, אכן השוהם בעור אשר מחלק השני שהיה בוראי כחלק הראשון אוצר בלום היה מוכרח מחוסר אמצעים לסלק את ידו ושאר ספריו לא נדפסו כלל.

הספר, רפוני בתפוחים זכה למהדורה חדשה בשנת תרנ"ו (דפוס מאדגורא הסמיך לקראקא). איש נכבד וחסיד, נשרף מעיר צאנז הוציא לאור בצירוף לקיטים של הלכה ואגדה מאת הגאון רשכבה"ג בעל יחתם סופר בהסכמות גאוני דורו. הרה"ג ר' שמחה בונם סופר מקראקא כותב בהסכמתו בין יתר דבריו: "זה ספר תולדות אדם הגדול בענקים, הוא רבינו הגאון הקדוש כקש"ת מו"ה אליקים געץ זכר צדיק לברכה, אשרי העם שלו ככה, זה קרוב למאתים שנה לא באו ברפוס דרושיו הראשונים, כמעט נשכח זכרו ושם תהלתו, ולא ידע איש את גבורתו, עד שקם איש אמונים, המתאמץ להציב לו מחדש ציונים וכו'—למען ימצא בזה מחיתו ומחית אנשי ביתו, חמשה בנים ובת אשר הגיעה עונתה, להובילה תחת חופתה."

אכן זה האיש במח"כ אך מטרה זו שם נגד עיניו ולא שם לב לזה, שהספר יהיה מהודר, מוגה ונקי מטעיות הדפוס, ועם מראה מקומות. והנה על הטעיות שבאו בספר בהוצאה הראשונה נוספו עוד טעיות חדשות וראשי תיבות יותר מדי.

אבותיו של רבינו אליקים געץ ומשפחתו

(א) רבינו אליקים געץ היה נצר משרשי רבנים מצוינים צדיקים מפורסמים. משפחתו היתה מיוחסת ומפארה ממנה יצאה כמה אנשים גדולים וטובים, שבהם ישראל יתפאר, הנה הגאון רבי דוד אפינהיים חלק לו במכתבו אליו בין יתר תוארי הכבוד גם את התואר "בן של קדושים", הוא בטוי תלמודי (א) אשר הוראתו היא, שהמתואר ואבותיו הם קדושים. אותו גאון ידע והכיר את רבינו אליקים געץ ואת אבותיו, ותוארו זה אפוא באמת יסודתו.

(ב) מר אביו הרב ר' מאיר נולד לאביו ר' אליקים געץ, אשר היה אדם גדול בתורה ובצדקות, אחד מראשי חכמי ישראל ומרביצי תורה בעיר פוזנא (ב) בתחלת מאה הרביעית לאלף הששי, בזמן שישב על כסא הרבנות בעל שארית יוסף גיסו של הרמ"א ז"ל (ג) ר' מאיר הצטיין בוראי עוד בימי ילדותו בתור עלוי, בעל כשרון וחשק ללמודים, וילמוד תורה בשקידה רבה אצל אביו וגאוני ישראל אחרים, ונעשה לתלמיד חכם מופלג ולמורה הוראה ויתחתן בו השר ר' שמואל קראקאווער מפוזנא, שהיה אב"ד דק"ק לעסלא (ד) ויתן לו את בתו

(א) בגמרא פסחים ק"ד ע"א איתא: מהו בן של קדושים ולא אסתכל בצורתא דזווא. וכתבו שם בתוספות: בכולה קדושתו באביו, שגם אביו היה קדוש. (ב) הקדמה לס' אבן השוהם. (ג) כלילת יופי ח"ב עמוד קכ"ו. (ד) כן כתוב בכתב יחוס ישן ע"פ עדותו של הרב ר' מרדכי הייטק.

לאשה ה). ר' שמואל היה בעל אחותו של הגאון ר' פינחס בר' פילטא, בעל המחבר ספר „ברית שלום“ על החורה. וההיג ר' פילטא, דיין וראש ישיבה בפונן, חותנו של ר' שמואל, היה אחיה של האשה הגבירה הצדיקת המפורסמת מרת אידל (ו) חמותו של גאון ישראל המהרש"א, אשר הוא נקרא על שמה, רבי שמואל אירלש". היא היתה עשירה גדולה בפונא ויסדה שם ישיבה רמה, אשר היא החזיקה אותה מכספה בתקופה של עשרים שנה, משנת שס"ה עד שנת שס"ה, וחתנה המהרש"א היה שם ראש הישיבה. אשה גדולה זו, אשת הרה"ג ר' משה ליפשיץ מבריסק היתה דודתו של ר' מאיר מצד אשתו (ז) וממשפחה מפוארה ומיוחסת היה גם הרב ר' שמואל, חיתנו של ר' מאיר, היינו, מצאצאי משפחת העלר, משפחתו של גאון ישראל בעל תוספות יום טוב. ח).

וברבות הימים נעשה גם ר' מאיר כאביו לאחד מחכמי בני ישיבה בעיר פונן, בזמן שרבינו המהרש"א היה שם ריש מתיבתא. פליס היה ר' מאיר מידידיו ומתי סודו של המהרש"א, אחרי אשר היה גדול בתורה וצדיק ועמד עמו ביחוס משפחתי. ולאחר כמה שנים נקרא ר' מאיר אחר כבוד לשבת על כסא רבנות בעיר פילא, ובאשכנזית נקראת שניידמיל, היא עיר בקצה פולין גדול, שבה נמצאה בעת ההיא קהלה גדולה של יהודים. ג) שנים רבות ישב הרב ר' מאיר על כסא רבנות פילא בשלוח וירביץ תורה ויראת שמים ברבים, וגם כתב חדושי-תורה בספר פעניני הלכה ואגדה. רבינו אליקים געץ מביא בספרו „רפדוני בתפוחים“ דברים של טעם מאת אביו ז"ל. בסימן ט' מביא דבר יקר בשמו על מאמר הגמרא (שבת קו) אחד מבני החבורה שמת תדאג כל החבורה כולה. ומסיים שם: עד כאן דברי פי חכם חן. ובסימן י"א מביא דבר תורה ששמע מפי אביו על מאמר המדרש: אלמלי שמרו ישראל שבת ראשונה כראוי כיד היו נגאלין. ובסימן כ"ד מביא דבר נחמד שמצא בחפזו של אביו „המוסר ותוכחה גדולה“ על הפסוק בתהלים כ"ב: סבבוני כלבים רבים עות מרעים הקיפוני. בודאי הרבה כתב וכתב אותו קדוש, אבל לא נשאר לנו ממנו שום חבור ברפוס. לו היו השנים כתקונן, אזי היה אותו קדוש בודאי יושב בעירו ומרביץ תורה כל ימי חייו לכבוד ולתפארת. ואולי זכה ג"כ לראות את כתבי ידו יוצאים לאור באור החיים, ואולם אין מול לישראל. מלחמה פרצה בארץ, מלחמת השוידים נגד הפולנים, ושה פזורה ישראל נעשתה השעיר לעזעזל. לרגל המלחמה מצאו עריצי גוים תואנה לעשות שמות ביהודים. תמסר שערות בשרנו למקרא המאורעות, אשר קרו ליהודים בפולין גדול בימים ההם. אנשים

ה) בהקדמה לאבן השוהם. ו) כן כתוב בכתב יחוס הנזכר, אשר חבר הג"מ יוחנן קויפמאן אבר"ק מארקוס פרידלאנד, נכד בעל אורה מישור ואביו של איש המפורסם ר' שלמה מרדכי קויפמאן מקאליש. ז) מה שכתוב בהקדמה לס' אבן השוהם שהיא היתה דודתו של ר' מאיר, היינו דודת אשתו. ח) ומה שכתוב בהקדמה לס' אבן השוהם שהגאון בעל תוספות יום טוב היה דוד זקנו של אביו, לא נכון הוא במח"ב, זכרוננו הטעהו או לא שמע יפה, רק היה בן דודו זקנו, כמו ר' משה מירלש. כן כתב לי ר' מרדכי ווייטץ מקאליש.

ונשים וטף במספר רב נרצחו באכזריות חמה ורבים עוד היו צפויים להרג ולגבדן, אז נסא הרב ר' מאיר וזוגתו הרבנית מנוסה חרב למדינת מרק ונצלו – בעזרת ה' בגבורים. ומאז לא ארכו עוד ימי חייו, כי לרגלי טלטוליו וחרדות נפשו נפל למשכב ונתבקש בישיבה של מעלה, וכעבור חודש ימים אחרי מותו, נחלתה גם הרבנית הצדקת והלכה אחרי בעלה הגדול למנוחת עולמים.

באותה שעה שנפטר אותו קדוש, לא היה בנו, רבינו אליקום געץ, אצלו. צעיר לימים היה עדיין בעת ההיא, בודאי עוד ישב על אחד הספסלים בבית ישיבה. אכן לאחר כמה שנים, בעת שכבר ישב על כסא רבנות, היה מציין בשאלה, אם מותר ליתן סיד לאיזה קבר, כדי שיתעכל הברכה. ולרגל זה הוא כותב הדברים האלה, (אבן השוהם סימן יג):

(ד) אדוני אבי מ"ו מוהר"ר מאיר זלה"ה מת בערב ראש השנה שנת תי"ד בעיר מילבאק מחמת חרב המתהפכת, שהיתה במדינת פולין, ונהרגו כמה אנשים ונשים וטף, ואנחנו נמלטנו בעזרת ה' בגבורים בקדושה ובטהרה למדינת מרק, ושם שבק אבי ה"ה חיים לכל ישראל, וצוה מחמת מיתה, כי אחר אשר תשקט הארץ, יביאו אותו לקבורה לק"ק מעזריטש, שהיתה קהלה הסמוכה, ולעשות לו ארון שלם, ולהניח תחת הארון איזה עצים וגם חבלים, כדי שיוכלו להוציאו ולהביאו לקברות ישראל. ולאחר שלשים מתה אמי מורתי, וצוהה ג"כ כהנ"ל.

ובחמלת ה' עלינו שקטה הארץ אחר איזה שנים, ולא רצה הפקיד להניח ליקח אותם משם עד שנתנו שחדים והוליכון לק"ק מעזריטש, והי' שלם ולא הריחו כלום, הגם שעבר כמו משך שלש שנים, וצדיקים במיתתם קרואים חיים. אך בשעת הקבורה היה איזה אנשים אומרים, להניח סיד בקברו, כדי להתעכל הברכה, ולא עשו כן. מחמת שלא צוה כלום, ואני לא הייתי אצל הקבורה, ואפילו הייתי באותה פעם, לא הייתי יודע בין ימין ושמאל, כי צעיר הייתי לימים, הגם שהיה לי לב אריה, אכן שמתי כל מעיני בחידוד הלכה ותוספות. ואחר אשר נתן לי ה' כח לעמוד בהיכל מלך, ונתקבלתי לאב"ד ולמ"ץ, הייתי תוהה על הראשונים, אם מותר ליתן סיד לאיזה קבר.

בנוגע להלכה הוא בא לידי מסקנה אחרי שקליא וטריא בגמרא ובפוסקים, כי באופן כזה, שעושים לעכל בשרו מהרה, כדי לישא אותו למקום שצוה, מותר לשים סיד בקבר, שאין כאן משום בזיון ואין כאן משום צער, שאין בשר המת מרגיש באיזמל, ובנוגע לענייננו, נוכחנו מזה, עד כמה קדוש היה הרב הפילאי, אבי רבינו אליקום, כי דעתו היתה מיושבת עליו כל כך לפני יציאת נשמתו, והבין השכיל לצוות, מה שיעשה לגופו לאחר זמן, ורצונו הקדוש נעשה, –

(ה) ומר אבי אביו, אשר הוא נקרא אחריו, רבי אליקום געץ, נולד בעיר טנהויזן בפלך מיטלפראנקען אשר במדינת אשכנז (בייערן), לאביו הרב ר' מאיר. לפניו נמצאה שם בודאי קהלה של יהודים ור' מאיר היה פארה והודה, אבל בערך התחלת מזה הרביעית לאלף הששי יצא הרב ר' מאיר

מעיר אשכנזית זו ויבא לארץ פולין. בודאי נתבטלה אז קהלה יהודיה זו לגמרי, כאשר כן היה גורל קהלת ישראל רבות בארץ-אשכנז. והנה חשעה בנים מצוינים בפלי כשרון היו לו לר' מאיר מטנהויון וכולם נעשו לגדולי ישראל במדינת פולין. כן הדבר מקובל בקרב משפחתו א). ואולם רק ארבעה בנים ידועים לנו: הרב ר' אליקום געץ הנזכר. הרב החסיד ר' עקיבא מהאציפלאץ, אשר עלה לארץ ישראל ונפטר שם ומנוחתו כבוד בצידון. הרב הגאון ר' ליב חנהליש והרב הגאון ר' יעקב תמרליש. שני האחים האחרונים הצטיינו ביותר בגדולת תורתם והיו למופת לישראל ותישבו בעיר לובלין. הם נקראו על שמות חמותיהם, שהיו נשים צדקניות ובנות חיל במדה מרובה. שם חמתו של הראשון היה חנה'לי ושל השני – תמר'לי ב). לא רבנים ולא דיינים רשמיים היו בלובלין אך היו שם תופשי ישיבה מרביצי תורה, בעוד אשר חמותיהם ונשותיהם עסקו במסחר ויכלכלו כל מחסוריהם.

הרב הגאון ר' ליב חנהליש חבר ספר בשם „ויגש יהודה“, לבאה ולתגיה דברי ר' יעקב בעל הטורים, והתחיל בהדפסתו בעירו לובלין, אבל במשך ימי ההדפסה גיע בפתע פתאום ביום כ"א שבט שנת שני'. והנה אחיו הרב ר' יעקב תמרלש התאזר חיל להקים שם המת, ולהשלים הדפסת הספר עד תומו בעזרת אלופים אחרים מלובלין. כן כותב ר' תמרלש בהקדמתו לספר זה. גם הדפיס שם שיר ארוך לכבוד נשמת אחיו המחבר, וההדפסה נשלמה כ"ו אלול שנת תנט ב). הספר „ויגש יהודה“, אשר הוא יקר המציאות, נדפס לאחר זמן במהדורה חדשה בשם „חדושי מהרל"ח“. הרב ר' חיים נתן דעמביצער לא ראה את הספר „ויגש יהודה“, ולכן כשהוא מדבר על אודותיו בספרו כלילת יופי ח"ב עמוד קכ"ו, הוא כותב שהוא האדם הגדול מחבר הספר „חדושי מהרל"ח“.

וזה נוסח החרות על מצבתו, כפי העתקת בעל „קורות היהודים בלובלין“ עמוד 44: „פ"נ ארי שבחבורה הרביץ תורה והוציאה לאורה בעלפול ובסברא, הרב הגדול מו"ה יהודה ליב בן הרב מו"ה מאיר זצ"ל אשכנזי כ"א שבט שני' וגם אשתו מרת פייגעל מ"כ. – גם הרב ר' יעקב תמרליש היה מפורסם לגאון. פלשון זו מביאו בעל „קב הישר“ בספרו פרק מ"ה: „קבלה היא בידי בשם הגאון רבי יעקב תעמרליש ז"ל מלובלין. ומה שכותב הרב ר' ח"נ דעמביצער בספרו „כלילת יופי“ ח"ב עמוד קי"ז, כי בעל „קב הישר“ התכוון בזה על הגאון המקובל ר' יעקב טעמרליש בעה"מ ספרא דצניעותא. אינו במח"כ אלא טועה, כי הגאון הזה לא היה בלובלין כלל, רק נולד בעיר ווירמייזא בארץ אשכנז, ובימי חורפו בא למדינת פולין, גר בקרימניץ במדינת וואלין, ובסוף ימיו גר בוויגא ושם מנ"כ. ואין שום ספק בדבר, כי שני ר' יעקב תמרליש היו. בעל ספרא דצניעותא היה בן ר' אליעזר ליפמן ונפטר בשנת תכ"ז, וזה שלנו היה בן ר' מאיר מטנהויון, גר בלובלין ונפטר בערך שנת ש"פ. הנה הוא בשנת שני'ט הוציא לאור בהשתתפות קצינים

(א) בהקדמה לס' אבן השוהם. (ב) כתב יחוס ישן. (ג) הציגלאגראף ר' ר"צ פרידברג בהקדמה לספרו תולדות משפחת שור (ספר"מ תרמ"א).

בלובלין הספר „עטרת שלמה“, ביאור הרש"ל על ספר „שערי דורא“ ובשנת שע"ז – הספר שו"ת מהר"ם מינץ.

לר' יעקב תמרלש היו שני בנים גדולים בתורה, הרב ר' ליב, אשר אליו יתיחס המחבר ספר „תבנית הבית“ בהקדמתו, מצד אמו, והרב הגאון ר' אלכסנדר סנדר, חתן ר' מאיר ר' נתן איידלש, אב"ד בלובלין נכד הרבי ר' שכנא משם, ומהם יצאו משפחות גדולות. (א)

(ו) להרב ר' מאיר מפ"א היה עוד בן גדול וקדוש ושמואל שמו. גם הוא נתגדל על ברכי אביו ולמד בישיבות גאוני דורו ונעשה למורה הוראה בישוא"ל. ויהי רב אב"ד בתקופה של כמה שנים בקהלת לובוצענץ, אכן הלך לעולמו ברמי ימיו, בקצר עם מותו מספרים מעשה נורא שהיה, אחיו הגדול, רבינו אליקים געץ, היה אומר כמה פעמים, כי בעת אשר יוציא את ספרו, ירשום שם גם מעשה פלאי זה לזכרון עולם, כדי לידע מגדולת צדיקים במיתתם, אבל לא זכה לזה אותו צדיק, ויהי בנו ר' מאיר, הרב מלאסק, ממלא מקומו ברבר הזה, והנה בהקדמתו לספר „אבן השוהם“ הוא כותב את הדברים האלה:

דודי המנוח הרב הגדול ר' שמואל היה אב"ד בעיר לובוצענץ כמה שנים, וכאשר פעויה בדורות הללו רבים מתפרצים, ובינינו דלטורים ומלשינים, אז היה אחד – התורה מכסה – אשר היה לו כחלוקת עם הקהל, ואב"ד דקהלתו צריך לעמוד אצל הצבור, ומכח זה נעשה גם הוא שונא של האב"ד הנ"ל, וגרם לו אותו האיש, שנתפש וישב בתפיסה סגור ומסוגר במקום סכנה, עד שנתן קנס סך מסוים, ודמיא תרתי משמע, כי כחו נחלש מאד ונפטר בזמן קצר אחר זה מגדול הצער, ואמר שינקום נקמת ה'.

והנה באותה עת היה יריד בדנציג, כאשר שם לעתים ירידים גדולים, והיה אותו האיש ג"כ שם, וידוע באותן מקומות, אשר במלון אווד יתארחו כמה וכמה בעלי-בתים ממדינות פולין ואשכנז, ואדוני דודי זלה"ה נפטר בעש"ק ונקבר אחר חצות, והיה באותו יום יא"צ של אמו והגיד קדיש, ואח"כ צוה לפני מותו ואמר, שאינו מוחל לאותן אנשים, ונפטר בקדושה וטהרה כמיתת צדיקים, ויגוע ויאסף אל עמיו. ותיכף באותו יום לעת הליכות היהודים לבית הכנסת למנחה בעש"ק, היה אותו האיש בדנציג צווח בקול מר, אוי לי, אוי לי, ווי לי, שנפטר בלובוצענץ הרב הגדול זלה"ה אב"ד דק"ק לובוצענץ, ותובע אותי לדין, ומצד אחד עומד איש זקן, הוא אביו, ומצד השני עומדת אמו ז"ל. וכאשר ראו זאת האנשים אשר היו שם, תמהו ונבהלו ונחפזו, ומתחלה סברו, שהוא קצת שגעון והרהורים, כי לא נודע שם שמת הגאון ז"ל הנ"ל, כי לא שכב בחליו רק איזה ימים, והנה הוא צועק ואמר: „מורי ורבי אני מבקש מחילה ואני אתן נדוניה לכל הבנות“, כי הניח אחריו כמה וכמה בנות, וציוו לאותם האנשים, שהיו שם באותו מעמד, שהם יבקשו רחמים לדודי זלה"ה. וכאשר ראו אנשים הללו, שהוא שטיא בחדא מילתא וכו', וראו צרותיו, שהוא צעק וצווח בקול מר, וחיל ורעדה אחזוהו, ופלצות אחזוהו

ופחד ורעד, הם בקשו מחילה, אף שלא ראו ולא שמעו כלל. ושאלו אותו, מה הוא אומר, ויען ויאמר, כי בעושה השיב, שהכל בחנם, ובמקלו יגיד לו, שהרים המקל ומרמו לו, שילך עמו לדון. וכן אביו ואמו אומרים כך: „רשע, אתה הרגת את בנו“.

ושלחו תיכף שליח מיוחד לק"ק לובווענץ, לידע אם אמת הדבר, שנפטר הרב הגאון הנ"ל, ולבקש מחילה על קברו, אם הדבר אמת. והנה אותו איש חלה מאד, הגיע עד שערי מית, ונפטר.

וחלילה לדמות-כתוב שם- כי דבר זה היה ע"פ חלום או ע"פ שמיעות והרהור, רק גלוי וידוע הדבר לכמה וכמה אנשים, אשר היו שם באותו זמן, כי המעשה היה זה רק בערך ל"ו שנים, בערך שנת תנ"ו לפ"ק. הישמע או יראה כזה בדורותינו, שבו ביום בהקיץ לעשות נקמה, ותיכף ביום הראשון, שש שעות אחר מותו. ומוזה יבינו ויראו היאך גדולים צדיקים במיתתם. וגם שאר האנשים, אשר היו קצת גרמא בנויקין בדודי ה"ה הנ"ל במחלוקת, היו הולכים וכלים מאליהם בחולאים ובעניות, כנודע בשער בת עם, כי האל הגדול אין מקפח אפילו שכר שיחה נאה, מכ"ש למי שטרח ויגע בחורת ה', ומי שמצטער בצוה"ז, יזכה לשמוח ביותר לעה"ב. ע"כ.

(ז) שקל למטרפסיה אותו מלשין למרות הביצו חפצו בעת צר לו, לתת כופר נפשו נדוניא לכל אחת מבנותיו של הרב מלובווענץ. בודאי ידע, עד כמה העיקה לו דאגתו לבנותיו, באין לו היכולת להפריז להן נדיניא, מוהר ומתן, לפי כבודן, וידמה כי מעתה סלוח יסלח לו ותחי נפשו. ואולם לא כאשר דמה כן היה. „לא תקחו כופר לנפש רוצח“ אמרה תורה.

בודאי מצאו בנותיו של אותו צדיק אחרי כן מנוחה אשה בית אישה, בודאי נמצאו אנשים מהוגנים, אשר חפצו מאד להתחתן בבנות משפחה מיוחסה זו, גם באין להן רכוש גדול לנדוניא כדרך הנגידים. הנה כן מספר רבינו יעקב עמדין בספרו „מגלת ספר“, כי אחרי הלך מר אביו ה"ה חכם צבי" לעולמו ונשארו אחריו יתומים קטנים, היו הרבה קצינים, אשר התאמצו והשתדלו להתחתן בהם. אכן הם מאסו בכסף, ויחברו דוקא במשפחות מיוחסות. הן גדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם. בלי ספק בנו בנות אותו צדיק בתים חשובים בישראל, ומהם יצאו אנשים מצוינים כראוי לשורש ההוא, אשר היה פורה חכמים וצדיקים, אכן מי ומי היו והנם - לא ידועים לנו. -

(ח) בזמננו מביא דבר זה לכאורה לידי השתוממות, מבלי הבין, איזו דילטוריא יכלו אנשי בליעל להוציא על איש צדיק היושב על כסא רבנות, אשר בגללה נשפט לשבת במאסר ולשלם כסף ענושים. אכן בהביטנו על העריצות ומשטמה הדתית הלאומית אשר שלטה בימים ההם, נמצא פתרון החידה. מי לנו גדול מן הגאון והצדיק המפורסם בעל תוספות יום טוב, אשר היה בעת ההיא רב אב"ד בעיר פרג, והנה עליו כתבו אנשים נרגנים שטנה לפני הממשלה, כי בנוגע להערכת המסים, אשר הושמו אז על היהודים, הוא מטה את הדין ומכיר פנים להעשירים והפרגנסים. וגם לחשו לאון הממשלה, כי יש לו רכוש רב לאותו גאון, ואם יצא רשע בהשפטו יפול רכושו לאוצר הממשלה. וגם הלשינו עליו, כי באחד מספריו הוא פגע בכבוד האמונה

ואם על גאון מפורסם כמוהו אשר ישב על כסא רבנות ככרך גדול, העיוז אנשי בליצ'ל להלשין ככה, על אחת כמה וכמה שיכלו להוציא דילטוריא על רב בעירה קטנה. אם לויתן בחכה הועלה מה יעשו דגי הרקק.

ה. עיר מולדתו, חנוכו, מוריו ורבותיו, ערי רבנותו ומגוריו וזמן פטירתו של רבינו אליקים געץ

א. בעיר רבנותו של הרב ר' מאיר, אשר הזכרתיה למעלה, נולד לו בן בערך שנת ת-ג-ד א' ויקרא שמו כשם אביו: אליקים געץ. תושבי עירו, אשר בקצה פולין הגדולה, קרוב לגבול ארץ אשכנז, היו בעת ההיא למחצה פולנים ואשכנזים, והתחרות שלטה ביניהם בדבר השפעת רוח לאומיותם על מקומם. ויהודים שנמצאו בה אז במספר מסוים, היו מושפעים בדרך הטבע במדה ידועה מרוח שני הלאומים יחד. פילא שם העיר לראשונה, בהיותה תחת הממשלה הפולנית, ואולם אחרי חלוקת פולין השניה בשנת 1793, החליפו צבאות פרייסען את שמה בשם שניידעמיל, כפי הוראת מלה זו בשפה האשכנזית.

בעיר של דורפרצופים זו בלה אלקים געץ ימי ילדותו בשובה בנחת. בבית הוריו החשובים מאוד נתחנך לתורה, למוסר וליראת שמים. אביו הרב הגדול למדהו תורה הרבה, ויהי לנער מצוין ונעלה מאוד. וכדרך הימים ההם היה הנער אליקים געץ, שהיה בעל כשרון וחשק ללמודים, גולה למקומות של ישיבות גדולות, אשר ראשיהן היו גאוני (מפורסמים) ושם עסק בתורה בשקידה רבה עד כי נתעלה למעלת תלמיד חכם מופלג. והנה בשנת ת"ד בהיותו בן עשר שנה מתו עליו אביו ואמו על אדמת נכר, כאמור למעלה, והוא נשאר לאנחות.

בודאי נמצאו אז קצינים מבני ישראל, אשר חפצו מאוד להתחתן בו ולקחתו לחתן, בידעם כי עתיד הוא להיות מורה הוראה מצוין וגאון בישראל, אכן הוא ממשפחתו המיוחסת לקח לו אשה חשובה. הוא בת אחי אמו רבי ליב קראקאווער. מקום משכנו היה, כפי הנראה, מקום מגורי אביו השר ר' שמואל, העיר ואם בישראל פוזנן, והוא ר' ליב, כלכל כל מחסורי התנו הנעלה כמה שנים, למען יוכל לעסוק בתורה כיד ה' הטובה עליו. ור' אליקים געץ

(א) דבר זה מוכח מתוך דבריו שכותב בספרו „אבן השוהם“ סימן י"ג, כי בשנת פטירתו של אביו, תי"ד, היה עדיין צעיר לימים ולא ידע בין ימין ושמאל, הגם שהיה לו לב אריה, וקצת ראייה לזה, כותב לי הרח"ה ר' מרדכי וויץ. מדברי הרב הגדול ר' מאיר מלאסק, שכותב בהקדמתו, כי אמו נפטרה בשנת ה'צ"ג בה פ"ג שנים, ולפי זה נולדה בשנת ת"י, ואם ננוח, שר' אליקים געץ נולד קדם לזמן הנזכר, איך אפשר שיהיה קשיש ממנה כל כך.

(ב) זה יוצא מתוך דבריו אלה: נשאלתי אם כותר לנגן בכלי שיר בנבל בכנור בחה"מ או לא, דילמא יתקן כלי שיר ומלאכה אסור בחה"מ, או לא גורנין. תשובה: מנהג של ישראל תורה הוא. בימי הרמ"ב כד הוינא סליא ראיתי שהבהורים עושים מחולות בחה"מ, ויהורים מנגנים בכלי שיר ואין מוחין בידם, הן כשהייתי בן לא"א מ"ו ז"ל נהגו הכהורים לעשות מחולות בחה"מ, וא"א לא מחה בהם, הן בלמדי בישיבות אצל גאוני ארץ. (אבן השוהם סימן ז').

עסק באמת בתורה בלי הפוגות, והתורה חזרה אל אכסניה שלה. כאביו ואביו
אביו נעשה גם הוא לגדול בתורה ורב אב"ד, ועוד ביתר שאת, כי שמו נתפרסם
בתור גאון וצדיק יותר מהם.

ב. בשנת תל"ב כבר אנו מוצאים אותו בתור יושב על כסא רבנות
וחופש ישיבה בעיר סמטור. הן כן הוא כותב בספרו „אבן השוהם“ סימן כ"ב:
„כשהייתי בק"ק סמטור בשנת תל"ב העליתי בישיבתי בדרך חידוד, והיה אצלי
הרב ר' איצק לעזובער, והסכימו עמי חכמי דורי". והנה הוא עלה מעלה
מעלה בסולם הרבנות. כעבור שנים אחדות, בערך שנת תל"ה, נתקבל לרב
אב"ד ור"מ לקהלה הגדולה ממנה היא קהלת שווערזוינץ. שתי הערים האלה
הן במחוז פוזנן.

הנה רבינו אליקים געץ כותב בספרו הנזכר סימן ל"ט: „בארץ מולדתי
הייתי באיזה מקומות לרב ולמ"ץ וכן כותם בנו בהקדמתו: „א"מ הרביץ תורה
במדינת פולין בכמה קהלות". אבל לא ידועות לנו מהם בלתי שתי הקהלות
הנזכרות

בהתפרסם שמו גם מחוץ לגבול ארץ מולדתו, לוקח אחר כבוד לשבת
על כסא רבנות באחת מצרי ארץ אשכנז היא עיר הנוברא) לא ארכו הימים
בערך שנת תמ"ג, נתקבל לרב אב"ד ולר"מ מקהלת האשכנזית המפוארה
הילדסום או הילדסהיים. על אחת מתשובותיו שכתב בהילדסהיים רשם את
מספר השנים במלת „האמת“ לפ"ק. ועל שם קהלה זו הוא נקרא בישראל לכבוד
ולתפארת.

ג. ממוריו ורבנותיו גאוני ארץ מזכיר רבינו אליקים געץ בספרו הנזכר אך
שנים, והם הרב ר' גרשון אשכנזי, בעל „עבודת הגרשוני“, שהיה אב"ד בעיר
ווינא ובעיר מיץ, והרב ר' יצחק בר' אברהם, אב"ד בעיר ווילנה ופוזנן, אשר
נקרא בפי הבריות בשם ר' יצחק הגדול, מפני בהיותו בדורו אחד היותר
גדולים בנגלה ובנסתר. לישיבת הראשון היה, כפי הנראה גולה בימי בחרותו.
הן גם אחיו הגדול, ר' שמואל, אשר הזכרנוהו למעלה, היה אחד מתלמידיו
בימי בחרותו. ובשנת תכ"ב היה רבינו א"ג דורש בווינה ומתאכסן בבית ש"ב
הרב ר' משה מירלס. את רבו זה הוא מביא בתור תנא דמסייע לדבר הלכה.
וכן הוא כותב: „ובפרט שהגאון מ"ו ר' גרשון רמז בקיצור מופלג דעתו
הרחבה בכמה מקומות של שבחים, דבר דבור על אפניו ודברי פי חכם הן
והלכה כמותו בכל מקום“. (נ"ס בערך שנת תנ"ד): אפס לישיבתו של השני,
כפי הנראה, לא היה גולה, כי אם בא אליה מביתו, באשר אז היה גם הוא
מתושבי פוזנן. הן בודאי לא נסע בן העיר פילא בדרך רחוקה לוויילנה
ללמוד תורה, אך בשנת תכ"ז, שבה נתקבל הרב ר' יצחק לאב"ד בעיר פוזנן,
ואז כבר היה רבינו א"ג בעל אשה. וסמוך על שלחן חותנו ר' ליב בפוזנן,
וכבר היה בודאי מפורסם לגדול בתורה. או הלך לבית מדרשו של ר' יצחק
הגדול בשעה שהיה שונה שצורו לתלמידיו לשמוע תורת פיו, וקבל ממנו הרבה,
וממנו למד, כפי הנראה, גם חכמת הקבלה.

מרחק רב היה בינו ובין רבו הגאון רבי גרשון, ולכן רק לעתים רחוקות היה ביניהם משא ומתן בדבר הלכה למעשה. אכן מורו ורבו ר' יצחק היה מושבו בפזנא, לא רחוק מעיר רבנותו שווערזענץ, ועמו שקל וטרי בדבר הלכה לעתים קרובות. פעם כתב אליו את הדברים האלה: (אבן השוהם סימן יוד) בוצינא דנהורא דקורדנייתא, מרא דארעא במתניתין ובברייתא, מתנליין לי כל מטמרתו וכל מילי מעלייתא, הייה מ"ו הגאון הגדול מקובל אלקי, שבחיו מי ימלא, עניו כהלל, רבן של בני הגולה כ"ש מוהר"ר יצחק יצ' יושב בשחק, בתורתו ובחסידותו ישמח וישחק. ענותנותו תרבונו להשיב לשואלו דבר, ובכל ארסא וכו' חוץ מתלמידו, ואקצר בראיות, פן תהיה למשא למשמע, ומה אדע שלא ידע מ"ו, לכן אקצר במילין ובראיות. גופא דעובדא הוה: שחפרו בארות חומר כנהוג בקהלותינו, שאין קנין חומר, רק כל אחד חופר ומוצא, וכן חפרו לתקן ביתי סמוך לבית חורף ממש, והיה הערל החופר מצא גלגולת אדם, אשר ניכר לכל שהוא גלגולת, כי היה שלם, וצעק הערל ושאל, אם לחפור יותר, וחפשנו בעפר מה שכבר זרק חוץ לגומא, וראינו בתוך העפר כמו צלעות קטנים וחוליות עצמות של יד ורגל, וניכר שהיה קבר כאן, והיו פה אנשים אשר אמרו, שאסור לפנותו כנהוג בקהלותינו, אשר רבים שתו לימא באמרם חודי טפי.

והנה אחרי שהוא מפלפל בדבר ומביא ראיות מגמרא ומפוסקים הוא מסיים:

לפענ"ד נראה שמותר לפנותו ויקברו בצד הקברות, ועוד בלאו כל הטעמים מותר לפנותו מאחר שהוא קבר המזיק לרבים, כי לא יהיה אפשר לכהנים לבוא אל הישוב ושאר דברים, כי בית החורף עומד ממש סמוך לקבר, ועוד כי כבר פנהו וידוע הנמ' אם פנהו וכו', ומה שיעלה הלכתא ויצא מפי מ"ו אקוה לעשות, לכן בקשתי פרוסה, שיחזה דעתו הצלולה, איך ומה לעשות ולנהוג, לתשובתו הרמה אצפה. כ"ד תלמידו אנ"כ אליקים המכונה געץ.

והנה כן היתה תשובתו אליו: (שם)

בשחרית אהבה רבה לגברא רבא, לאחובי הרב הגדול, רב המובהק פ"ה ע"ה ר"מ אב"ד כמוה"ר אליקים געץ יצ"ו. מפני גודל השירדא המוטלת עלי לא השבתי על אמריו מיד, כי לענ"ד היו צריך תלמוד בפרט בהוראה שלא שכיחא כהא, ועתה יקבל תשובתי מה שנראה לענ"ד.

והנה אחרי שהוא מאריך לדבר ולפלפל בענין זה, הוא מסכים לפסק דינו, ומסיים: וגם פשיטא דיש לקבור את העצמות מן צד הקברות, רחוק מן המתים עם תבוסתו כנ"ל, דהא אין קוברין אפילו רשע חמור אצל רשע קל, כמבואר כ"ד סימן, שס"ב מכ"ש בנידון דידן, דיש לחוש דילמא נכרי הוא, נאום הצעיר יצחק בא"א מוה"ר אברהם זל"ה.

(א) בודאי התכוון למאמר הגמרא (סנהדרין ק"ה ע"ב) בכל אדם מתקנא חוץ מבנו ותלמידו.

ובפעם אחרת ערך אליו רבינו אליקים געץ את הדברים האלה: (שם מ"ז)
 אשאלה מגאון עוינו, מחמד עינינו, היה אהובי מ"ו הגאון הגדול, מעוז
 ומנדל, עד המספר יחדל, חסידא ופרישא כ"ש מוהר"ר יצחק גר"ו.
 נתהוה פה עירנו, שמכרו בשר שור, ואחר יום או ימים מצאו בטחול
 בסירכא נקב עגול, וסביב הנקב בפנים מקיף עור הטחול, וניכר שנבראת
 כן, אם יש להכשיר, וכה"ג איתא בטורי זהב והורה להתיר, אך הוא פוסק
 כן גבי עגלים, ואשר לומר דווקא גבי עגלים פוסק כן וכו'. אכן באם
 שתטרוף הבהמה יהא הפסד מרובה, שנתערבה בהמה זו בשתיים אחרת, ובכן
 יורה דרך אשר נלך, ולתשובתו אצפה.

כ"ר תלמידו אליקים המכונה געץ חונה בק"ק שוורזענץ.
 והנה אותו גאון הודרו והשיב לו מיד את הדברים האלה: (שם מ"ח)
 בערבית אהבת עולם, לאהובי אוצר בלום, הרב הגדול הרב המובהק
 נ"י ע"ה כמהר"ר אליקים געץ יצ"ו.

אדות הטחול מה שנתהוה, כבר הורה זקן, ואף לעולם מגמגם לבי
 בהוראה זו, ומלתא דתמוה הוא מה שלא נזכר בתלמוד להדיא, מ"מ
 ראיותיו חזקות וכו'. מ"מ לא מלאתי לבי לעולם להקל בהוראה זו, אך
 הואיל שכתב מכ"ת שיש הפסד מרובה שנתערבו בהמה זו בשתיים אחרות,
 איני מוחה בידו להתיר, כי יש עמוד ברזל לסמוך עליו.

הצער יצחק בא"א מוהר"ר אברהם זל"ה.

„ואחר קבלת התשובה — כותב שם רבינו אליקים געץ — מ"ו הנ"ל
 זמן מה מצאתי בל"ח שהחמיר בהוראה זו, לכן לא מצאתי לבי להקל." —
 מתוך דברי שאלות ותשובות האלה אנו רואים כי אסנם רבינו אליקים
 געץ כתב אל הגאון ר' יצחק מפוזנא בהכנעה, כתלמיד הדין לפני רבו,
 אבל אותו גאון היה גוחג בו כבוד רב, ולא קרא אותו בשם תלמיד, אך
 ערך אליו דברים „פאהבת עולם ובאהבה רבה", כאדם שכותב לחברו ואיש כערכו
 בתורה וחסידות. (א)

ד. רבינו אליקים געץ עם היותו מאושר בתקופה של רבות בשנים בשבתו
 על כסא רבנותו בעיר הילדוסום ולא חסר לו כל טוב, ערגה נפשו לעת
 זקנתו לעזוב אותו, לצאת מארץ מגוריו ולעלות לארץ ישראל ולבנות שם
 את שנות חייו האחרונות. פשיטא שהפצירו מאד אנשי הילדוסום ברבם
 הגדול שלא יעזבם, אבל לא הועילו בהפצרתם מאומה. והנה בשנת ת"ס
 החל להוציא את חפצו הקדוש ההוא לפעולה. ויצא הוא ובני ביתו מעירו
 וילך עירה פוזנא, למען יתראה פנים עם בני משפחתו ומחותניו המתגוררים
 בפוזנא ולקחת מהם ברכת הפרידה. ואולם הם ומרבית בני קהלת פוזנא
 הפצירו בו, שיתישב בעירם וירבץ פה תורה ויראת שמים. והנה דבר שלא
 עלה בידי אנשי הילדוסום, עלה בידי אנשי פוזנא. ראה אותו צדיק, כי לא
 הרי הילדוסום כהרי פוזנא, כי עיר זו היא עיר ואם בישראל, מלאה חכמים
 וסופרים ותהי לו היכולת לעסוק בתורה, להגדילה ולהאדירה כראוי, ויאות

לאוהביו ומעריציו להתישב במקומם א) תחת ארץ-ישראל.
ובאמת כאשר רגיל היה מימי קדם להרביץ תורה ולהעמיד תלמידים,
כן עשה ביתר שאת גם בוק:ותו בקהלת פוזנן. בכל יום ובכל לילה באו
אליו כמה כותית וחברות קדושות ללמוד אצלו תורה, הן בנגלה והן בגסתר,
עוד זה מדבר וזה בא, ויתקן להם כמה תקנות וכמה חברות, אשר עדיין לא היו שם.
מעשה בשנת תס"א בפוזנן, שהובאה לפניו שאלה, בעת שהרב אבי"ד
לא היה בעירו, ויחיה את דעתו בפסק הלכה, אבל התנה בפירוש, שלא
יסמכו עליו רק על דברי הגאון מרא דאתרא, ואלה הם דבריו. (אבן השוהם
ל"ד): נשא'תי: בחור בן י"ג שנים נפלה לו יבמה לחלוק, ואינו ראוי לחלוק
מחמת פסול שנים, שברקו אותו ולא נמצאו לו שתי שערות, ועכשיו נשתדך
לבת זוג, ורוצה מחיתנו לעשות נשואין ומוחים המורים בירו, באמרם אחרי
שעדיין לא נפטרה יבמתו ממנו, הוא כמי שנושא שתי נשים, וחל עליו חרם
דרבינו גרשון מאור הנולה, ומחותנו צועק ככרוכיא דאין לדחות הנשואין.
אחרי אריכות דברים בעלפול של הלכה הוא מסיים: "מכל הדין טעמא
נראה לי שאין שום ספק להתיר" אכן חלילה לי לתורות באתרא דלאו ידי
ואחריות דאחרים לא ניחא לי לקבל, אך תורה היא ולהגדיל ולהאדיר,
ורואה דברי יבחר, וכל מה שאני כותב, אינו כ"א דרך משא ומתן ולא
לסמוך על דברי, רק על דברי הגאון מרא דאתרא — כעת ההיא ישב על
כסא רבנותה של פוזנן הגאון ר' נפתלי כץ ז"ל. (נפטר תע"ט)

ה. אבל תוחלתו של רבינו אליקים געץ לשבת בפוזנן בשלוה נכובה.
כי בימים ההם פרצה מלחמת השוידים נגד הפולנים ולרגלה מצא את
היהודים בפוזנן רעות רבות וצרות. השוידים כבשו את פוזנן ויאחזו בה
וישימו על העיר עונש כסף בסכום גדול (קונטריבוציע). ואחרי כן שלח
המלך קאזמיר הפולני חיל גדול וישימו מצור על העיר ויבריהו את
השוידים משם. וליהודים הרעו שתי מפלגות הנלחמים האויבים והאוהבים.
עובדה מכופרת, כי חיל הפולנים ירו בתוך העיר 9527 כדורי תותח
והרבה גרנטים של 40 ליטרא, והיהודים נאלצו בגזדת השוידים לאסוף את
פגזים ולכבות אותם. והפולנים חשדו אותם, שהם בקושרים נגדם עם
אויביהם. בינתיים נתרששו היהודים ונתדלדלו מאד. ועד ראיה, הוא בנו הרב
ר' מאיר מספר בהקדמתו: ותיכף התחיל קושי השעבוד. הארץ היתה משופשת
בגיסות, וכל עת היה צרה מרובה מחברתה. צרה ורוקה ע"ג צוקה שחמתו
מרובה משלותו, ואז היתה צרה גדולה בק"ק פוזנא. מסבה זו קבל עליו רבינו
א"ג בשנת תס"ב שליחות מצוה, לקבץ כסף ממדינות הקרובות בעד עניי פוזנן.
וילך למסעיו. אכן בבואו לעיר פראג כשל כוחו, ויהי מוכרח לשוב לביתו.
עוד שנים אחדות היה חי אותו צדיק בפוזנן חיים של תורה ומצות.

(א) בהקדמה לספר "אבן השוהם" (ב) לשונו שם בהקדמה. (ג) כן נראה מדברי הגאון ר'
ערכה ברודא המובאים באבן השוהם סימן ל"ד. (ד) ראוי להעיר, כי בעת ההוא היה בפוזנא עוד
דיין אחד ששמו אליקים געץ בן ר' מרדכי, והוא הוציא לאור שו"ת זקנו המגיני שלמה, והיה
חתן הג"מ אברהם א"ש פרנס ודיין שם, ור' אליקים געץ זה היה דיין בפוזנן משנת ת"א עד תפ"ו,
וזכר כמה פעמים בפנקסים דשם. כן העירני ר' מרדכי ווייץ ג"ל. (ה) בהקדמה לס' אבן השוהם, (ו) שם

והן היו שעשועיו תמיד. זכרונות עתיקים של קהלת פוזנא מספרים, כי בשנת תס"ד עשתה קהלה זו תקנה גדולה, כי בבית המדרש יהיו יושבים ולומדים תמיד, ביום ובלילה, ור' געץ, מי שהיה רב בהילדסהיים, נמנה לאחד המנהלים של בית המדרש ההוא (ספר הכשרים עמוד 469).

בשנת תס"ה נפל רבינו אליקים געץ למשכב - ונתבקש בישיבה של מעלה. א)

בשנת תצ"ג הלכה זוגתו הרבנית לעולמה בת פ"ג שנה. היא היתה צדקת מפורסמת. לא הניח שום מצוה בג"ח עם עניים חיים והמתים עד יום מותה.

ו. ואלה תולדותיו של רבינו אליקים געץ.

לרבינו אליקים געץ נולדו שלשה בנים ושתי בנות, ואלה שמותם: איסרל, שמואל זינוול, מאיר, בלומע ואידל. הבנים היו אנשים חשובים מאד, ידועים לשם ולתפארת, והבנות היו גבורות נשואות לאנשים חשובים, ומהם יצאו משפחות גדולות ומפורסמות בישראל.

א. פנו בכורו נולד לו, כפי הנראה, בערך שנת תכ"ז בעיר פוזנא, בעודנו היה סמוך על שולחן חותנו. ויקרא לו שם איסרל כשם רבינו הרמ"א ז"ל ב), שהיה בן משפחתו, איסרל נתגדל על ברכי אביו. ממנו למד הרבה תורה. וכדרך הימים ההם נסע לישיבות של גאוני ארץ. ומהיותו בעל כשרון וחשק ללמודים נעשה לגדול בתורה ולמורה הוראה ונתקבל לרב אביד, כי בני משפחה זו היו מחונכים ומגודלים לתורה ולרבנות. אכן עזב את כסא רבנותו ויעל לארץ ישראל, התישב בצפת ויהי לאחד מחכמי עיר הקדושה הזאת. אחיו ר' שמואל זינוול ור' מאיר הקימו לו שם בספריהם שהוציאו לאור.

לולא זאת, אז לא היינו יודעים היום ממציאותו של ר' איסרל כלום.

הראשון כותב בהקדמתו לספר „רפדוני בתפוחים“ בתוך יתר דבריו לאמר: „מפי אחי הגדול המופלג החכם הכולל התורני הרב מהור"ר איסרל נר"ו, אחד מחכמי ק"ק צפת תובב"א כשהיה משולח לק"ק ווין אחר הגאון המפורסם מהר"ר שמשון מק"ק ווינא, שנתקבל לנשיא בק"ק צפת, ודרש בק"ק פוזנא, שמעתי פשט זה לתרץ משנה ראשונה תמוה במס' שבת פרק ט'. ואחרי שמביא בשמו דבר דרושי חריף, שאחשוב למותר להעתיקו לכאן, הוא מסיים: עד כאן דברי פי חכם חן.

ואחיו השני מזכיר את שמו בהקדמתו לספר „אבן השוהם“ לאמר: „אחי הגדול המנוח הי"ד מארי דמתניתין מהר"ר איסרל שבא מארץ הקדושה, והוא היה בכל מדינות שבעולם, ובפרטות בכל מדינות פולין, ליטא ואשכנז, ושם מצא קרובים בכל הקהלות“.

מדבריהם אלה אנו למדים, כי היה ר' איסרל אדם גדול בתורה, וקבע

(א) כן נראה מדבריו בהקדמתו הנזכרת: „ואני הייתי כב' שיבסר שנפטר א"א מ"ז ז"ל“.

וכאשר נסע עם אביו לפרג, הוא כותב היה בן י"ד שנים, ונסיעה זו עשה בשנת תס"ב, וממילא נראה, כי בהיותו בן שיבסר, היינו, בשנת תס"ה נפטר אביו. על זה הצירני רבי מרדכי חייטק ג"ו.

(ב) כן כתוב בהקדמה לס' „אבן השוהם“ עמוד ג' ג) שם בהקדמה.

מושבו בעיר הקדושה צפת, ושם נמסרה לו שליחות מצוה, לנסוע „בכל מדינות שבעולם“ לקבץ כסף בעד עניי ארץ ישראל, ולרגל שליחותו זו נשא מדברותיו בקהלת פוזנן ובודאי גם בקהלות אחרות. והנה מה שכותב: „כשהיה משולח לק"ק ווין אחר הגאון המפורסם מו"ה שמשון שנתקבל לנשיא בק"ק צפת, בודאי התכוון על הגאון הגביר האדיר מאצילי בני ישראל ר' שמשון ווערטהיימער, אשר נקרא בשם „אב"ד דמדינת הגר“, וכן אנו מוצאים בספרים כי הגאון הנדיב הוא נתקבל לאב"ד בק"ק פראג בשנת תנ"ט, כמבואר בהקדמת הרב המגיה לספר „עבודת הגרשוני“ ובהקדמת ספר ויקהל משה, ובערך שנת תע"ג נתקבל לאב"ד בק"ק קראקא והגליל, כמבואר בהקדמת ספר „פרח לבנון“ על התורה (ברלין תע"ג). והדבר ידוע, כי אותו גאון לא ישב על כסא רבנות, לא בפראג, לא בקראקא, וגם לא נהג נשיאות בצפת, רק נשאר בווינא עד יומו האחרון (שנת תפ"ד). כפי הנראה, ידעו ראשי הקהלות הנוכרות, כי הרב ר' שמשון ווערטהיימער, שהיה בעל רכוש גדול, ומחלכים לו בחצרות מלכים, ונקרא בתואר „יהודי החצר“, באשר נתן הלוואות גדולות לממשלת אסטרייך, לא יבוא לקהלותיהם לשבת על כסא רבנות או נשיאות, באשר היה לו בווינא עסקים יותר טובים ממשרת רבנות אפילו בקהלה הכי גדולה בישראל, אך הם כבד כבדוהו בתואר הכבוד אב"ד או נשיא של קהלותיהם. בודאי גם ר' איסר שלנו לא הפסיד, בהביאו לר' שמשון ווערטהיימער כתב-אשור, שנתקבל לנשיא בק"ק צפת. ובאמת ידוע הוא, כי אותו גאון שלח תמיכות-כסף הגונות לארץ ישראל א).

בשנת תע"ב, כשנדפס הס' רפדוני בתפוחים, עוד היה ר' איסרל בחיים, ובשנת תצ"ג, כשנדפס הס' „אבן השוהם“, כבר הלך לעולמו. שמעתי אומרים, שנהרג על קידוש השם. וכן נראה בבירור מן האותיות „יה"ד“, שכתב ר' מאיר אצל המלך חמנות. שהן ראשי התיבות: „ינקום ה' דמו“. בודאי הניח אחריו ר' איסרל בנים חשובים אבל אין אנו יודעים מהם כלום.

ב. בנו השני ר' שמואל זנוויל נולד לו בודאי בהיותו כבר רב אב"ד בעיר סמטור או לווערזענק. הוא לא היה בעל כשרון כאביו או כאחיו. למדן אמנם היה, אבל לא גדול בתורה. ולא זכה איפוא לשבת על כסא רבנות, רק נתנה לו משרת דיינות. הרב מגריידיץ מתארהו בהסכמתו על הספר „רפדוני בתפוחים“: בנו האלוף התורני מו"ה זנוויל נרו' דיינא דק"ק סווערזענק. אבל לו אנו חייבים תודה בעד עמלו הרב להוציא לאור ספר זה. והקדמה מענינת כתב לאותו ספר. והנה הוא כותב בין יתר דבריו:

נדרי לה' אשלם. אבי מו"ה זצ"ל צוה לפני מותו, ואתם בני יצו, תנו עיניכם בספרי הקודש אשר חברתי ע"כ אמרתי חלילה לי לשנות דברי פה קדשו, כדי שלא לריק יגע וכו'. והנה בדעתי היה להדפיס ספר „אבן השוהם“, אך העיקר חסר מן הסיפור, והוצאות הדפוס מרובים, ובצוק העתים הללו אולת פרוטה מאתי, ואין בידי לפרוטה אפילו שוה פרוטה. ואף אם

(א) ראה ס' „כילת יוסף“ ח"א דף ל"ה ע"ב ובתולדות ר' שמשון ווערטהיימער לר"ד

אמרתי ליסע מכאן למקומות אחרים עד שאמצא צור ותרופה, האורחא רחיקא וזוודא קלילא, וביותר שלא נסיתי באלה מסע וכו'. הנה עיינתי בספר, הן הדברים מעט הכמות ורב האיות, ונכתב בלשון קצר בקוצר לשונו הוך, אך אורתי את חלצי, ומה שאפשר לברר לפי שכלי, ואיזה פעמים הוספתי איזה פשטים נחמדים, כאשר עיניכם תחזינה מישרים, ואיזה פעמים הוצרכתי לקצר, אחרי שלא היו עכשיו בירי כל הכתבים והספרים וכו'. וסהדי במרומים שלא עשיתי זאת לתהלת, כי אם לכבוד צור ישועתי ולכבוד אבי מורי ז"ל וכו'. כיד בן המחבר ועירא מאחי שמואל הקטן המכונה זינוויל, מצאצאיו אין אנו יודעים היום מאומה.

ג. בתו מרת בלומע היתה נשואה להאלוף המרומם התורני מ' יעקב בן הישיש האלוף מ' ליב מבריסלא, בן הגאון מו"ה איצק ר' אליה ראליש אבד"ק ליסא, ולהם היה בן צורבא מרבנן, חריף ושנון, תלמידו של אחי אמו ר' מאיר מלאסק, והוא יגע וטרח הרבה בהגהת הספר „אבן השוהם“ א. נכדיהם של מר יעקב ומרת בלומע הנ"ל, שהיו תושבי בריסלא, רגילים היו לבוא לסשיכנוב אל אדמו"ר רבי אברהם ז"ל, שהיו „פרומע דייטשען“ והתאכסנו אצל קרובם ר' ישראל אלעזר אפאטאווסקי ב.

ד. בתו מרת אידל, אשר נקראה כן על שם חמותו של המהרש"א ג, היתה נשואה לאדם חשוב, רופא מומחה, חכם ושלם, מושלם ומצוין במדות תרומות, בן תורה וחכמה מו"ה זאב וואלף בן הרופא מומחה, החסיד המפורסם כמהור"ר יעקב, שהיה מתושבי פוזנא ד.

ה. ועוד לו בן זקונים ומאיר שמו, אשר בדמותו הרוחנית דומה היה לאביו ואנחנו הננו מניניו ונכדיו, ולו אנו קובעים פרק מיוחד.

ז. הרב ר' מאיר בן רבינו אליקים געץ.

א. בהיות רבינו אליקים געץ רב אב"ד בעיר הילדסהיים בשנת תמ"ה (ה) נולד לו בן לוקוניו ויקרא לו שם מאיר כשם אביו. והנה הוא היה בן פורת, ישר ותמים, בעל כשרון וחשק ללמודים. שליו ושאנן היה מאיר בימי ילדותו בבית הוריו הנעלים מאוד. אצל אביו למד תורה הרבה, וגם אמו, שהיתה צדקת ועוסקת במצות תמיד, השפיעה עליו לטובה. ובמלאות לו י"ב שנים, בשנת ת"ס, כאשר עזב אביו את עיר הילדסום, בהיות מגמתו לעלות לארץ ישראל, ומפני סבות ידועות, כאשר כבר כתבנו למעלה, נעשה לתושב העיר פוזנא, בא גם מאיר לעיר ואם בישראל ההיא. אכן אביו בקש לנער החשוב ההוא ישיבה גדולה, שבה יכל להשתלם בלמודים. והנה בלכתו בשנת תס"ב לרגלי שליחות מצוה לפרג, לקח גם את הנער עמו. בעת ההיא היה בפרג

(א) כן כתוב בשער הסדר „אבן השוהם“ (ב) כן כתב לי נכדו הסופר יוסף אפאטאשו, (ג) בהקדמה ל"ט, „אבן השוהם“ (ד) שם. (ה) דבר זה מוכח מדבריו שכתב בתקדמו, כי בעת שנסע עם אביו לפרג היה בן י"ד שנים, והנסיפה עשה בשנת תס"ב, וממילא נראה שנולד בשנת תמ"ה. י"ן הוא כיתב בהקדמתו: נולדתי וגתגולתי בהילדסום ובהנובר. ותשובה פ' מס' „אבן השוהם“ הוא חותם: „גאופ טעציר מאיר מהילדסום“.

ריש מתיבתא הגאון המפורסם ר' אברהם ברודא. שם אפוא מצא מה שבקש לו, כי נעשה לתלמידו הכובתק של הגאון ההוא. הנה כן הוא כותב בהקדמתו לספר אבן השוהם: "שם מצאתי תורה וגדולה, הייתי שם בישיבת הגאון המפורסם המנוח מ"ו מהר"ר אברהם ברודא זלה"ה, ומי יוכל לשער מגודל החן והחסד אשר מצאתי בעיניו, והייתי מאיכלי שולחניו, זכיתי לשתי שולחנות, ושם טרחת ולמדתי בעיון רב, כי מי יוכל לספר מגודל התורה, אשר היה בעת הזאת שם, כי באותה העת נתקבל ה' ב המפורסם נשיא ישראל לאב"ד מהור"ר דוד אופנהיים א). וקנאת סופרים תרבה חכמה".

ב. כשתי שנים היה הבחור מאיר מאושר תחת השגחתו של הגאון ההוא ובישיבתו. אכן בהגיע לו עת דודים, במלאת לו שש עשרה שנה, קראהו אביו לשוב הביתה, בחפצו להביאו בברית החתון, ומאז באו לו ימים לא טובים. אבל אשה מצא ומצא טוב. הנה כן הוא כותב: "וכאשר חזרתי לביתי, באתי לאנחות, כי היו צרות מרובות, ויסע ממתקה ויחנו במרה, ויסע מהר שפר ויחנו בחרדה, מסלקת דמייס חרתי משמע, כי היה ק"ק פוזנא סגור ומסוגר, ואחר כל זאת עשה א"א מ"ו זלה"ה שידוך עמי מק"ק ליסא, ושם תה"ל קהלה מפוארה שאין למעלה הימנה, ומאוד היה למשיב נפשי, ובפרטות שבאתי לבית חמי וחמותי, שהיו מגדולי ישראל, והטיבו עמי בכל מיני הטבה, כדי ללמוד בהתמדה". שנת נשואין שלו היתה שנת תס"ה ואז היה בן שבע עשרה שנה ב).

גם עתה הפעם אנו רואים מגמת בני המשפחה הזאת, להתחתן דוקא במשפחות מיוחסות, לבלתי שים עין בממון. הן בודאי היו קצינים, אשר חפצו להתחתן בו, להיותו נצר משורש צדיקים העתיד להיות מורה הוראה בישראל, אבל רבינו אליקים געץ שם עינו במשפחה. הן הרב ר' ישראל חותנו של בנו ר' מאיר היה בן המפורסם מו"ה אברהם ווארטער, שהיה פרנס ומנהיג בק"ק ליסא, בן הגאון מו"ה ישראל אב"ד בק"ק גניזון, ועוד בכמה קה"ות, והוא היה חתן הגאון מו"ה לייב בנו יחידו של רבינו מרדכי יפה בעל הלבושים ג) וחמותו היתה בת המנוח מו"ה נח מקראקא, אחי הגאון המפורסם מו"ה יצחק ר' אלי' ראליש אב"ד מ"ק ליסא ד).

ג. אבל ימי אשרו בבית חותנו וחותנתו הטובים לא ארכו, כי לרגלי מלחמת השוידים והפולנים, שהיתה אז בכל תקפה, נלכדה העיר ליסא בידי השוידים ויעשו בה הרג רב ואת רוב בתי העיר שרפו באש. גם רבע היהודים נהיה למאכלת אש. רבים מתושביה ברחו משם מפני הסכנה שנשקפה לחייהם, ביניהם היו גם הרב ר' מאיר ורעיתו העדינה. הנה הוא כותב בפרטות על מאורעות הימים ההם וקורות חייו בהקדמתו לס', "אבן השוהם". הבה, קורא יקר, נקרא את דבריו החשובים כהיותם:

"תיכף אחר חתונתי ברחנו מחמת סכנות נפשות למדינת שלעזי, ובכל זאת עמדה לי זכות אבותי, ששם הייתי בצוותא חלא עם המנוח אמ"ו המאור

א) הכתב רכנות נכתב כ"ו אייר תס"כ ובסוף שנה זו בה שמה. כן כותב לי ר' מרדכי וויטק. ב) בהקדמתו לס' אבן השוהם. ג) בהקדמה הנזכרת וע"פ כתב יחוש ישן, ד) בהקדמה שם.

הגדול מוהר"ר אפרים זלה"ה, ושם היה לו מנוחה ללמוד עמי יום ולילה, ולא יצאתי מפתח ביתי ולא זזתי ממנו, ובפרטות חתנו המנוח מוהר"ר שבתי זלה"ה, המפורסמת אינה צריכה ראייה מגדול תורתו שהיה טמון עמו, והייתי לו לחבר, וישבנו כמה וכמה שנים ולמדנו בעיון רב, וזאת עמדה לי עד היום, ובינו לבינו נשרפה קהלתנו, ונעשו שם היוזקות גדולות, וכאשר שקטה הארץ והתחילו לחזור לקהלתנו, וצרות אחרונות משכחות וכו', שהבציר אש ה' את הנגף וברחנו ליצרים, ושם ישבנו גם בבינו, ומי יוכל לספר מכל הנסים והנפלאות, מהחסד הגדול, חסד אל כל היום, להיות זה זמן ארוך ביער, נמשל כבהמות וכו', ובכל יום לא בטלנו שיעור קבוע, אף שהגאון הגדול מ"ו מוהר"ר אפרים זלה"ה, שהיה ג"כ בצוותא חדא ביער, לא רצה להניח להתמיד בדברי תורה, כי זכר עוד אותו דבר הראשון בפראג ר"ל, ושמע שם מגדולי ישראל, שאין רשאי להתמיד באותן הימים, מ"מ לא הלכנו בהבלי עולם, כאשר היה נהוג בימים הללו.

ואחר כל זאת, אשר הציל ה' אותנו, וחזרנו לשלום לקהלתנו הקדושה ליסא יע"א, התחיל היצה"ר לדבר בי לש"ש, ונתקבלתי לאב"ד ומ"צ, ואף שהייתי צדיק רך בשנים, ובאמת כוונתי לא היתה לשם יהורא חלילה, רק ללמוד וללמד לשמור לעשות ולקיים, והלכנו עמי תלמידי מליסא, ושם ישבתי איזה שנים.

ובקשתי לישוב בשלום, קפץ עלי רוגזו של יוסיף דעת יוסיף מכאוב, שאנשי הקהלה הללו היו מתמעטים והולכים, כי היו חייבים משנים קדמוניות חובות הרבה, ולא היו יכולים לשאת ולסבול עול המדהבה, מדד והב יותר מכדי סיפוקו, ואז שמתי דרכי דרכים רבנן לקהלה מפוארה ק"ק פוזנא, שדברו בי משפחתי ואחותני, אשר רובם ככולם, ובפרטות אמי מורתי ז"ל, לקבוע דירתי בקהלתם, ובאמת הטיבו עמי ועשו לי את כל הכבוד וחסד בכל עסקים, רק נתקיים בי, כאשר ינוס אדם מפני ארי ופגע בו דוב, כי יד ה' נגעה בקהלת פוזנא, את אשר יאהב ה' יוכיח, שבאתי לשם בכסליו תע"ו, וה' אב תע"ו נלכדה העיר ונהרגו גדולי עולם, קדושי ישראל, אנשים ונשים וזקנים וטף, וחסדי ה' אזכיר, חסד חנם, שהוליך ה' אותי למקום, אשר לא ידעתי מה מעולם, והייתי במחבא עם עשר נפשות בערך ע"ג בנין ביהכ"נ ישן, ולא ראיתי שום בעל מלחמה, ולא ידענו שנהרג איש עד ששקטה קצת, מצאנו ראינו, אוי לעינים שכך ראות, כל ספרי תורה ערומים על גבי קרקע, וכמה אנשים ותלמידי חכמים שנהרגו בביהכ"נ ובחצר בית הכנסת נשים יולדות ומעוברות ותינוקות מפרפרות, ומלבד כמה וכמה מאות נפשות, אשר דין פצע וחבורה ומכה דין קטע רישי' כו', וזאת היה עש"ק קודם ט' באב, ה' אב, ונתגלגלה עלינו מדת הדין בזה החידוש, ומי יוכל לשער ולספר ולאמר ולהגיד ולדבר מרוב הודאות ותשכחות, אשר הודיתי לה' שהציל אותי וב"ב ובפרטות זוגתי הרבנית, שהיתה בתוך הרוגים, והיה לה מכות חרב בראשה, כי הלכה ממני בתוך הרעש עם ילדה קטנה בת ז' שבועות, וה' הציל אותם, זכות אבותיה הקדושים ומעשיה הטובים עמדה לה, רק הייתי נשאר ערום וצריה בלי כסות ושלמה, ובכל זאת שבחתי לאל, ערום יצאתי וכו', ה' נתן וה' לקח

וכל אשר יש לי יתן בעד נפשו. נתתי לבי לילך למדינת אשכנז, כי נולדתי וגדלתי שם בק"ק הילדוסום ובק"ק הנובר, והלכתי בלי שום פרוטה, וה' נחני במעגלי צדק לקהלה ציר ואם בישראל, תורה וגדולה ומצות, הנמצא כזאת בכל תפוצות ישראל, ק"ק פ"ם דמאין, ובאותה עת היה שם אב"ד כבוד אדוני מוריני ורבינו הגאון הגדול המפורסם מהור"ר אברהם פרודא זלה"ה, מי יוכל לשער מגודל שמחתו שהיה שמח עמי, ונתן לבו לעשות כל הפעולות טובות בעדי, ותיכף בבואי לשם התחיל לדבר אלי, להדפיס ספר הקודש שו"ת של א"א הגאון הגדול זלה"ה, כי כמה פעמים נשא ונתן עמי בשאלות תשובות. אכן גם בזה לא מלא לבי.

באתי שמה בר"ח טבת תע"ח ובר"ח אייר נשבה ארון הקדש, נצחו אראלים, שנפטר הגאון מ"ו זלה"ה, אוי ואבוי היה לנו, שקול היה כשריפת בית אלקינו, הנמצא איש אשר כמוהו. ואמרתי אבד סברי וכו', כי טללתי בדרך רחוקה, רק חסד אל כל היום, זכות אבותי עמדה לי, שמצאתי הן בעיני קצינים נגידים טפסרים לומדים, ושם טוב קניתי לי, והייתי בבית הקצין הנגיד ר' משה ריינגנוס, נתן לי חדר מיוחד עם כל טוב ספרי קדש לישב וללמוד, ובפרטות שהטיבו עמי גדולי ישראל, חברי הרב הנגיד הדיין המפורסם מהור"ר גומפל בער, אשר הייתי לו חבר בשנים קדמוניות בפראג, ומצאתי הן בעיני הרב הגדול המפורסם הקצין הנגיד הטפסר מהור"ר משה ק"ן אב"ד דקליו דק"ק פ"ם ומדינת דרמשטט וכל סביבותיה, א) וגם שאר קצינים ולומדי תורה הטיבו עמי בכל מיני הטבה. ישלם ה' שכרם.

הייתי שם שתי שנים ויותר, ושם למדתי בעיון רב, רק הדפסת הספר לא הוצאתי מכח אל הפועל, ונסעתי לביתי שלם בגופי בתורתי ובממוני, כי בלתי אפשר לספר מישיבתי שם בכבוד גדול. וכאשר באתי לביתי לק"ק ליסא, קהלה מפוארה, תורה וגדולה במקום אחד עולה, מאד הטיבו עמי תמידין כסדרן בכל אופנים שבעולם, נהגו עמי כבוד גדול. הייתי נאמן ויושב בבית המדרש ודיין קבוע, ועוד ידם נטויה עלי להטיב עמי בכל מיני הטבה אף שאני חוץ לה.

ומלבד זאת נמשך עלי הרבה עול דרך ארץ, כי ראו אשר רוח הבריות נוחה הימני, שלחו אותי לכמה שליחות, לדרך רחוקה למלכים ושרים, ובכמה סכנות הייתי כי הלכתי למקום סכנות שלא היה מהראוי לי לעשות, ואלקים היודע מחשבות הוא יודע, ובזכות זה הציל ה' אותי בזכות הרבים. ובאמת הייתי להם לעבד נאמן במה דאפשרי, רק כמה פעמים בטלתי תורה עבור זה.

ומחמת זה לבי בוער בקרבי, מתי אעשה גם אנכי לביתי, כי ימי עוברים ואינם חוזרים, וא"א צוה תמיד ובפרטות לפני מותי, לישב על כסא הוראה, ושלא לבטל תורה אף פעמות דוחק, ולראות להדפיס ספריו הקרושים, כי לפני מותו צוה למסור תיכף לידי כל כתבי הקודש, רק הייתי רך בשנים,

א) הגאון ר' משה ק"ן היה חתן הגאון ר' שמשון חסידהיימער מווינצ ואצלו היה תורה וגדולה במקום אחר. (כלילת יופי ח"ב קל"א).

כי אחר חתונתי נפטר ונשבה ארון הקודש א"א ז"ל, ומסרתי הכתבים ליד אחי המנוח הרבני מהור"ר זנוויל ז"ל, ומחמת אשר הוצאות הדפוס מרובים, הדפיס רק ספר קטן, חיבור נחמד על כ"ד אגדות דרבה בר בר חנה, הנקרא "רפדוני בתפוחים".

והנה אחר כל הנסים והנפלאות, שנצלתי מכל צרות צרורות, זה כערך שבע שנים שנתקבלתי לאב"ד ומ"ץ לק"ק לאסק בגליל פוזנא, (א) ות"ל מצאתי שם אנשי שם, בעלי תורה, עוסקים בתורה ומצות, ורובם ככולם קובעים עתים לתורה, ומצאתי מרגוע לנפשי, כי זה תפלתי כל היום, שראיתי הנה הציר הזאת קרובה לנוס שמה, והיא מצער, ישיבתה קרובה ועונותיה מצוערים. גם ת"ל מצאתי חן בעיני השררה יר"ה, האדון הגדול שלנו, משך עלי חסד, ה' יגן עליו ויציל אותו מכל צרה ויגון, ויהא לבו תמיד לטובה על ישראל. ואף גם לזאת נתן לי ה' חן בעיני ק"ק פיעטרקוב, שקבלו אותי לאב"ד ולמ"ץ שם, וזה היה קצת סיוע לפרנסתי, ישלם ה' כפעלם ותהא משכורתם שלמה.

והנה מחמת הני תלאות והרפתקאות, אשר עברו ועדו עלי מעודי ועד היום, עיני כבדו ולא מזוקן, ובאתי לכלל סבה בעיני זה כמה שנים, ולא רציתי לילך אחרי רפואות, כי על זה בטחתי, שהוא רופא חנם, ואף כמה פעמים הייתי אצל הרופא מוכחה לרבים החכם השלם המופלג במעלות ובמדות תרומיות, בתורה וחכמה, היה גיסי מוהר"ר זאב וואלף בהמנוח החסיד המפורסם הרופא מוכחה מוהר"ר יעקב ז"ל, לא רצה גיסי הנ"ל לעשות לי רפואות הרבה, ולא ידעתי טעמו, אכן מסוף דבריו ניכר וכו', עד שנדברו בי אנשי השם, אוהבי ומחותני, שאשים דרכי לברעסלא, כי שם רופאים מצויים, ואולי תללים רעים ונאמנין בשליחותן וכו'. שמתי דרכי לברעסלא בחורף העבר, והיו לי הוצאות מרובות, ובכל זאת עדיין לא הונח לי, ה' ירפא אותי רפואת חנם.

ותמיד רעיוני הצירוני, אולי תליה זאת למכשול ולפוקה, הואיל שלא קיימתי צוואת א"א מ"ו היה וצלה"ה, ונלכדתי במדה כנגד מדה, הו"ל שגגתי אור תורתו, קבלתי עלי בעת שעסקתי ברפואות בחורף העבר, שהייתי נחלש מאד, כי רופאים נתנו קוואר סלפציא, והיא קשה מאד, כי כמה סכנות וחששות בדבר זה, ונדרתי בעת צרה, להדפיס הספר הקדוש שנית, ואם לא אוכל להדפיס הכל אדפיס קצתו, ואולי בזכות זה יחודש כנשר נצורי, ויחזור מאורי כבראשונה בהדרת פני.

וה' יודע ועד כמה הזיקות גדולות שהיו לי בשנה הקודמת, שנגנבו ממני מטלטלין כסף ושוה כסף, ושאר הוצאות גדולות, אשר היו עלי תמידין כסדרן ושלא כסדרן, מחמת זה אין כח בידי להדפיס הרבה, כי הוצאת הדפוס מרובה, וראיתי בכל טעדיקאות ובכל אופנים, שקבלתי בהלואה והוצאות רווחים מרובים וכו', וכו'.

וגם מהראוי להדפיס חדושי, מה שחדשתי על תשובות הנ"ל, רק כבר

כתבתי, תמיד הייתי מיטרד מצדי צדדים, ואף כשישבתי ולמדתי ת"ל, כי לא מנעתי תמיד מדברי תורה, מ"מ היה עלי ללמוד מה שהיה מוטל עלי לחדש חידושים בכל שבוע אשר צ"פ ההכרח, וגם בתחלת הזמן הלכה תוספות, וגם לעיין תמיד בפשיטות הפוסקים, שלא ליצא ח"ו מכשול מתחת ידי, ודי להפקיע את עצמי, ותמיד הייתי עוסק בפרנסתי, כי אינם יודעים בצערך, במה הם נוזנין ובמה מתפרנסין, מ"מ כתבתי לפעמים דעתי בשו"ת הנ"ל וכו'. וחלילה לא עשיתי זאת להתגדל, כי ידעתי מך ערכי, שלא שמשתי כל צרכי ואינני כדאי להכריע בין גדולים, וידעתי מי שמכיר אותי מעודי ומנעורי עד עתה, שאחזתי מדת ענוה, לא כמו דרך כמה אנשים בדורות הללו, שכל מגמותיהם רק לרדוף אחר כבוד, ולפעמים מעשיהם מצליחים, שרודפים אחר כבוד ומגיעים, אשר מהראו לברוח מהם, רק מי יוכל להרהר אחר מדותיו כו'. וחלילה לחשוד אותי שבאתי להוכיח, מי אנכי, כבר אמרו הראשונים, תמה אני מי שיוכל להוכיח וכו', רק מחמת גודל מרירות לבבי דברתי עד כה, כי ת"ל זאת אוכל להתפאר, כל ימי גדלתי בין חכמים ולמדתי עכ"פ שיחת חולין שלהם ומנהגם וכו'.

הכלל, בגלל אבות תושיע בנים, כי בודאי כל הזכיות שלנו הם בזכות אבות, כי אין חכם כבעל נסיון, אשר אני רואה רע"ה ראיתי, ותמיד האל ברוב חסדיו הציל אותי מצרותי, ומדי דברי בו, אשר ממש אין שעה בלי רעה ורגע בלי פגע, בזה הקיץ תוך אייר שהלכתי מביתי ק"ק לאסק לברעסלא להדפיס ספר הקודש הלו, ועסקתי מקודם איזה שבועות ברפואות, וכאשר רציתי להדפיס, נתבשר לי בשורה רעה, שנפטרה אמי מורתי הצדקת בפוזנן, ובודאי זכותה יעמוד לנו, כי מי יוכל לכתוב מגודל עוסקה במצות, היתה בת פ"ג שנים ולא הניחה שום מצוה בג"ח וצ"ה העניים חיים והמתים עד יום מותה.

ואחר זאת צרה אל צרה נגשה, שבר אל שבר יחדיו ידבקו, צרות חכופות זו לזו, תוך ז' ימי אבלי נפלה קול הבער"ה בעיר, הבערה ללהב יצאה, ששרפה קהלתנו ק"ק לאסק בא"ח דשבועות, ומי יוכל לספר מגודל ההזיקות שנעשה לי, אך ה' ברוב רחמיו הציל ביתי, כי היה סמוך לביהכ"נ, ונשאר הביהכ"נ וביתי, והאש היה מתלקחת סביב, התחלת השריפה היה סמוך ממש לביהכ"נ, מ"מ הזיקות רבות היו לי צ"י גניבות, וגם לא ידעתי למי לפנות, כי אין לאנשי קהלתנו שום מנהל ומחזיק בחזקת הבתים, ואלופי הקהל חייבים לי סך מסוים.

ובכל זאת אני נותן שבח והודיה לאל, מברכין על הרעה מעין לטובה, ומחמת הני סבות רעות ידי מרחמים כאלו מונחים אורנוקא, ואין מלה בלשוני מדבר בעט"י, כי היה בדעתי להדפיס איזה דפים חדושי הלכה או בפוסקים מה שחדשתי, ולעשות קונטרס בפני עצמו, אכן כעת ממש נפלה עצה ממני, אוי לי איך נולדתי לצרות, בכל שנה ושנה תמיד צרות רבות, כאשר כתבתי קצת מזה, ואלמלא אכתוב, כלו כל היריעות מהכיל, כי במה יתחיל, בכך גם לזה בקשתי, בגלל אבות תושיע בנים, ואולי בזכות זה ירחם ה' עלינו ויעזור לבבינו לעשות תשובה שלימה ולהסיר רוע מעללינו, ויזכור זכות אבותינו.

וישלח לנו הגואל צדק במהרה בימינו אמן ואמן, כן יעשה ה' צבאות.

היום יום ג' שנכפל בו כי טוב ר"ח אלול תציג לפ"ק.

נאום הצעיר מאיר בהרב ח"ה מוהר"ר אליקים געץ

חונה בק"ק לאסק ומציפ על ק"ק פיעטרקוב.

ד. מלאכה חשובה עשה הרב ר' מאיר בהקדמתו זו. חשובה היתה גם

בעיני חכמים מפורסמים, כותבי תולדות חכמי ישראל וגם בעיני גאונים

מפורסמים. הרב הגאון ר' חיים נתן דמביצר כותב בספרו „כליל יופי“ (ח"ב דף

קכה): „כל דברי בן המחבר ספר „אבן השוהם“, מה שכתב בהקדמתו שם,

חיותים על לוח לבי מומן כביר, כי מהם הוצאתי מלין לגלות צפונות“. הנה

בה הוא מודיע נכבדות על אודות תולדות משפחות גדולות ומיוחסות בישראל.

והגאון ר' אפרים זלמן ימרגליות מברודא למד ממנה אות אחת בנוגע לשמות

נשים. א) ולנו החפצים לדעת מהותו ומעלת רוחו ותולדתו של הרב ר' מאיר,

מענינת היא ביותר, כי בה נמצאת מעין אוטוביוגרפיה שלו, וממנה נראה גם

את הצטינותו בתורה, במוסר, במדות ויראת ה'. וכי היה לו במדה ידועה גם

חש היסטורי וכשרון ספרותי לתאר את קורותיו מימי ילדותו עד הזמן

ההוא, אשר מהם נראה גם את החיים הרעים והמרים שהיו לישראל בכלל

בימים ההם.

והנה בימים ההם נמנתה קהלת לאסק אל הגליל פוזנן, ולכן בהתאסף

פרנסי הגליל הזה בקהלת קאבלין להתייעץ על עניניהם, בא אליהם הרב ר'

מאיר ויבקשם, שיעזרו לו להדפסת הספר הנזכר. והם, הפרנסים הטובים, מצאו

דבריו נכונים וימלאו משאלתו בכל כח פקידותם, ויוציאו כתב-גזירה על

הקהלות של הגליל פוזנן, כי איש איש הנותן למס הגליל הזה מאה זהובים,

מחויב לקנות שני ספרים, ויחשב בעד כל גליון (פויגן) שלשה גרוש מעות

פולין חוץ הוצאות הכריכה. ומי שרוצה להוסיף – כן כתוב שם – יוסיפו לו מן

השמים, כי מוטל על כל אחד לסייע, הן לכבוד המנוח המחבר והן לכבוד

הרב בן המחבר, ואולי יהיה זאת לו לסיוע, שיוכל להדפיס גם השאר חלקים.

והנה באגרת-הפקידה, אשר הוציא ועד הפרנסים בקובלין, והיא נדפסה גם

בראש ספרו, נכתב נמוקו של ר' מאיר לאמר: כעת התעורר לבבו, אולי זאת

לו לפוקה, למכשול ולעון מזכרת, הואיל גנז אורו של עולם, מחמת זה נלכד

במאור עיניו. ובחודש אלול לשנת תציג יצא הספר שאלות ותשובות „אבן

השוהם ומאירת עינים“ לאור, בהסכמות גאוני דורו, אשר בהן חלקו גם לר'

מאיר כבוד גדול.

בשנת תצ"ה נתן הרב ר' מאיר הסכמה על ספר „השתפרות“, הוא ספר

מוסר, אשר חבר הרב ר' יעקב לונדון. (אמסטרדם 1737).

ה. שלש עשרה שנה ישב הרב ר' מאיר על כסא רבנות בעיר לאסק,

והרביץ שם תורה ויראת שמים, ובשנת תצ"ח י"א ניסן הלך לעולמו שבע רגזו

ולא שבע ימים, כי בן חמשים שנה היה במותו. זהו הנוסח החרות על מצבת

א) בספרו טיב גיטין גאות תיו מביא ראיה מדבריו שכתב שם: „הנאון מו"ה יעקב

תעמירלס“, כי פהראוי לכתוב כן שם זה ולא גאות סית.

קברו בבית עלמין הישן נושן אשר בעיר לאסק: „פֿינ כבוד הרב המא"ג המופלא ומופלא בתורה וחסידות מ"ו אב"ד ור"מ מו"ה מאיר בהרב הגאון מו"ה אליקים געץ ז"ל נגוע ונפטר בשם טוב י"א ניסן תצ"ח לפ"ק".

לו הבין השכיל עורך נוסח המצבה, כי עתה כבדהו עוד בתאר „שלשלת היוחסין“, כי הנה הוא מתפאר בהקדמתו בשלשלת יחושו ומחליט, כי רק בגלל זכות אבותיו נחלץ מן הצרות, אשר סבבוה פעמים רבות.

הרב ר' מאיר השאיר אחריו שלשה בנים: ר' אליקים געץ, ר' אברהם (ר' זנוויל א), אמנם גם בת נולדה לו. הנה כן הוא כותב בהקדמתו: „זוגתי הרבנית הלכה ממני בתוך הרעש עם ילדה קטנה בערך ו' שבועות וה' הציל אותם. אכן לא נודע, אם ילדה זו נתגדלה והיתה לאיש. גם מתולדות הבן השלישי, ר' זנוויל לא נודע לי מאומה. לא אשים אפוא דברתי רק על ר' אליקים געץ ור' אברהם בניו ועל תולדותיהם, שעל אודותם נודע לי הרבה.

ח. הרב ר' אליקים געץ בן הרב ר' מאיר בנו של רבינו אליקים געץ והדורות אחריו.

א. בנו בכורו נולד להרב ר' מאיר בערך שנת תס"ח בארץ נודו, במדינת שליזיה, בעיר ששמה בא בברחו תיכף אחר חתונתו מליסא ושם גר שנים אחדות, כאמור למעלה. עיר זו היתה, כפי הנראה, עיר בריסלה, שהיא עיר הבירה של מדינת שליזיה, אשר בה גרו בני משפחתו, ואשר בודאי ע"י תמכם אותו היה יכול שם עמוד איזה שנים. לבנו זה קרא שם כשם אביו: אליקים געץ.

הילד אליקים געץ נתגדל על ברכי אביו ונתחנך בודאי בבתי ישיבות לתורה, להוראה ולרבנות, כאבותיו ואבות אבותיו, ובודאי היה בעל כשרון ומופלא בתורה ועטרת רבנות היתה הולמתו.

בשנת תפ"ו כאשר נתקבל ר' מאיר לאב"ד בעיר לאסק, לקח עמו, כמובן, גם בנו בכורו זה בעודנו בבחרותו. שם נשא לה אשה, אשר היתה בודאי אשה חשובה ומיוחסת, ונעשה לתושב לסקאי ותורתו היתה אומנתו. ובגלל צמלו ויגיעו הרב עלתה ביד אביו, בשנת תצ"ג להוציא את ספר „אבן השוהם“ לאור. הנה כן הוא כותב בהקדמתו: „געץ אחד יוצא ממני וגעץ אחד יוצא מבני הרבני המופלא, אשר נקרא בשמו אחריו, שהוא טרח ויגע להגות בכתבי הקודש, אשר היו ישן נושן, טרח בהם לילות וימים“. ובשנת תצ"ח אחרי פטירתו של אביו ר' מאיר נתקבל הוא לאב"ד ור"מ במקומו.

הנה אז היתה קהלת לסק קהלה של למדנים ותלמידי הכמים. כאשר כן הוא כותב בהקדמתו: זה בערך שבע שנים שנתקבלתי לאב"ד ומ"צ לק"ק

(א) בכתבי על תולדות משפחה זו בספרי „עיר לסק וחכמיה“, כתבתי רק שהיו ר' מאיר שני בנים ר' אליקים געץ ור' אברהם, אכן חסופר מר יוסף אַזאַטוֹשִׁי, שהוא בן משפחה זו, העירני במכתבו, כי בקרב משפחתו ידעו, שהיה לר' מאיר עוד בן שלישי ונזכיר שמו. והוא נשיא לו לאשת את פתח הסי צעיר של אחות אביו מרת בלומה מבריסלה, ושם היה משכנו.

לאַסק בגליל פוזנן, ות"ל מצאתי שם אנשי השם בעלי תורה עוסקים בתורה ומצות, ורובם ככולם קובעים עתים לתורה". ואם בכל זאת זכה צעיר לימים כמוהו, בערך בן שלשים שנה, בכסא רבנותה של לאַסק, הנה נראה בעליל, שהיה גדול בתורה וראוי לאותה איצטלא. אבל לא האריך ימים על כסא רבנותו, כי כעבור שנה וחצי נחבקש בישיבה של מעלה.

נוסח זה חרות על מצבת קברו:

פ"ג בנו של הרב ממלא מקומו בתורה ובחסידות אב"ד ור"מ

מו"ה אליקים געץ. נגוע ונאסף ט"ו מרחשון ת"ק לפ"ק.

ב. כמה בנים נשארו אחרי אותו צדיק הצעיר לא ידענו, ואולם זאת ידוע לנו, כי שני בנים היו לו, שם האחד היה, לפי השערותנו, דוד ושם השני היה בבירור מאיר. הנה מצאנו כתוב על הספר „אבן השוהם“ בעצם כתב ידו של אותו צדיק (לאמר: א) „בני מאיר שיחי נולד לי במוזס אסרו חג דש"ת ת"ק לפ"ק, ה' יתן לגדלו לתורה לחופה ולמ"ט א"ס. אכן לא זכה לגדלו, כי אחרי עבור איזה שבועות נקטף בלא עתו, כאמור למעלה. אנשי מעלה היו בודאי שני בני ר' אליקים געץ אלה, ומגועם יצאו משפחות גדולות ומפורסמות בישראל, אכן מתחלה אשוב לכתוב על אדות אחיו הצעיר ממנו ר' אברהם.

ט. ר' אברהם בן הרב ר' מאיר בנו של רבינו אליקים געץ.

א. להרב ר' מאיר נולד בנו השני בודאי בעיר מגורו ליסא, בערך שנת תע"ב ויקרא לו שם כשם אבי אביה של אשתו המפורסם ר' אברהם ווארטער. אברהם בא ללאַסק בודאי בימי ילדותו או בחרותו בשנת תפ"ו, עם אביו בעת שנתקבל לאב"ד בעיר ההיא. ושם נשא לו אשה ויהי לחושב לסקאי. הנה הוא לא אל הרבנות שם מגמתו ומשאו נפשו כאבותיו, כי אם היה פונה אל המסחר ויעש עושר. לאַסק עיר מסחרית גדולה היתה בעת ההיא, ונקראה בפי הבריות בשם „פריסלה קטנה“ או „דנציג קטנה“, ויהי לו ר' אברהם, שהיה לו בודאי כשרון למסחר, מקום מוכשר לעשות עסקים גדולים, ויקרא בפי הבריות בשם „דער רייכער רבי אברהם“. (רבי אברהם העשיר). אכן בודאי גם מופלג בתורה ובעל מעשים טובים היה, כאשר נקרא בתואר „רבי“. כמדומה לי, שעל כן נוסף לו שם תואר זה, מפני שהיה בלאַסק עוד אנשים בשם אברהם, וכנויי משמחה עוד לא היו בעת ההיא ליהודי פולניה, וצריכים היו איפוא לסימן מובהק אחר, בהקרא שם אדם מישראל.

„על אדות ר' אברהם העשיר מספרים אגדות שונות“, כן כתב לי הסופר מר יוסף אפאטושו, „כי היה ויגטריון, היינו, שלא אכל דבר מן החי אפילו ביצים, רק היה ניזון מירקות, מפירות, מאגוזים, ושמן, וכי עשה עסקים גדולים במתכות של כסף וזהב עם סוחרים ארץ אנגליה, שלח שמה חביות מלאות מתכות זו. מעשה, שנשלחה אליו עפ"י טעות חבית מלאה זהב תחת כסף, והשיב את החבית ליד בעליה, מבלי אשר דרשו זאת ממנו. לעת זקנתו העתיק את משכנו לעירה שאדיק“. אולם מנוחתו כבוד הוא בודאי בלאַסק, באשר

בעירה ההיא לא נמצא אז בית עלמן ליהודים, הנפטרים שם הובלו לקברות בבי"ע אשר בעיר לאסק.

ב. לר' אברהם העשיר היה בן, אשר שמו כשם אביו מאיר. הוא היה בודאי עלם חשוב מופלג בתורה. בעת ההיא היה רב אב"ד ור"מ בלאסק אחד הגאונים המפורסמים, הוא ר' פינחס זליג, מחבר הספר "עטרת פז". יש לשער, כי מאיר בן אברהם העשיר היה תלמידו, והנה תלמידו זה נעשה חתנו. גם הפעם נראה את דרכם של צאצאי רבינו אליקים געץ להתחתן דוקא במשפחות מיוחסות ובגדולי תורה, כי בודאי היתה האפשרות לר' אברהם העשיר להביא את בנו המצוין בכרית החתון עם קצינים, בעלי כיס, אבל הוא לא שם עיניו בממון, ויבחר לאשה בת תלמיד חכם אמתי, בעל "עטרת פז" (א).

ג. ר' מאיר היה מתושבי לאסק החשובים, בן תורה וגדולה. והנה לישיבת הגאון בעל "עטרת פז" בא בחזר מופלג בתורה מר יקתיאל זלמן בן הגאון המפורסם ר' אלעזר הכהן רב אב"ד מעיר וואידיסלוב. וימצא הבחור היחסן ההוא חן בעיני ר' מאיר, ויקחהו לחתן לבתו המצוינה מרת טאָבע. דבר נאה ומתקבל היה השידוך ההוא: בן טובים עם בת טובים. ויכלכל ר' מאיר את כל מחסורי חתנו החשוב כמה שנים, בעוד שהוא עסק בתורה (ב).

ד. ר' יקתיאל זלמן הכהן נעשה לאיש מסוים מאד, לאחד מתושבי לאסק היותר נכבדים. לא אל הרבנות היה עיניו נשואות, אך היה עוסק במסחר, ויהי בעל תורה וגדולה ותפארת אבות, ויקרא בפי הבריות בשם ר' זלמלי. בידידותו היה חברו של רבינו ר' שמחה בונם מפשיסחא, כי שניהם היו ידידי העיר וואידיסלוב. אבי הראשון היה שם רב אב"ד ואבי השני—מגיד משרים. מספרים, כי בהיות פעם אחת ר' זלמלי אצל הרבי ר' בונם בפשיסא, כבדו מאד ויצוה לחסידיו, שילוּוהו עד מחוץ לעיר, מהיותו יחסן.

ר' זלמלי היה אחיו של הרב הגדול בתורה ר' אריה ליבוש אב"ד בעיר גובו-פולא, אבי אביו של אדמו"ר הגאון הצדיק ר' שלמה הכהן מרדאמסק, בעל "תפארת שלמה". ואולם כנויי משפחתם של האחים האלה לא היו שווים. כנוי משפחתו של ר' זלמלי היה רוזנבלום וכנוי משפחתו של ר' אריה ליבוש — רבינוביץ. לאביהם הגאון ר' אלעזר לא היה עוד, כפי הנראה, שום כנוי משפחה.

ר' זלמלי רוזנבלום היה גם מבורך בבנים וחתנים חשובים מאד. (1) בנו ר' אברהם היה מטובי העיר פיוטרקוב, חתן הרב הגדול הצדיק ר' לייבוש בערלינער, אשר נקרא בפי הבריות בשם "ר' ליבוש ר' טעביליס". (2) בנו ר' זאב וואלף היה מטובי העיר לאסק. (3) בנו ר' משה היה ג"כ מתושבי לאסק החשובים. (4) בתו מרת חנה היתה אשת הנכבד וחזיד ר' ליבוש ויעליטשקער מתושבי זדונסקא-וואלא, אשר בתו החכמה והצדקת מרת שבע היתה חותנתו של כותב הטורים האלה, אשת חותנו הנגיד וחזיד ר' יוסף ישכר רוזנשטיין מתושבי רדאמסק. ואחר מחתניו החשובים היה הגאון החסיד ר' שמואל יעקב וויינברג, רב אב"ד בעיר שירדז. (5) בתו מרת חנה היתה אשת הנכבד ונודע לשם ר' מאיר לוקסנבורג מתושבי קראקא. (6) בתו מרת

רבקה שנקראה ריבה - היתה אשת הנכבד ונודע לשם ר' זלמן ליבוש ברגר מתושבי ניישטאט הסמוכה לקראקא. מגזע ששת בניו אלה יצאו משפחות רבות וגדולות ומפורכמות.

ר' יקתילאל זלמן הכהן רוזנבלום נסע בערך שנת תקפ"א לקראקא לרגל ענין הנחוץ לה ויפול שם למשכב והלך לעולמו בעוד לא מלאו לו ימיו. מספרים, שביום פטירתו היה שטף מים רבים בקראקא, ומסבה זו לא היתה האפשרות להוביל את הנפטרים לקבורה לבית-עלמין החדש, ותתן הרשות המקומית הרשיון לקברו בבית עלמין הישן, שחדלו מלקבור שם זה כמה עשרות שנים, ונחצב לו קבר לפי כבודו, לא רחוק מקברו של הרמ"א. נכדיו מחשיבים עובדה זו מאד. על מצבת קברו הוא מתואר: המופלג שלשלת היוחסין.

ה. כמה שנים אחרי מותו נשאה אלמנתו החשובה מרת טאָבע אל האלמן, האדם החשוב הגביר והנדיב המפורסם ר' פייבוש אפסובסקי מתושבי זדונסקיוואלא, שהיה קרוב לה, נין ונכד של רבינו אליקים געץ כמות, כאשר נראה להלן, אבל לא רבות היו שנות שבתם יחד. בשנת תר"ד הלכה לעולמה. זהו נוסח החרות על מצבת קברה:

פה טמונה

אשה יר"א צנועה במעשי

ישרה נתיב מעגלותי

צדקה וחסד עשתה בחיי

היחסנית נכדת להגאון בעה"מ עטרת פז

מרת טאָבע בת מו"ה מאיר ז"ל

נפ' בג' מנחם אב תר"ד לפ"ק.

לו הבין עורך נוסח המצבת, כי עתה הוסיף עוד, שהיא מצד אביה נז"ג להגאון בעה"מ, אבן השוהם.

בודאי היו גם לר' אברהם העשיר, גם לבנו ר' מאיר עוד בנים, נינים ונכדים, אבל אני אינני יודע לספר על אדוותם מאומה.

י. ר' דוד בן הרב הלסקאי ר' אליקים געץ בן בנו של רבינו אליקים געץ והדורות אחריו.

א. זה לפני שתי שנים קבלתי מכתב ביודית מאת הסופר המפורסם מר יוסף אָפּאָטוּשׁוּ (פסבדונים של אופטובסקי) תושב ניו-יארק, וזה תוכנו הנוגע לענינתו בכאן:

לפי עצת חברי מר ריבקינד, הביבליוטיקן בסימינר הטהיאלאָגי אשר בפּה, אני כותב אליכם מכתבי זה. והמכתב יש לו שיכות עם ספרכם „עיר דסק וחכמיה"א). מילדותי שמעתי מאבי אבי, ר' ישראל אלעזר בן ר' פייבוש

אופטובסקי מזדונסקי-וואלא, מאבי, זה בנו ר' דוד, וכן גם מדודותי, שהנני
נין ונכד להגאון המפורסם ר' אליקום געץ מהילדסהיים. ישנם עמדי מכתבים,
שלח אבא לאביו, שבהם הוא קורא את מחבר הספרים „רפדוני בתפוחים”
ו„אבן השוהם” בשם ראש משפחתנו. בנערותי, בעת שהיתה לי האפשרות
להודיע מפייהם על אודות זה דבר ברור, לא התענינתי בזה, ועתה אחרי אשר
אבי אבי כבר הלך לעולמו זה 50 שנה ואבי — זה 21 שנה, כשנתעורר בי
החפץ לדעת את זאת, כבר חסרה לי טבעת או שתי טבעות משלשלת היוחסין
של משפחתי. אולי אפשר למצוא בעזרתכם את הטבעות האלה, מבקש אני
אותו מאד בדבר הזה. יודע אני, כי שם אבי ר' פייבוש אופטובסקי היה
אליקום געץ, האם ר' אליקום געץ זה היה נכדו של הרב ר' אליקום געץ
מלאסק, אשר נפטר בדמי ימיו? ואיה מצא מנוחת עולמים אליקום געץ זה?
ובאיוזה זמן נקרא להם השם אופטובסקי?

ב. אני דרשתי וחקרתי היטב בדבר הזה. נסעתי לזד-וואלא ובקרתי את
קברו של ר' פייבוש אָפּאטובסקי, נסעתי לעירה שאָדיק ובקרתי את קברו
של אביו ר' אברהם. היה לי שיח וסיג עם ניגיהם ונכדיהם, אנשים
נכבדים וחשובים, תושבי קאליש, זדונסקא-וואלא, שאָדיק ולודו. וחנה הם
לא ידעו כלל, שמוצאם הוא מגזע הקדוש של רבינו אליקום געץ. לא נשאר
הדבר במסורת אלא אצל ענף אחד ממשפחה זו, הוא ר' ישראל אלעזר
אָפּאטובסקי, אשר מסרה לבנו ר' דוד, והוא מסרה לבנו מר יוסף, ואיש
עטי הזה, המחשיב ומרגיש הדבר ביותר, חפץ מאד, כי יתברר ויתלבן
הדבר ויתפרסם.

והנה באתי לידי החלטה, כי אמנם היה הרב ר' אליקום געץ, שנפטר
בלאסק אחרי שבתו על כסא רבנותו כשנה וחצי, אבי אביהם של ר' פייבוש
ור' אברהם אָפּאטובסקי. אביהם זה היה בודאי אדם חשוב, מופלג בתורה
ויראת שמים, כראוי לבן משפחה זו, ובודאי נשא לו אשה חשובה ומיוחסת
ונעשה לתושב לסקאי. אין שם וזכר לאיש חזה בלאסק. אולי נרשם שמו
בפנקס הקהלה, אבל נשרף בהיות שרפה גדולה בעיר ההיא. ואיש חזה
השאר אחריו בן, אשר קרא לו שם כשם אביו אליקום געץ, והוא הוא
אביהם של ר' פייבוש ור' אברהם אָפּאטובסקי.

ג. אבל מה היה שמו של אבי ר' אליקום זה? לפי השערתי היה
דוד שמו, וראי' לדבר, כי לר' פייבוש אָפּאטובסקי היה בן ששמו דוד, ולר'
ישראל אלעזר היה גי'כ בן ששמו דוד. הוא אבי הסופר הנזכר, וגם לר'
אברהם בן ר' אליקום געץ הנזכר היה נכד בעל שם דוד, אשר בודאי
נקראו כן על שם זקנם ההוא.

הודעתי מסקנתי זו למר יוסף אָפּאטאָשו, והנה הוא השיב לי במכתב,
שהוא מסכים עמי בכל לבו, כי אמנם באמת יסודתה, ובקשור עם זה כתב
כי אחרי מות זקנו ר' יוסף אלעזר, כתב בנו זה אביו ר' דוד על ספר לאמר:
„עיני עיני נגרה מים על פטירת אבי מורי ירא אלקים איש אמונים מו"ה
ישראל אלעזר בן הנגיד החסיד ר' פייוועש זצ"ל אָפּאטאָווסקי. הלך לעולמו
י"ד אלול שנת תרנ"א בן יותר מששים שנה. הוא היה חוסר מגזע היחש נוי"ג
להגאון מו"ה אליקום געץ זצ"ל מחבר אבן השוהם וכו'.

ד. ר' אליקים געץ א) שהוא היה בודאי איש מצוין מופלג בתורה וביראה, אבל תורתו לא היתה אומנתו ולא לכסא רבנות שם מגמתו. כבר מאביו פסקה הרבנות, שהיתה כעין ירושה למשפחה זו זה דורות רבים. הוא קבע מושבו, כפי המקובל בקרב המשפחה, בעירה שאָדיק הרחוקה מלאַמק שתי פרסאות. בודאי נשא לו משם אשה, והיה סמוך על שולחן חותנו, ובגלל זה נעשה לתושב שדקאי. בעת ההיא כערך שנת תק"פ כבר החלו היהודים בפולניא מטעם-הממשלה הפולנית להקרא בכנוי משפחה. והנה בעיני ר' געציל מצא, כפי הנראה, חן הכנוי „אַפאַטאָוסקי" על שם העירה אַפאַטאָוו. היהודים יקראוהו: אַפּט או אַפּטא. ויכנה בה את משפחתו הוא. שם נולדו לו שני בנים, ר' אברהם ור' שרגא פייבוש. אולי היה לו עוד בנים אחרים, אבל אינם ידועים לנו, ומנוחת עולמים מצא בערך שנת תקע"ה בודאי בבית עלמין אשר בעיר לאַסק, כי בקהלה השדקאית נוסד בית עלמין זה בערך מאה שנה, ומקודם הובלו הנפטרים שם לקבורה לאַסק, כאמור למעלה.

יא. ר' שרגא פייבוש אַפאַטאָובסקי גין ונכד לרבינו אליקים געץ והדורות אחריו.

א. ר' פייבוש אופטובסקי, כאשר הוא נקרא בפי הבריות, נולד, לפי מסורת המשפחה, לאביו ר' געציל בעירה שאָדעק, א) היהודים יקראוהו שאָדיק, בערך שנת תקמ"ה. הוא נתגדל על ברכ אביו לתורה וליראת שמים. לפניו רגילים היו בחורי שאָדיק לבוא לעיר שכנותם לאַסק, שהיתה מקום תורה, ללמוד תורה אצל התלמידי חכמים שנה בודאי גם הבחור פייבוש גלה לעיר מולדת אבותיו זו וילמוד תורה ביעיבז הרב הגאון ר' מאיר צילך, שהיה שם רב אב"ד בעת ההיא. (נפטר תקפ"ו). בערך שנת תקס"א, בהיותו בן שבע עשרה שנה, השיא לו אביו אשה, כפי הנראה, מעיר זדונסקא-וואָלא, מאַכעש שמה, אשר כמובן, היתה אשה חשובה וממשפחה מיוחסת. בשנים הראשונות אחר נשואין שלי, היה בודאי סמוך על שולחן חותנו כמנהג הימים ההם, אכן אחרי כן אחזה במסחר ידו, מסחר של חרשת-ארג, ושל יערות ועצים, ויהי סוחר חרוץ ומשכיל, ובכל אשר פנה הצליח ויעש עושר גדול. הוא היה פיוניר לאינדוסטריה של ארג צמר בזדונסקי-וואָלי, ויעזור להתרחבות העיר והתפתחותה.

א) על מצבת בנו חרות שמו „געציל". בעת האחרונה נסתנה השם געץ לשם געציל.

ב) שאָדיק היא עירה במחוז שיראדז פלך קאַליש המתקיימת עוד משנות המאה הי"ג. בשנת 1624 ננטרה שם הישיבה ליהודים מטעם המלך זיגמונד השלישי. בשנת 1802 אחריי וחליקה של פולין השל שית הותרה הישיבה ליהודים באיזה מקומות מטעם המלך הפרוסי. אכן בודאי גם מקודם גרו עם יהודים עש"י רשיונות מיוחדים. לפי הספירה בשנת 1856 היה מספר התושבים הנכרים שבה 1400 ויהודים 350 נשמות. בשנת 1897 היה מספר היהודים שבה ערך 500 נשמות ונכרים 2000 נשמות.

ר' פייבוש אופטובסקי נודע לכבוד ולתפארת לא לבד בעיר מגורו, אך גם מחוצה לה, להיותו מצוין במדת הנדיבות וגמילות חסדים ועשית טוב וישר באופן נעלה ונתחשב לאחד מאצילי בני ישראל. על אדות מעשי נדבותיו וצדקותיו והתנהגותו ביד רחבה מספרים נפלאות. בחצרו נמצאו, למשל, מחסנים לעצים מחוטבים, שהיו פתוחים תמיד, למען יוכלו לבוא שמה אביונים מתכבדים לעת ערב ולקחת משם עצים לפי צרכם, באין רואה אותם. וגם בהליכות ביתו נראו גדלות, רחבות הדעת ואצילות. גם חסיד היה ר' פייבוש, נלוח אל חסידי קוצק. פ"א, מספרים, הביא מחנה אל הרבי מקוצק חבית יין משובח, שמחירו היה אלף זהובים. וביום-נשואין לאחד מבניו עשה משתה גדול גם לעניים. מספרים, שפעם בא עני לביתו אחרי שנשלמה סעודת החתונה לעניים, וחפצו בני ביתו לדחותו, באמרם שכבר אחר לבוא, אכן ר' פייבוש קבלו בסבר פנים יפות, השיבו לימינו, האכילו והשקו ויתן לו גם נדבת כסף ביד רחבה. ובסוף ימיו הקים בעירו בית הכנסת בנוי לתלפיות מכספו. אומרים, כי מעשה טוב זה עשה בהשפעת הרב הגאון החסיד ר' מנחם מענדל מליסא, שהיה בעת ההיא רב אב"ד בעירו (נפטר ט"ו אלול תרל"ג). גם בנוגע להתחזית חמשה בניו המצוינים התנהג בצדקות ובאצילות, כי לאיש איש מהם הפריז נדוניה גדולה והביאם בקשרי התחתנות עם אנשים חשובים ומיוחסים, מבלי שים לב אם הם בעלי כיס. אדם חשוב מאוד היה אפוא ר' פייבוש אופטובסקי, כראוי לנינו ונכדו של רבינו אליקים געץ. ביום שנתחנך בית הכנסת שלו ברוב פאר והמון חוגג, מספרים, נשמט ר' פייבוש בעמדו שם ונשברה רגלו, ומאז הוכח ימים מעטים במכאוב על משכבו — ונשמתו יצאה בסהרה בן ע"ג שנה.

זהו נוסח החרות על מצבת קברו פה:

שוכן איש יקר רוח

רב טוב עשה ושלום ינוח

גמל חסד ברב תבונה

אהה! עליו שאז קינה

פה בעמק הבכא והחלאות

יתומיו יבכיו ויתגעשו

בקול מר וכים עליו נגרשו

ושמו על פרוע פרעות

עלי הנדיב מפואר ברבים

מ' שרגא פייבוש בן כ"ה אליקים ז"ל

נפטר י' אלול תרי"ח לפ"ק. תנצב"ה.

ב. לבנו בכורו ר' אליקים געציל השיא אשה חשובה ומיוחסת מרת צירקה בת האדם חשוב ר' משה רוזנבלום מלאסק, שהיה ג"כ נין ונכד לרבינו אליקים געץ, כאמור למעלה. ר' געציל היה מתושבי ודונסקי-וואלי החשובים, הלך לעולמו בשנת תר"ח בן שלשים שנה בחיי אביו והשאיר אחריו בן יחיד (שלא בנות. 1) בנו ר' יצחק שלמה היה חתן הרב הגדול בתורה ובחסידות ר' לוי יצחק אב"ד בעיר ודונסקא-וואלא. הוא היה מתושבי לודז ונפטר פה בו

מ"ה שנה ומנ"כ בבי"ע הישן. (2) בתו מרת טראנא היתה נשואה לשארה ר' איטשע (יצחק) בן ר' דוד אופטובסקי, וביווג שני היתה אשת ר' ליבוש ויעליטשקער מזדונסקי-וואלא, (3) בתו מרת גאלדה לאה היתה אשת הנכבד וחסיד ר' שאול לויפער מלודו. (4) בתו כרת כצבע היתה אשת הנכבד וחסיד ר' שמואל יוסף פירמן כתושבי לודו, ובהם יצאו מעפחות נכבדות. והו הנוסח החרות על מצבת קברו של אליקום געציל זה: פ"נ גבר עם צדיקים ישרים התהלך, רבת דברים אין עליו למלא, כל שבחיו לא עציו כח. ה"ה הרבני המופלג יר"א מו"ה אליקום געציל, נוי"נ ד' לחודש ניסן תר"ח לפ"ק.

והי המצבה האחת בבי"ע אשר בוד-וואלא, שלא נחרת בה שם אבי הנפטר. אומרים הטעם לזה, מפני שמת בחיי אביו, וסגולה היא לאדם, שלו מזל רע לבנים, שלא יחרת שמו על המצבה.

ג. בנו ר' דוד - השיא לו אביו אשה חשיבה מרת זיכל בז איש המפורסם לשם ולתהלה ר' אברהם פרעקר מסטריקוב. רעו ועמיתו של אדמו"ר הרב הגאון ר' זאב וואלף לנדא מסטריקוב. להם היו בנים אלה: (1) ר' פנחס זעליג (א) מתושבי זדונסקי-וואלא החשובים. (2) ר' מאיר מתושבי העירה זעלאוו. (3) ר' איטשע מתושבי זד-וואלא, כאמור למעלה. (4) מר אליה נפטר בבחרותו. (5) מרת טראנא היתה אשת ר' נחום ליפשיץ מתושבי זד-וואלא הנכבדים. ר' דוד אופטובסקי הלך לעולמו בעוד לא מלאו לו שלשים שנה בחיי אביו. מבניו המנויים למעלה יצאו משפחות נכבדות.

ד. בתו מרת פעסא השיא לאיש מצוין מאד מגזע היחוס ר' משה בן איש הנודע לשם ר' נחום אליהו הלפרן, מתושבי העירה פיאנטקע, נין ונכד להגאון רבינו יחיאל הלפרן, בעל המחבר "סדר הדורות". ר' משה הלפרן היה סמוך על שולחן חותנו, תורתו היתה אומנותו, התישב בזדונסקי-וואלא והי לאחר מתושביה החשובים. גם בתו פעסא לא זקנה כאחיה הנזכרים, אבל מסופקני, אם מתה עוד בחיי אביה או אחרי כן. בעלה נשא זיווג שני. אחריה נשאו שני בנים ובת אחת מצוינים מאד. בנם האחד ר' אהרן הלפרן היה מתושבי בלשקי, ובנם השני ר' מאיר הלפרן היה מתושבי פיאנטקי. בודאי היו חותניהם מאנשי המעלה, אבל אינני יודע מי ומי היו, ובתם היחידה שפרה פריידע, אשר אביה זקנה ר' פיבוש אופטובסקי הפריז לה נדוניא גדולה, נשאה לאדם חשוב ממשפחה מיוחסת ר' נתן נטע בן ר' יוחנן לרנר. ר' נטע לרנר, מתושבי זד-וואלא, היה תלמיד-חכם לב טוב וחסיד, מחסידי ווארק, עוסק בתורה ובחסידות, ואשתו מרת פריידע היתה אשת חיל עוסקת בפרנסת ביתה. בשוב בשנת תר"ל ר' נטע מביאלע מקום משכנו של אדמו"ר ר' בעריש ויסר לעיר ורשה, חלה שם והלך לעולמו, ומנ"כ אצל האוהל של האדמו"ר ר' מענדיל מווארק. כמה שנים חיתה עוד מרת פריידע אחרי מות בעלה ותפרנס את ביתה בכבוד. חמשה בנים מצוינים נשאו אחריהם:

(א) אחד מבניו החשובים, ר' פיבוש אופטובסקי, התישב בעת האחרונה בארץ ישראל עם בניו הנכבדים.

(1) רחל היתה נשואה לאדם חשוב, מופלג בתורה, ויחסן ר' אברהם הירש טאגליכט מתושבי לודו, בן התלמיד חכם וחסיד ומשכיל ר' ישראל יוסף יליד לובלין ובסוף ימיו גר בלודו. (2) פעסא היתה נשואה לאיש נכבד ר' ישראלקי זילברברג מזדונסקא-וואלא. (3) מאכעש היתה נשואה לאיש נכבד ר' חיים דוד ווישערגאדזקי מלוטימארסק. (4) בנם היחיד הוא תלמיד חכם וחסיד הישיש ר' אברהם יצחק לערנער מתושבי קאליש. (5) יוסא היתה נשואה לאיש נכבד וחסיד ר' ישראל דאברזינסקי מלודו נכד הרב הצדיק ר' ישראל אב"ד בלוטא-מארסק אחי אדמו"ר הגאון הקדוש ר' אברהם לנדא מטשיכנוב. מכולם יצאו משפחות נכבדות מאד.

רחל ובעלה ר' אברהם הירש טאגליכט הנזכרים הם הורי האנשים הנכבדים ר' יוסף יוחנן ע"ה מלודו, שהיה חברי בבית המדרש בימי בחרותנו מר משה תושב נוי-יארק צ"ה ויבדלו לחיים ר' נטע הוא גיסי הנכבד מאד מתושבי פתח תקוה, מר ליבוש, מר פייבוש מתושבי לודו, ומר דוד טאגליכט אחד הגבירים הנכבדים מתושבי לונדון.

להרב ר' אברהם יצחק לרנר מקאליש פניתי במכתב בקשה, שיודיענו ע"ד תולדות אבותיו. וזוהי תשובתו אלי בין יתר דבריו:

אבי מורי זצ"ל ר' נתן נטע לערנער היה מילידי עיר טשענסטאכאוו, אביו היה ת"ח גדול וחסיד מפורסם וגביר עצום ומיוחס גדול, שלשלת היוחסין מגזע הקדושים בעל מגיני שלמה ומגלה עמוקות זלה"ה. ונולד בעיר קטנה יאנוב הסמוכה לטשענסטאכאוו. שלשה אחים היו, א' זקני ר' יוחנן, ב' הגאון הקדוש ר' נטע אב"ד דק' פלאוונא הסמוכה לרדאמסק, ג' הרב הגאון ר' אברהם יאנוווער, ראש ב"ד דקראקא בעל מחבר ספר „צלוחא דאברהם". אביהם היה הרב הגדול, נשיא ושר בישראל, מופלג בתורה ובחכמה ובצדקות, שמו ר' מרדכי הירש לרנר. אביו היה הגאון ובעל מופת ר' זאב וואלף לרנר, אשר הגאון האמתי המפורסם מו"ה יוסף אבד"ק חזנטשין בעל „תבנית אות יוסף" היה רגיל לבוא אליו פ"א מדי שנה בשנה לקבל ממנו ברכה. שמעתי מאנשים זקני יאנוב, כי שמעו מספרים, שהיה לו חדר, אשר כותליו היו מחופים זהב והיה קורא אותו „בית של משיח". א' בימי זקני ר' יוחנן התחילו הגבירים הדיימשישען בטשענסטאכאוו לפרוץ גדר ולשתות יין נסך בבית משתה של נכרי. וכשהרגיש זקני בדבר, הלך שמה במטה שבירו הכה אותם וישבר כל הצלוחיות יין שמצא על השולחן, והטריד אותם משם, ואח"כ היה משלם כל ההיזק לבעל בית המשתה. ר' יוחנן לרנר מנוחתו כבוד בטשענסטאכאוו והם מ"כ ביאנוב.

ידידו המוקירו ומכבדו כערכו הרם

ב"ה ערב ט"ב צ"ה קאליש
אברהם יצחק בר"ן ז"ל לערנער
ה. את בתו מרת פייטשא הביא בקשרי התחתנות עם אדמו"ר הרב

(א) לא רבנים אנדיים היו ר' מרדכי הירש ור' וואלף לרנר, כי שנאו את הרבנות, אך אצלם היו תורה וחסידות וקדושה וגדולה במקום אחד, ונהגו אפוא נשיאות ברמה, כי כל אנשי סביבתם כרו למשמעתם ויראו מפניהם, כן כאר לי נכדו הרב ר' מרדכי יצחק לרנר נ"י, ולכן תאר צ"חם כמכתב בתור נשיאים ושרים, השם „נטע" המצוי במשתה הוא ע"ש בעל „מגלה עמוקות".

הגאון הקדוש רבן של כל בני הגולה ר' אברהם לנדא מטשיכנוב, בערך שנת ת"ר א) נשאה לבנו הכי צעיר בשנים ר' רפאל, והוסיף בזה טבעת זהב לשלשלת היוחסין הגדולה שלו. לחתנו זה הפריז נדוניא עשרת אלפים רובלים חוץ מתנות. ואת החתונה של זוג זה, בספרים, היה חוגג ברוב פאר והדר, בשמחה ששון ויקר, אשר כמות לא היתה לא לבד בעירו אך גם בכמה ערים ממדינת פולניא, כי ליום טוב זה באו כמה מאות אנשים ממעריציו של אותו צדיק, והעיר זדונסקא-וואלא היתה צהלה ושמחה. חתנו הרב ר' רפאל נתפרסם לגאון וקדוש בישראל ועמו יזכר לטוב גם חותנו ר' פייבוש אופטובסקי. גם בתו זו הרבנית מרת פייטשא נפטרה בעוד לא מלאו שנתייה ובעלה נשא זיווג שני. אחריה נשאו שלשה בנים: הרב החריף ר' זאב וואלף מפולטוסק, השני הר' דן מזארשא, השלישי הרב ר' ישראל מדראבנין, והם הוציאו ספרים מזקנם: זכותא דאברהם ובית אברהם. (ב) ומהם יצאו משפחות נכבדות מאד. ולרגלי התחתנותו של ר' פייבוש אופטובסקי באותו צדיק מטשיכנוב, היו לבנו הכי צעיר מר ישראל אלעזר תוצאות חשובות לדורות עולם. כאשר נבאר בפרק הבא.

יב. ר' ישראל אלעזר בן ר' פייבוש אופטובסקי והדורות אחריו.

א. מר ישראל אלעזר נולד לאביו הגביר ר' פייבוש אופטובסקי בשנת תקפ"ח ויהי אמן עלי תפנוק ועלי תורה וחסידות. זד.-וואלא עיר של חסידים היתה ועל כן נקראה בפי רבים בשם «ירושלים קטנה». בשנת תקצ"ז נתקבל בקהלה זו לרב אב"ד ור"מ אדם גדול וצדיק ר' מנחם מענדל, אשר עזב עיר מגורו ליסא בגלל רוח החופש והאסימילציה שפרצה אז בקרב היהודים שבארץ אשכנז. והנה גם הוא עם כי בעירו לא מצאה החסידות קן לה ולא נמנה בקהל חסידים, בפואו לזדונסקא-וואלא נמשך אחר תנועת החסידות ונלווה לחסידיו קוצק א). ישראל אלעזר היה בודאי תלמידו של אותו צדיק וקבל השפעה ממנו ויהי לאיש מצוין.

בשנת תר"ו הביאו אביו בברית האירוסין עם הבתולה מרת שרה'ל בת הגביר החסיד ר' יוסף טוכהנדלר מתושבי טשיכנוב, אשר נודע לשם וכבר בא בקשרי התחתנות עם גדולים וטובים בישראל, בתו החשובה של הגאון הצדיק ר' פייבלי דאנציגר מגריצע. מרת סימלע, היתה זוגתו של בנו החשוב ר' פישל טוכהנדלר, ובן הרב הגדול ר' חיים ליפשיץ מפלוצק, נכדו של רשכבה"ג בעל «בית מאיר» ר' יצחק אייזיק, היה חתנו לוקח בתו של ר' יוסף טוכהנדלר. הוא ר' חיים ליפשיץ שהיה חותנו של רבינו רשכבה"ג ר' יהושע'לי מקוטנה א).

א) ראינו לזה: הוא מדברי הגאון המפורסם הרב מואויערציע ר' מנחם מענדל חיים לנדא שכתב לי כי דורו הרב ר' רפאל לנדא נפטר בשנת תרנ"ד כן מעט יותר משבעים שנה, וא"כ היה בשנת תרכ"ו שבע עשרה שנה, ואז בא לפי השערתנו בברית הנשואין. ראה בספרי רבי זאב ליפשיץ

ב) ואה בספר הנ"ל עמוד ל"ב

א) על מצבת קברו הוא יתואר: ידיר ה' וידיר קדושו ויראו מתנהמי בחסידות מתאבק

ושידוך זה יצא לפעולה בהסכמתו ובסיועו של מחותנם הגדול אדמו"ר ר' אברהם מטשיכנוב, הוא בודאי ראה את מר ישראל אלעזר בהיותו חוגג את חג חתונתו של בנו ר' רפאל בבית אביו, או אח"כ היה לו הזדמנות לראותו ולתהות על קנקנו וימצא חן בעיניו, ועוד באותה השנה או בשנה שאחריה היה חוגג ברוב פאר חג נשואין שלו בטשיכנוב, ומאז התישב בעיר ההוא, מספרים כי בעת שבא מר ישראל אלעזר אל מורו ורבו הגדול ר' מנחם מנדל מליסא לקחת ממנו ברכת הפרידה בנסעו למקום חתונתו, כבדוהו בתתו לו כתב תעודה, כי ראוי הוא להקרא בתואר "מורנו", וזאת לפנים בישראל, כי לא נתן תואר זה רק לאנשים מופלגים בתורה ויראת שמים.

ב. שמצתי מן הסופר מר יוסף אופאטאשי כי נמצא אצלו מכתבו של אדמו"ר ר' אברהם מטשיכנוב, אשר שלח לזקנו ר' פייביש אופטובסקי בדבר חנאי התחתנותו עם ר' יוסף טוכהנדלר, לרגל עבודתי לחפר ספר תולדות משפחה זו. בקשתיו שימציאו לי, למזן תת לו מקום בספרי ההוא, והנה נדרש לבקשתי, והגני נותנו לפני הקוראים כהיותו, אם גם הדבר עלה לי בקושי באשר כבר היו בו כמה מלות מהוקות מזוקן.

ב"ה פ"ק טשיכנוב אור ליום ד' טוב שבט תר"ו.
לכבוד ידידי מחותני הרבני הנגיד המפורסם ומהולל מ' שרגא פייביש נ"י.

הגיעני מכתב ידידי מחותני נ"י ע"י המוכ"ז מ' יוזפא נ"י, והנה מ' יוזפא טרח להביא את הענין לידי גמר עם מחותני מ' יוסף נ"י מפ"ק ואודיע כי מ' יוסף נ"י קבל בקגא"ס ג) על תנאים אחר שיכתבו באה"מ ד) דהיינו על שים ספרים דפוס טוב לסלק בערך המזונות ובגדים הנצרכים לבתו כנהוג בין נגידים מחויב ליתן לה במשך שנה הראשונה אחרי נשואין למז"ט ושני שנים מזונות ודירה לזוג, ובאם לא ירצה ההג לאכול על שלחנו מחויב לסלק להם בעד כל שבוע ושבוע שני ר"ט, ולהקדים להם בכל חודש חוץ דירה להזוג והצטרפות עצים, וכן משליש ח"י מהר"י הנ"ל וועקסעל על סך שלשת אלפים ושני מאות ר"ט עד שיגיע זמן הפרעון מהוועקסעל אשר השליש ח"י מחויב הוא ליתן בעד הוועקסעל הנ"ל מעות מזונות וחוף לזה מחויב מהר"י הנ"ל לסלק בעת הנשואין אי"ה עוד סך חמשה מאות ר-ט לתשלום התחיבותי סך שבעה מאות ר"ט, וגם השליש מהר"י וועקסעל על סך שני מאות ר-ט לסלק להזוג במשך שנה הראשונה אחרי הנשואין שלהם.

נאמר קדושי עליון ואיש אשר לו יאתה חלה, שם בין גדולים מגזע היחוס וגדולי ארץ נזר ראשינו הרב המאור הגדול החריף ונקי חסיד עניו אוהב בכריות מורה דרכי ה' לקהל עדת ישורן אב"ד ור"מ דבקאלתנו.

א) קש"ת מ' מנחם מענדל בחר"ח אליעזר ליפמאן זלצ"ה מק"ק ליסא נפטר ט"ו אלול תרל"ג.

ב) ראה בספר "ענין לסק וחכמיה" עמוד כ"ג.
ג) ראשי התיבות: בקנין גמור, זגב סידור, ד) ראשי התיבות: באופן היותר מועיל.

אורות הענין מהשותפות של בני זה חתני נ"י השגתי מכתב ממנו לשאול את דעתי בזה. ולאשר נעלם ממני מהות הדבר מהמסחר בעירכם, לא אוכל להשיב בזה מאומה וכפי אשר אמר לי מ' יוזפא נ"י אינו נכון לדעתו לבטל השותפות לעת הזאת. ויצרך בני נ"י לקבל על חלקו חובות וסחורה, ומאת יד ידידי מחותני אני מבקש לשקול הענין היטב טרם יוסכם אצלו על התפרדות השותפות, ויהי איך שיהי יעורר מחותני רחמי אב על בנים לעמוד לימינם ולהיות בתומכי נפשם במה דאפשר.

ממנו מחותנו ידידו הדו"ש בלונ"ה

ד"ר ישראל אברהם

נשים מול נשים דב"ש א

ויהי בזכרון מחותני נ"י להביא עכו לזמן הנשואין וועקסעל על התחייבותו על כך שבעה מאות ר"ט לשלם במשך שנה ראשונה אחרי הנשואין ועוד וועקסעל על סך מאה וחמשים ר"ט לסלק במשך שני שנים אחרי הנשואין וגם יביא עמו סך חמשה מאות ר"ט במומן לתשלם התחייבותו סך שבעה מאות ר"ט. -

ג. ר' ישראל אלעזר אופטובסקי היה, כאמור, כל ימיו מתושבי טשיכנוב הנכבדים, בעל תורה וחסידות וגדולה וקצת השלמה. געקענט א פלאט גמרא און א שטיקעל אבן עזרא. כן יתארהו אחד המיוחד בנכדיו. נסע אל אדמו"ר הרבי הראשון מקאצק, ואחר פטירתו בשנת תרי"ט נסע אל ה"חידושי ר"ס". ואחר פטירתו בשנת תרכ"ו נסע אל אדמו"ר ר' חנוך הנהן מאלכסנדר, ואחר פטירתו בשנת תר"ל נסע אל ה"שפת אמת". ובדרך התורה וחסידות היה מחנך את בניו. בשנת תרנ"א הלך לעולמו. אחיו ואחיותיו הלכו לעולמם שחורי ראש והוא הגיע לעת זקנה.

ר' ישראל אלעזר הניח שלש בנות ובן יחיד: (1) חוה, אשה חשובה נולדה 1854 היתה נשואה לאיש נכבד מר בונם מאלניא מתושבי ניו-יארק, מתה שם 1924. (2) פייטשע, נולדה 1867 אשה חשובה נשואה לאיש חשוב ר' איטשע מאיר גראנאט נ"י רבי של חסידים בנ"י-יארק. (3) חנה פעסא נולדה 1874 אשה חשובה נשואה לאיש נכבד ויחסן ר' משה ליפשיץ נ"י מתושבי ניו-יארק, בן משפחתו של רשכבה"ג ר' יהושע'לע מקוטנה, וזכור הוא לטוב

(א) מאשר און ממדת הצניעות כי נשים ידרשו בשלום אנשים וכן להפך, היה דרכו של אותו קדוש לכתוב באגרת ירירות: נשים מול נשים דורשין בשלום, הוא נפטר בשנת תר"ל"ה. ה' אדר בן ס"ו שנה.

בהקדמתו לספרו "ישועות משיחו". ומהם יצאו משפחות נכבדות. (4) בנו יחידו ר' דוד—שני לאחותו חנה, לו אני קובע פרק מיוחד.

יג. ר' דוד בן ר' ישראל אלעזר אופטובסקי והדורות אחריו.

א. דוד נולד בטשיכנוב בשנת תרי"ח. נתגדל על ברכי אביו לתורה, ליראת שמים ולחסידות. הוא היה בעל כשרון וחשק ללמוד. למד אצל מלמדים מופלגים בתורה ובחסידות, גם היה תלמידו של אדמו"ר הגאון הצדיק ר' אברהם לנדא מטשיכנוב, אשר לא כל בחור זכה לזה. אצלו למד ביחד עם נכדו החשוב ר' מנחם מנדל חיים לנדא, אשר לאחר זמן היה לגאון בישראל ונתפרסם בשם "הרב מואויערצע". החברים האלה היו מאז ידידים ואוהבים איש לרעהו לעולם. בערך שנת תרל"ב עשה דוד עם אביו נסיעה לעיר המטרופולין גור, אל "השפת אמת". כן נקרא פני החסידים אדמו"ר ר' ליב אלטר על פי ספרו הגדול שיצא לאור אחרי פטירתו בשם זה. אז היה עדיין אברך צעיר לימים, כי בעלותו על כסא נשיאותו בשנת תרל"ה היה בן כב שנה. מספרים, כי כל כך מצוין היה אז הבחור דוד אפאטאוסקי, עד כי אותו צדיק מגור סח עמו גם בעניני תורה וחסידות וקבלה. ואולם הוא מר דוד לא נמשך אחריו. לפי חנוכו היה אפוא חסיד תמיד לעולם גם יושב על כסא רבנות מפואר ואולי גם מחבר ספר שו"ת, אכן בימים ההם החל רוח השכלה לפעם בקרב רבים מבני הנעורים היהודים בפולניה, אשר הסב את לבותם מאחרי דרך החסידות, ורוח זה עשה גם עליו רושם וישנה את דרכו בחיים. באמת לא חדל דוד מעסוק בתורה, בגמרא ומפרשיה, אבל למד ג"כ השפה העברית ויקרא בתאות נפש גם בספרי מחקר והשכלה. יש בידי מכתב-מענה, אשר שלח לחברו הגדול הנזכר, המראה לדעת, כי אמנם למד תנ"ך וגמרא וספרי השכלה וכתב עברית כדרך המשכילים בימים ההם והבין לבאר דבר הקשה בטעם ודעת, והנה אותו מכתב מוצא אני לנכון לתת לפני הקוראים כמו שהוא:

טשעכאנאו בראשון בששי לחודש תרל"ח.

אל כבוד רעי ואיש בריתי נצר מגזע היחוס

הבחור מו"ה מנחם חיים נ"י לנדא.

ב. אף כי פליאתך היא מהדברים, אשר כשם שמקבלים שכר על הדישה כך מקבלים על הפרישה, כאשר המשכיל יבין, בכל זאת מפני כבודך החביב עלי, אחזה דעתי הקלושה, ואען ואומר: הגבא אשר חשף רשי ממנו, כי עד חזקיה לא נרפא איש מחליו (א) אדמה. אם לא אשגה, כי הוא בפרק חלק (דף קז). ושם איתא ג"כ, כי עד אברהם לא היתה זקנה

(א) כונתו בודאי על דברי הרש"י ישעיה ל"ח י', עיין ילקוט שמעוני מלכים ב'

ועד יעקב לא היה חולה. ואית מאן דדריש, כי עד אלישע לא היה חולה שנתרפא. ויכול הייתי לתרץ לך, כי הדרש על והטוב בעיניך עשיתי (א) אתיא כמאן דאמר זה, לולא הברייתא דפסחים (דף נו) אשר הקדמתה תנו רבנן תוכיח, שהיא מן הישנות המקובלות, והיא סותרת הדרש, כי חזקיהו היה הראשון שנתרפא. ואולם גם אש הפליאה הזאת נוכל לכבות בזה. אשר נוסף עוד אש לא נוסף מפליאה אחרת, ואתמה כי לא עמדת עליה, כי איך יאמרו, שלא היה חולה שנתרפא, הלא התורה אמרה, "ורפא ירפא". גם רופאי מצרים וגם מלך יהודה שכלך קודם חזקיהו, נאמר עליהם, שבחליו דרש ברופאים, הרי שהיתה הרפואה נהוגה?

ולישר הדברים אלה נראה לי, ע"פ מה שכתב הראב"ע על הכתוב (שמות כא יט) "ורפא ירפא" (עיין עליו כי אינו כעת בידי להעתיק לשונו). כי התורה רק נותנת רשות לרפא החליים החצוניים, כמו שבר יד שבר רגל, פצע וחבירה, אבל חלאים פנימיים אין מי מטיב למו גזה רק השם לברו. וזה נודע, כי הרופאים הקדמונים עד הפאקראטס לא היו מדיציניים רק כירורגים. ועיין תעודה (ג) כי גם הוא אינו בידי. ורק הפלא על הראב"ע אשר בימיו כבר היו ספרי רפואות מדיציניים הרבה, אכן נראה שהוא לא האמין בהם, כי לא נתאמתו עוד בנסיון, וכמו שנמצאים עוד רופאים בזמננו, דור דעה ונסיון, אשר אין להם אמונה רבה במדיציניים. ואדמה אשר לזאת כנו בלשונו החולי בשם "מוור", באשר התרופה היתה אצלם רק בפור סממנים על המכות, ותרופה אחרת פנימית לא היתה אצלם.

ולפי זה אתיא שפיר, כי הרפואות של הספר הגנוז היו על כירורגים, והדרש כי עד חזקיהו לא היה חולי שנתרפא. היה חולי כנימי. ומוכרחים אנו לומר כן, כי באותו המאמר נאמר גם כן, כי עד יעקב לא היה חולי, ואטו אחד שחבל בחברו באבן. ביד או ברומח, לא היה נחלה? האם בשרם היה אבן וגויתם נחושה? והמלחמות תוכיחנה. גם מצינו באג"י שכם, בהיותם כואבים" (בראשית לג כה). וגם כן נראה מן הדרש באגרתם (בראשית יח). שבא לבקר את החולה (ב"מ פ"ו). אלא ודאי הכונה לומר, שלא היה חולי פנימית, אשר ימות בה האדם, רק באו בכלל אלי קבר פתאום בלא חולי. ובטח גם כן, כי החולי שנתרפא, הוא ג"כ מחולי פנימית. והשם ישמרנו מחלאים רעים, כמו שכתוב: כי אני ה' רופאך.

מוקירך ואוהבך דוד אֶפֶסְטָאוֹסְקִי

ג. בשנת תרל"ח השיא לו אביו אשה חשובה מרת נאנטשי בת בעל-בית נכבד ואמיד ר' אברהם דאָמקיעוויטש מתושבי מלאווא, אשר נקרא בפי הבריות בשם ר' אברהם טערזער, מטעם שבשנות העמידה שלו גר בכפר טורזשע והחזיק שם בחכירה יצר וחליבה של אציל פולני, ואשתו, אשת חיל, מרת אסתר

(א) ברכות דף יוד.

(ב) זוהי לשונו שם: ורפא ירפא, לאות שנתן רשות לרופאים לרפא המכות והפצעים שיראו

בתוך, רק כל הלי שהוא בפנים בגוף ביד השם לרפאתו (פ. ז. ג.).

(ג) כוננו על הספר תעודה בישראל לריב"ל (פ. ז. ג.).

רבה, הביאה בעצמה בעגלה שלה אל העיר למכור החלב. והוא נודע לאיש נאמן רוח ונדיב, ויכלכל איזה שנים את כל מחסורי חתנו ר' דוד, בעוד שהוא עסק בתורה ובחכמה. ומאז נעשה לתושבה של העיר מלאווא, יש לשער, שמפני "ההשכל הבת השמים" השנואה לחסידים שהחזיק בה, היה מוכרח לקיים מאמר חז"ל "נחות דרגא ונסיב איתתא" אם אמנם גם בית חותנו היה נכבד ונאמן. מספרים, כי מאשתו המלומדת למד ר' דוד את השפה הפולנית והוא למד אותה השפה העברית.

על אבן מצבתו של ר' אברהם דאמקצוויטש נחרת מטעם חתנו ר' דוד

נוסח זה (א):

איש ישר הולך תמים.

בלחמו סער עניים צמים

רצבים השביע והרוה נפש

הלך בצל קורתו נפש,

מעשהו זה לנפשו נופש

כעת במרום תמריא לחופש

הלך לעולמו בן ע"ז,

ליניו יתאבלו מאתם גז. נפטר תרסב

ואחרי אשר עזב ר' דוד אופאטובסקי, את בית חותנו, יעד לו מסחר של עצים וקרשים ויהי לאחד התושבים החשובים בעיר מלאווא. בן עירו, יודעו ומכירו, הסופר מר יקיר ורשבסקי תאר אותו בדברים האלה לאמר: (ליטערא-רישע בלעטער נומר 10) "דוד אופטובסקי — איש גבה קומה וכחוש, בעל פנים ארוכים וזקן צהוב, אשר כבר נמצאו בו שערות לבנות, עינים עצבות וטובות. הלך אט על עולמו של אלקים. נבדל מן אנשי סביבתו, שתקן, הוגה מחשבות, ואם הוציא דבר מפיו, היה קצר ורך. חרד היה לדת, מתנגד שומר מצות, ובכל זאת היו אנשים חרדים, שהוציאו עליו רגז שהוא "אפיקורס" אמנם חרד הוא, אמרו, אבל לא בכל דבר. הוא ידע את הדקדוק, הביע את המלות אשר בתפלה ברור, לא הבליע את האותיות. למד תנ"ך, שם מעינו במורה נבוכים, בכוזרי. הביט לפעמים גם בספרים חזונים, קרא את העתון "המליץ", "הצפירה", וכדומה. וברוח זה היה מחנך את בניו.

הוא גר תמיד בפרבר העיר, ששם הבתים מפורדים איש מאחיו, מקום שריח שדה ויער נודף ממנו. לו היה מסחר של עצים וקרשים מחוץ לעיר, בדרך המוביל אל בית העלמין, על הר, שאנחנו, נערי החדר, קראוהו הר ההר, ובזמן שלא היו לו קונים, היה מעיין בספרי מחקר.

העירה מלוח עם היותה שקועה בחסידות, היו בה שלשה-ארבעה משכילים, אשר היו אנשי ליטא, מפיצי ה"השכלה בת השמים", מחזיקי "חדרים מתוקנים" ואולם אחד היה דוד אפאטובסקי, חבר שלהם, אשר היה משכיל פולני, ולא מורה".

יותר שהיה ה' דוד אפאטובסקי מופלג בתורה, משכיל ומושלם, היה, כפי

שאומרים: בעל מדות טובות, שומר פיו ולשונו מדבר שקר, או דבר מגונה או רע על שום אדם, אופיי הוא הדבר, כי לטן העת, אשר חברו הגדול מילדות רבי מנחם מנדל חיים לנדא, נעשה לרבי של חסידים, א) חדל מהחליף עמו מכתבים כפעם בפעם.

בשנת תרס"ו עזב ר' דוד אפאטובסקי את עיר מגורו וילך לאמריקה, באשר הורע מצב מסחרו ויקוה, כי בעולם החדש ייטב מצבו החומרי, שתי אחיותיו חיה ופייטשא כבר היו שם עם בעליהן, בשנת תרס"ח יצאה אליו אשתו מרת נאנטשי, אבל לא כאשר דמה אותו משכיל שומר תורה ומצות כן היה, הליכתו אט על עולמו של הקב"ה, לא היתה מתאימה עם רוח אמריקה, לא הצליח אפוא במעשיו גם מצב בריאותו הורע, ובשנת תרע"ג הלך לעולמו בן נ"ה שנה, אשתו שבה אחרי כן לעיר מולדתה, ב) לעתים קרובות כתב מאמרים ושירים שהנם גנוזים בידי בניו, אחד מהם הבאתי למעלה,

ר' דוד אפאטובסקי הניח שלשה בנים חשובים, ואלה שמותם: משה, פייבל ויוסף. משה נולד 1881, למד בחדר ואצל אביו, ואח"כ פנה אל המלאכה המחיה את בעליה, נעשה למתקן שעונים, והוא מתושבי מלוח החשובים, עסקן צבורי, פרנס ונשיא של קופת גמילות חסדים. פייבל נולד 1884, לא הלך לחדר אך למד אצל אביו חנ"ך, משניות, מדרש, וספרי מחקר והשכלה. בשנת 1901 הלך לאדיסה וגמר שם חק למודים בסימינריון למורים אשר להכרת "מפיצי השכלה". אח"כ שב למלוח ונעשה למורה. בשנת 1891 נתמנה למורה בב"ס אשר לקהלת מלוח, ולו משרה זו עד היום. מר פייבל אפאטובסקי הוא גם סופר ביודית ועברית, כבר בהיותו באדיסה כתב שירים ביודית ונדפסו בעתון "ראמען צייטונג". וגם בעברית בעתון "היהודי" שיצא לאור בלונדון ע"י יצחק סובלסקי, ועוד לו ספרים בכתובים. וגם הוא מתושבי מלאווא החשובים. ועל השלישי מר יוסף אני קובע פרק מיוחד.

יד. מר יוסף בן מר דוד אפאטובסקי (אפאטאשו)

א) בשנת תרמ"ז נולד לר' דוד אפאטובסקי הנזכר בן שלישי ויקרא שמו יוסף מאיר, יוסף על שם אבי אמו ר' יוסף טוכהנדלר ומאיר ג) - הן בשם זה כבר נקראו זקניו הרבנים המאורות הגדולים מטנהויון, מפילא ומלאסק, אבל השם מאיר נשתקע ונקרא בפי חבריו רק בשם יוסף. בנו זה הוא הנבחר

א) הרב ר' מנחם מנדל חיים לנדא היה רב אב"ד בקהלות פשעראו, פיאנטקע, נובירבור, זאויערצע, ואח"כ יצא לאמריקה, והיה רב אב"ד בעיר דעטרוואיט, ואחרי שהותו שם כמה שנים שב לארץ מולדתו, נר בלודו, ואח"כ באטבוצק, ושם נתבקש בישיבה של מעלה בשנת תרצ"ה בן ע"ג שנה, וחובא לקבורה להארשא באוהליו של מר אביו ז"ל. הוא עשה לו שם בעולם בספר, "אהבת חסד"מאת זקנו אדמו"ר מטשיכנוב שהוציא לאור בצירוף ספרו "עטרת זקנים". ואחרי פטירתו חויבא לרפוס ספרו הגדול בשם "ויעש אברהם", באורים על הנהגותיו של זקנו מנזכר. לכותב הסורים האלה שלח שתי אגרות תשובות ע"ד תולדות אבותיו והן נדפסו בספרו "רבי זאב ליפשיץ".

ב) מה שכותב מר יקיר ווארשאנסקי הנזכר, שהיא היתה חולה-שחפת, לא אמת הוא

ג) כן הגיד לי בהיותו בצל קורת.

שכבנו והוא מצוין בשאר רוח בכשרון כביר ובלב טוב. לו נתגדל ונתחנך במקום תורה וישיבה ובסביבה של יראים וחרדים, כאבותיו לפניו, כי עתה היה בודאי גם הוא כאחד מהם גאון וחרף וסופר של ספרות הרבנות. ואולם בגתים נשתנו העתים והוא כבר נתגדל ונתחנך בסביבה שריח ההשכלה החדשה נודף ממנה. כבר בבית אביו מצא ספרי השכלה שונים, ובעירו מלוח מצא קן של בחורים ששנו ופרשו מן ההורה ועסקו בספרי מדע והשכלה. והם הם השפיעו עליו, ויצא גם הוא לחרבות העת החדשה. וכתה בז ספרות היודית ויעשרנה בספרים רבים ושונים.

בשנה העברה כבר חגגו חבריו את חג החמש ועשרים שנה לעבודתו הספרותית, ויוציאו לכבודו חוברת מיוחדת המכילה מאמרים המספרים מעלות רוחו וזכרונות שונים על אודותיו, וכולם באו לידי החלטה, כי עוד לא הגיע הזמן לעשות סך-הכל מעבודתו על שדה הספרות, באשר כחו עוד חדש עמו והוא כמעין המתגבר לחבר ספורים מענינים מאד מחיי היהודים בכל מקומות מושבותיהם, (ליט. שריפטען 10) ובאנציקלופדיה העברית „האשכול“ כתוב לאמרי:

אפאטאשו יוסף (פסבדונים של יוסף אפטובסקי) סופר ביודית ובעברית, נולד במלוח (פולוניה) 1 יאנואר 1887. אביו סוחר עצים, שידע לאחד בביתו את מסורת החסידות עם צרכי ההשכלה. חנך ברוחו גם את יוסף בנו. מתחלה למד אופטושו בבי"ס עממי בעיר מולדתו ואח"כ בבי"ס למסחר בורשה. בשנת 1907 יצא לאמריקה. שם היה תחלה מוכר עתונים, פועל בבית חרשת ומורה פרטי, ולבסוף למד בבי"ס עליון לטכניקה בניו-יארק. ובשנת 1914 גמר חוק למודי בבי"ס זה. אבל עסק בעבודה טכנית רק לזמן מועט והתמסר כולו לספרות. את ספריו הראשונים ערך בשנת 1910 ומיד הושם לב אליהם. וכו' אף התחיל להשתתף בעתון היומי „דער טאג“ ובו פרסם במשך י"ב שנים האחרונות כארבע מאות ספורים. רובם מחיי היהודים בניו-יארק. והם נדפסו בדמות קובצים מיוחדים וכו'. החשובה שביצירותיו היא הטריטולוגיה שלו שנכתבה בשנת 1919-1923 „בעירות פולין“ דאס יאר 1863 אליין. וכו'. החלק הראשון של „בעירות פולין“ תורגם צרפתית פולנית וגרמנית וכו'.

ומאז חבר עוד ספורים מענינים וביחוד הושם לב לספרו החדש: „אטאג אין רעגענספורג-ר' אליה בחור“ כפי שכתב לי אחיו הנכבד מר פייבל, היתה גם אמו בעלת כשרון לספר מעשיות וירש ממנה האימפרסיה שיש לו בעבודתו. בשנת תרצ"ז נשא מר יוסף מאיר אפאטאווסקי אשה כבודה מרת אדילה וואולף. בשנת תרע"ח נולד לו בן, ויקרא שמו דוד כשם אביו.

ספרו „בעירות פולין“ זכה לפרסום בקרב קוראי ספרות היהודית החדשה יותר מכל ספריו. בפנותו אלי במכתב ע"ד שתי הטבעות משלשלת היוחסין שלו הנעלמות ממנו, כתב: מסופקני אם קראתם את ספרי, אבל בודאי שמעתם את שם ספרי „בעירות פולין“. אמנם מלאכת מחשבת גדולה עשה בספרו ההוא. אבל תאורו בו את אדמו"ר איש אלקים קדוש מקוצק וצ"ל ואת כבוד ביתו לא נכון הוא במח"כ לפי דעתי והוכחתי ולפי מסקנות דברי ימי ישראל כלל וכלל.

טו. רבי אברהם אָפּאָטובסקי בן ר' אליקים געץ בן ר' דוד, והדורות אחריו

רבי אברהם נולד בעירה שאָדיק לאביו ר' אליקים געץ בערך שנת תקס"ו, הוא אחיו של ר' פייבוש אָפּאָטובסקי מזד. וואָלא וצעיר ממנו לימים. גם הוא היה אדם מהוגן מאד, אבל לא זכה לגדולה כמוהו. כל ימיו גר בעיר מולדתו ומן החשובים שבה היה. בודאי נשא אשה משאדיק ולא היתה לו נסבה לעזוב אותה. התפרנס בכבוד ממסחר. שני בנים וארבע בנות חשובים היו לו, שהוסיפו כבוד לשמו. הוא הלך לעולמו בלא עת בשנת תרי"א. זהו הנוסח החרות על מצבת קברו בבית העלמין אשר בשאָדיק:

פ"נ. איש תם וישר וירא אלקים ה"ה היקר והנעלה מו"ה אברהם בן מו"ה אליקים געציל
נפטר ש"ק ד' כסלו תרי"א. תנצב"ה.

ואלה הם ששת בניו, שמהם הסתעפו משפחות נכבדות מאד:

(א) בנו ישראל מאיר מתושבי שאָדיק היה אדם חשוב, חסיד, נגיד ונדיב, כעין דודו ר' פייבוש אָפּאָטובסקי בועיר אנפין. היה סוחר יערות ותבואה, בעל בתים אחדים והראשון לכל דבר שבצדקה. ונסע לפעמים אל אדמו"ר רבי יחיאל מאלכסנדר ופה חלקו לו כבוד, לו היו בנים ובנות במספר עשרה, וגם הם פרו ורבו, וזכה איפוא לעת זקנותו לאיזה עשרות בנים נינים ונכדים, שבאו לברכו בכל שבת ויום טוב. עוד בימי עלומיו קנה לו "קרקע" אצל קברו של אביו. הוא הלך לעולמו בן פ"ה שנה. זהו הנוסח החרות על מצבת קברו:

בש"ט, איש זקן ושבע ימים, תם וישר, רודף צדקה, ירא ה' וצאצאיו
הם ישרי לב.

מו"ה ישראל מאיר בן אברהם נפטר כב מנחם אב תרסט.

ואלה הם צאצאיו: (1) ר' יוזפא מתושבי שאָדיק. (2) ר' אברהם מתושבי זד. וואָלא. (3) ר' דוד שלמה, גר בזד. וואָלא ואח"כ בלודז. (4) מרת רחל אשת ר' שמשון סריבניק מתושבי שאָדיק. (5) מרת רבקה אשת ר' משה אברהם קאָט מדוואָרט. (6) מרת מאכעש אשת ר' דוד מינטוס מדוואָרט. (7) מרת חנה נשאה לר' דוד מינטוס אחרי שנתאלמן מאחותה. (8) מרת פריידע אשת ר' משה אהרן קוטנר מתושבי שאָדיק. (9) מרת חיה שרה אשת ר' חנוך העניך שטיינהארן מתושבי פאָביניץ (10) מרת טאבע אשת ר' בעריש בצלאל פלעסנער מתושבי לודז. אחד מבניהם היא דוקטור למדיצינה מר יאָקוב פלעסנער. מכולם יצאו משפחות נכבדות.

(ב) בנו ר' שאול אָפּאָטובסקי, היה מתושבי שאָדיק הנכבדים, סוחר מתפרנס בכבוד ועסקן צבורי, אב לבנים ובנות במספר עשרה, וזכה לזקנה ושיבה, נקבר סמוך לקברו של אביו. וזהו הנוסח החרות על מצבת קברו:

מו"ה שאול אָפּאָטובסקי

איש תם וישר גבאי דחברה קדושה כ' שנים מו"ה שאול בר' אברהם

נפטר י"ב תמוז תרע"ח. תנצב"ה.

ואלה הם צאצאיו. (1) ר' אברהם מתושבי זד. וואלא. (2) ר' בנימין מתושבי עיר שאדיק. (3) ר' אליקים געציל מתושבי לוטימארסק (4) ר' פייבוש מתושבי ברעזין. (5) משה מת בבחרותו. (6) ר' הירש וואלף מתושבי זד. וואלא. (7) מרת פריידע אשת ר' יוסף צודקוויץ. (8) מרת ציפרא אשת ר' יוסף ראזינפעלד. (9) מרת רייזיל אשת ר' שמאי נאָוואַק מתושבי לודז. (10) מרת צירל אשת מר לעאן לאקעטקא מתושבי אמיריקה. ומהם יצאו משפחות נכבדות.

(ב) בתו מרת צירל אשת ר' בינוש אָפּאַטוט מתושבי שאדיק הנכבדים. סוחר מתפרנס בכבוד. הלכו לעולמם בשאדיק. ואלה הם צאצאיהם: (1) מרת רייזעל אשת ר' ליב מיטעלמאן מתושבי שאדיק. (2) מאכעש אשת ר' שלמה אברהם זשאַלנרסקי מתושבי לודז. (3) מרת רבקה אשת ר' מרדכי וויאנאווסקי מתושבי לודז. (4) ר' אברהם אָפּאַטוט. (5) מרת פריידע אשת ר' זלמן ראָפּעפארט. (6) מר אליקים געציל מתושבי שאדיק. ומכולם יצאו משפחות נכבדות.

ד. בתו מרת אסתר אשת ר' שמואל סומעריי מתושבי לודז. הלכו לעולמם בלודז והניחו בן ובת מצוינים: מר דוד סומעריי מתושבי לודז ומרת שרה אשת ר' ליב ברעזינסקי כעת בקוטנה. ומהם יצאו משפחות נכבדות.

ה. בתו מרת פריידע אשת ר' ישראל מאיר מארקוביץ מתושבי לודז. ואלה הם צאצאיהם: (1) אברהם. (2) חיים ראובן, מתושבי לודז. (3) אליקים געציל. בשנת 1881 נִקָּח לעבודת הצבא הרוסי. אשר נמצא בטורקיסטאן, ומשם לא שב עוד. (4) גענענריל אשת מר שלמה קירשבוים. ויצאו לאמיריקה. (5) טויבע זנה אשת מר ליב פארבער. (6) רבקה אשת ר' יוסף גראָס. (7) צילקא אשת מר ליב פיגולא. ומכולם יצאו משפחות נכבדות.

ו. ובתו הבכירה מרת פעסע אשת הנכבד ומופלג בתורה מת בערגער מלודז. ולחם היו שני בנים. — יותר לא הוגד לי מהם.

טז. רבי מאיר בן הרב ר' אליקים געץ אב"ד בלסק. בנו יחידו הגאון הקדוש רבי ישעיה רב אב"ד ואדמו"ר בפשעדיבורז והדורות אחריו.

א. בשנת ת"ק באיסרו חג ליום שמחת תורה נולד בן שני להרב ר' אליקים געץ, אשר כסא רבנותה של קהלת לסק בא אליו בירושה מאת מר אביו, ויקרא שמו מאיר כשם אביו. ואולם לא זכה לזדלו, כי כעבור שלשה שבועות ביום ט"ו לחודש מרחשון הלך לעולמו, כאמור למעלה, הילד מאיר נתגדל תחת השגחת אמו הרבנית, אשר בודאי נשארה בלאסק ומצאה פרנסה מקופת הקהלה, או אולי עוד נשאה לאיש, כי בודאי לא היתה קשיש מבִּעֵלָה, שהיה בן שלשים שנה במותו, ונתגדל איפוא על ברכי אב חורג. ויגדל הילד מאיר ויהי בודאי כאבותיו לאיש מופלג בתורה ובחסידות. בערך שנת תקי"ז, בהיותו בן י"ז שנה, השיאה לו אמו אשה מ' פייגעלע, שהיתה בודאי אשה חשובה ומיוחסת. בערך שנת תקי"ח נולד לו בן ויקרא שמו ישעיה. והנה כאשר קרה לאביו כן קרה גם לו, כי בעוד בנו ישעיה ילד קטן הלך לעולמו בדמי ימיו. ואין שם וזכר לר' מאיר בלאסק. אולי נזכר שמו בפנקס הקהלה שכבר נשרף. ישעיה נתגדל בלאסק ובילדותו כבר הצטין בחריפות שכלו, בצדקתו ובשקידתו בלמוד חתורה. הנה מסופרים בשמו דברים שנונים מימי ילדותו. בודאי היה

לומד תורה אצל הגאון ר' פינחס זעליג בעל עטרת פז, שהיה רב אב"ד בעת ההיא בלאסק.

רבים היו בודאי קצינים, אשר חפצו לקחת להם את העלם העלוי היחסן שהוא לחתן, ואולם, הנוכה להתחתן בו היה אדם מהוגן ועשיר ר' דן לעווענבערג מעירה פשעבורז ויתן לו בערך שנת תקל"ב את בתו החשובה מרת נחה לאשה בעודנו בן ארבע עשרה שנה, כפי המקובל בקרב בני משפחתו, התישב אפוא רבי ישעיה בפשעבורז ויהי סמוך על שולחן חותנו כמה שנים ויהגה בתורה יומם ולילה, ונעשה לגאון וצדיק כביר דומה לזקנו הגדול רבינו אליקים געץ.

בעת ההיא גר בפשעבורז אברך נעלה מאד, הוא ר' יעקב יצחק בן הרב ר' אשר'ל, שהיה מגיד משרים בפשעבורז, עמו התחבר ר' ישעיה'לי, באהבה ורעות, שניהם למדו יחד בחדר מיוחד, שנתן לו חותנו ר' דן, גם למדו יחד אצל הגאון הגדול החריף ר' אריה לייב, שהיה אז אב"ד בפשעבורז ואח"כ היה אב"ד באפטא ובסכוטשוב, מחבר הספר חידושי מהר"א על גיטין, ושניהם נסעו אח"כ יחד לעיר ליסא וילמדו בישיבת הגאון ר' דוד טעבל אב"ד ור"מ בליסא, (א) מספרים, שחותנו ר' דן עשה בעדו ובעד חברו הנזכר מקוה מיוחדת תחת המדרגות שבביתו, למען לא ירנשו בהם בני עירו, שהיו מתנגדים אדוקים.

ב. שמע אדמו"ר איש אלקים קדוש ר' יעקב יצחק הלוי הורביץ הידוע בשם "הרבי מלובלין" או "החווה", כי בפשעבורז נמצאים שני אברכים מצויני' כאלה, ויבקש את אחד מגדולי תלמידיו, הוא הרב הקדוש ר' דוד מלילוב, הסמוכה לפשעבורז, כי ישתדל בדבר, שיבואו אליו, והנה ר' דוד'ל היה ציר נאמן לשולחו. בא לפשעבורז ויהי לו שיח ושיג עם האברכים ר' יעקב יצחק ור' ישעיה'לי, וישפיע עליהם כל כך עד כי נעשו לחסידיו של הרבי מלובלין, ונחשבו בין גדולי תלמידיו, ולאחר זמן נתפרסם הרב ר' יעקב יצחק לגאון וקדוש וקבע מושבו בפשיסחא ונקרא בפי החסידים בשם "היהודי" או "יהודי הקדוש", וכן נתפרסם גם חברו הרב ר' ישעיה לגאון וקדוש ונתקבל לאב"ד ור"מ בעיר פשעבורז בשנת תקמ"ח אחרי פטירת הג"מ נתן נטע אייבושיץ ב"א של הרבי יונתן ז"ל.

מעשה בשנת תקע"ב כשנפטר הרה"ק ר' ליבוש אַזעריבער, שהיה נחבא אל הכלים והצנע לכת. בן ארבעים ושמונה שנה, שאל הרה"ק ר' מרדכי מטשירנובל את הרבי מלובלין, איך מניחין תלמיד כזה להפטר מן העולם? ויען ויאמר: יש לי שני ברומה לו, הוא הרבי ישעיה מפשעבורז, שאור תורתו מבהיק מסוף העולם עד סופו (ורגיל היה לתארהו: "מין ספרים שאנק" (ארון הספרים שלי) להיותו בקי בכל מקצעות שבתורה בנגלה ובנסתר. ועד כמה היה אותו צדיק דבוק ברבי מלובלין, נראה מן המעשה אשר ספר: "במשך זמן של כ"ב שנים הייתי מביט בעינים פקוחות על כל פסיעה

(א) מספרים, שאז למד גם רבינו עקיבא איגר בליסא אצל אותו גאון והיה חברו ומוקירו של אדמו"ר ר' ישעיה'לי.

(ב) דור דעה עמוד רכ"ה, (ג) שם עמוד רכ"ב, (ד) ספר נפלאות הסנה קרישא עמוד 28.

ותנועה של הרה"ק מלובלין וראיתי, כי במשך כל הזמן הזה קם בכל לילה בחצות לילה בדיוק בלי קדימה ובליל איחור כלל, אפילו בהבדל של רגעים אחדים" א).

בשנת תקפ"ה ז' מנ"א נתבקש הרבי מלובלין בישיבה של מעלה ואז נעשה הוא לרבי של חסידים ונקרא בפי הבריות בשם "הרבי ר' ישעיה ליי". מגדולי תלמידיו היו הרב ר' משה בן הרה"צ ר' דוד מלילוב, הרב ר' יוסף מנייטטאט והרב ר' ארון מקראקא, בנו הצדיק ר' קלונימוס עפשטיין בע"ס "מאור ושמש". אדמו"ר ר' שלמה מרדאמסק, בספרו "תפארת שלמה" הוא מביא חדושי תורה משמו וקורא לו "אמו". ובראות אותו צדיק, כי החסידות ההמונית לא היתה עוד לשם מטרה רוממה, ללמוד לדעת את ה' כי אם למטרת הצרכים הגשמיים, היה אומר: "זו אישא חילי אבטלנה", והיטב חרה לו על איחור זמן התפלה והדרכים החדשים (ספר החסידות לר"א מארקוס עמוד ר"ק).

מעשה יסופר עליו, כי פ"א בליל יו"כ אחר תפלת ערבית ושיר היחוד, שהלכו הפעל-יבתיים לביתם, רק הוא עם חסידים ויראי ה' נשארו לעסוק בתורה ועבודה כל הלילה, בהתהלכו אחר חצות לילה בבית המדרש, וירא והנה בעה"ב עשיר אחד עומד בין העומדים האלה ואומר תהלים, פנה אליו ואמר לו: הלא תדע, כי מחוקי הצבא ברוסיא הוא, אם איש חיל בורח מגד ה' אל גדור אחר, אצ"פ שאינו בורח לגמרי מן הצבא, הוא מתחייב בנפשו ובכך דע, כי גם למלך מלכי המלכים הקב"ה יש לו צבאות רבות. יש חיל העובדים בתורה ותפלה, וחיל העובדים בצדקה וחסד. ואתה הנך מן העשירים ומקומך הוא בין חיל בעלי הצדקה, ולמה זה ברחת אל החיל שהם עובדים בתורה ותפלה. וזה לא יתכן. אתה לך לביתך ותשכב וערבה שנתך עד עלות השחר, ועבודתך הוא, כי לאחר יו"כ תשגיח על העניים, שיהי' להם צרכי חג הסוכות, ואחר חג הסוכות תשגיח. שיהיו להם עצים על ימות החורף וכיו"ב, ואנחנו פה נהיה ערים כל הלילה על התורה ועל העבודה, שזאת היא תפקיד עבודתנו. (ב) מדת סבלנותו ואהבתו לכל אדם נראה מדבר תורה, אשר אמר על הכתוב דברים י"ד א') בנים אתם לה' אלקיכם לאמר: חכמינו ז"ל דרשו על הכתוב, אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם במועד, אל תקרי אותם אלא אתם. אתם אפילו שוגגין אשם אפילו מזידין (ראש השנה כ"ה). כלומר אפילו אם תקבעו את החודש בטעות, הן בשוגג הן במזיד, חלין הימים טובים. ואם כן כשהכתוב אומר שפירוש אתם, אפשר בודאי לדרוש כן, אתם אפילו שוגגין אפילו מזידין, כלומר הן כך והן כך בנים אתם לה' אלקיכם.

ובאמת היה במדת הנדיבות עד להזליא. מספרים, שבכל לילה לא שכב לישון. עד שהיה מחלק לצדקה כל הכסף שנמצא בידו. פ"א נדדה שנתו מעיניו, וישאל את זוגתו, אם לא השאירה בידה כסף, ותאמר: לא. ויצוה למשמשו שיפך אל האכסניא לשאול, אם לא הביא איש בעדו כסף. והנה כן היה, איש בא והביא לו "פדיון". ויקח את הכסף וימסרהו לצדקה. ואח"כ ערבה לו שנתו

(א) דור דעה עמוד רס"ח ב) שני ימים לפני פטירתו של אדמו"ר ר' ישעיה ליי מכתב אל החסידים, כי יתנו בעוד מעות פדיון נפש. המכתב נדפס בירחון "גדיל תורה" ורשה ניסן תר"ק.

בימי אותו צדיק יצא צו מטעם הממשלה הפולנית כי כל איש צריך להקרא בכנוי משפחה, והנה כאשר שאלוהו איזה כנוי משפחה יקרא לו, ענה ואמר: שם משפחתי יהא „ווצלטפרייד“ (שמחת צולם) (א) בודאי קרא לטשפחתו שם זה, שהוא יחיד בעולם כולו, בכונה רצויה.

בשנת הקצ"א ד' אלול נתבקש אותו צדיק ז"ל בישיבה של מעלה בהיותו בן יותר משבעים שנה, סביב לקברו נבנה „אהל“ של לבנים ורבים באים בתוכו להתפלל לעת מצוא ביחוד ביום פטירתו.

ד. אדמו"ר רבי ישעיה הניח שתי בנות ובן יחיד. בתו הבכירה, אשה חשובה וצדקת, מרת פייגל חנה, היתה אשת תלמיד חכם וחסיד מו"ה יהודה ליבוש, דיין ומו"ץ בפשדבורז, ולפי השמועה היו להם שני בנים. בעלה הלך לעולמו בשנת תקצ"ט. ואחר שנפטרה הרבנית מרת נחה, זוגתו של אדמו"ר ר' ישעיה' לי בשנת תק"צ היתה פייגל חנה המפקחת על הליכות ביתו עד יום פטירתו. בתו השניה מרת טויבע רחל, אשה חשובה וצדקת, השיא לעלה נעלה מאד, ישכר דובער מכונה בצריש בן הגביר החסיד ר' צבי הירש טרייטל וויינבערג מתושבי פשדבורז, אשר התיחס לרבינו יהודה בן הרא"ש. אומרים, כי בעת הנשואין שלו היה בן י"ג שנה. כמה שנים היה סמוך על שולחן חותנו הגדול, ולמד תורה בשקידה רבה ויהי לנדול בתורה ובחסידות ולמורה היראה בישראל. נתקבל לרב אב"ד באיזו קהלות, אבל לא ארכו ימי שפתו על כסא רבנותו בהן, מפני המחלוקות אשר הדריכוהו מנוחה, ולבסוף היה דיין ומו"צ בעיר פשדבורז. נפטר תרל"ג כ"ג מניא בן יותר משבעים שנה.

הרה"ג החסיד ר' בעריש וויינבערג הניח חמשה בנים ושתי בנות חשובים: (1) ר' מאיר זאב וואלף, מתושבי פשדבורז, תלמיד-חכם וחסיד מן החסידים המפורסמים של אדמו"ר הקדוש בעל „תפארת שלמה“ מרדומסק. ממנו יצאו משפחות נכבדות. (2) ר' ישראל אלטר, תלמיד חכם מופלג וחסיד מפורסם, מן החסידים החשובים של רבינו הגדול בעל דברי חיים מצאנז, והיה מתושבי אישפיצין אשר בגליציע. ולו היו בנים מצוינים מאד, תלמידי חכמים, ר' הירש מאיר מפאדגורז, ר' יהושע העשיל, ויבדל לחיים הרב הגאון החסיד מפורסם הישיש ר' דוד יוסף וויינבערג שליט"א אב"ד בעיר גור, מקום משכן כ"ק של אדמו"ר רשכבה"ג ר' אברהם מרדכי שליט"א, אשר כבד יכבדהו מאד. ומבניו החשובים של הרה"ג הזה הם: הרה"ג ר' חיים אב"ד בעיר סטאווישין והרה"ג ר' בעריש מו"ץ בעיר נאשילסק. (3) ר' קלוגימוס קלמן חסיד ומופלג בתורה מתושבי פשדבורז. ממנו יצאו משפחות נכבדות. (4) ר' משולם זישא מופלג בתורה וחסיד, שהיה מתועבי גאמפין ואח"כ עלה לארץ ישראל ונפטר שם. הוא אבי הגאון החסיד ר' דוד ז"ל אב"ד בעיר ראקוב, וחותנו של הרב אב"ד מגור הנ"ל. (5) הרב ר' משה, הוא הגאון המפורסם אב"ד בעיר וואלברום, מחבר הספר רב הכמות ורב האיכות נקוב בשם „אהל משה“, המכיל שאלות ותשובות ואידושי הלכות ואגדות, בצרוף „קונטרס הלך דבש“, מעט מזער מחדושי

(א) כן שמעתי מפי נכדו הרה"צ ר' צמנאל שליט"א מפה לווד, (ב) כן שמעתי מפי נכדו הרה"צ ר' שלמה שליט"א מטומשוב וכעת בלווד.

הלכות אשר נשאר מאביו הרב הגאון ר' בעריש, וגם חידושים מחתנו הרה"ג ר' דוד ז"ל. (פיוטרקוב 1908) גם ממנו יצאו משפחות נכבדות מאד. (6) בתו מרת שרה טריינדל היתה אשה משכלת מפורסמת, אשת ר' מענדיל באראן מגאמבין ובזוג שני היתה אשת רבינו הקדוש ר' יחיאל מאיר ממאגליניצע (7) בתו מרת רבקה לאה היתה אשת הרה"צ מו"ה יעקב דוד בן הרה"צ מו"ח ישראל יצחק בן הקדוש המפורסם ר' דוב בער מראדישיץ זצ"ל. (א) שתי האחיות הצדקניות האלה הלכו לעולמן בלא בנים. ראיתי כתב ידו של אדמו"ר ר' ישעיה'לי, והנה הוא תם ויפה וערוך בסדר נאה. ביתרון זה מצטינים גם ניניו ונכדיו החשובים שהזכרתי ובזה הם מפורסמים. ועל בנו יחידו אני קובע פרק מיוחד.

י. אדמו"ר ר' עמנואל בן אדמו"ר ר' ישעיה והדורות אחריו.

א. בשנת תקס"ב (ב) נולד לרבינו ישעיה ולזונתו הרבנית מ' נחה בנם הכי צפיר ויקראו שמו עמנואל והוא נשאר בן יחידם. מספרים, כי לזוג החשוב הזה היה „כוכב רע" לגדול בנים ל"ע, כי אחדים מבניהם מתו כשהם קטנים וגם היה בהם מקרי אסון מחמת מילה. (ג) והי כאשר הביע פ"א רבינו ישעיה צערו הגדול בשביל זה לפני רבו החוזה מלובלין, ברכהו והבטיחהו כי בעתיד הקרוב יולד לו בן זכר של קיימא, לתקופת השנה ילדה לו זונתו בן. והחוזה מלובלין כאשר נתבשר מלידה זו, ברכהו וייעצהו, כי יקרא שם הילד עמנואל. (ד) וברכתו נתקימה. הברית מילה עלתה יפה ואת הילד זכו לגדלו לתורה לחסידות ולקדושה, וגם להשיא לו אשה חשובה ומיוחסת, כאשר אותה נפשפ.

בערך שנת תקצ"ט בהיותו בן שבע עשרה שנה, נשא אשה מרת צביה בת הרב הצדיק ר' ישראל בנו בכורו של החוזה מלובלין, ואמה מרת חנה'לי היתה הכמה ומלומדת מפורסמת בת הרב הקדוש ר' דוד'ל מפשעווארסק, אחי איש קדוש ומקובל אליק ר' משה הסופר מת"ם מפשעווארסק. מחבר הספר „אור פני משה", אשר הרבי מלובלין כותב עליו בהסכמתו: „ואני ידעתי כשהייתי בילדותי הייתי סר למשמעתו ושתיני מימיו הנאמנים וידעתי שכל עניניו היו לשם שמים", ר' דוד'ל נפטר בשנת תקס"ב י"ט תמוז בדמי ימיו והניח ילדה מצוינה קטנה, חנה'לי שמה. ונתגדלה בבית הרבי ר' אלימלך מליזענסק. והנה הוא היה העומד מצדה והשיאה להרה"צ ר' ישראל הנזכר וחנה'לי היתה חסידה ומלומדה מפורסמה. מספרים, שרגילה היתה לעמוד מאחורי הכסא של חותנה הקדוש בשבתו אל „השולחן" ולשמוע את הרוזן דאורייתא שיצאו מפיו ולמסרם לחסידים שלא שמעו אותם.

והנה אגדה מספרת, כי בעת אשר מרת חנה'לי שמעה, שחותנה הבטיה

(א) כן הודיעני במכתב הרה"ג ר' דוד יוסף שליט"א מגור. (ב) נודע הוא בקרב המשפחה, כי בעת שנפטר הרבי ר' עמנואל בשנת תרכ"ה היה בן ס"ג שנה, ולפי זה נולד בשנת תקס"ג (ג) ראה ספר „נפלאות הסבא קדישא" עמוד 28, ולפי זה נסתרה לי החידה. מדוע לא היה לרבינו ישעיה בן ששמו אליקים געץ, כשם זקנו הגדול. כי באמת היה לו כודאי בן בשם זה, אבל הלך לעולמו ונותר. (ד) ראה ישעיה ז. (י).

להרב ר' ישעיה, שיהיה לו בן זכר של קיימא, מצאה שעת הכושר לפנות אליו בבקשה, כי יבטיח גם לה שתלד בת, באשר עד כה לא ילדה בת לבעלה, ואמנם הבטיח לה כן ויאמר, שאם תלד בת, יקראו שמה צביה, מפני כן נשמתה תהיה נשמת גבר, ששמו היה לפני צבי, וכן היה. (א)

ב. גם להזוג החשוב הרב ר' עמנואל והרבנית מרת צביה היה מזל-רע לגדול בנים ואחדים מבניהם מתו בקטנותם ל"ע, ולא נשאר להם אחרי עשרים שנות שבתם יחד רק ילדה אחת בשם „אַלְטֶע". בודאי גם שם זה שתוראתו זקנה, קורא לה בתור סגולה לאריכות ימים.

ובשנת תר"א ילדה מרת צביה לבעלה בן ויקראו שמו אברהם משה, אברהם על שם זקנם. אבי החוזה מלובלין, ומשה על שם דודם זקנם ר' משה הסופר סת"ם מפשעווארסק. (ב) והוא נשאר לה בן יחיד. ובשנת תר"ד הלכה אותה צדקת לעולמה בדמי ימיה. על מצבת קברה חרות אחרי דברי קינה לאמר: „ה"ה החסידה המחוכמת הצדקת מרת צבי" בת החסיד הצדיק מ' ישראל בהרב האלקי הקדוש מהר"י מלובלין זצוק"ל. נפטרה ב' דחנוכה, כ"ו כסליו שנת תר"ד לפ"ק. והנה בתם הנזכרת למעלה מרת אַלְטֶע"לי היתה אשה חשובה ומלומדת, נשואה להרב ר' משה בן הרב ר' אלחנן, שהיה חתן אדמו"ר הצדיק ר' חיים מאיר יחיאל ז"ל ממאגליניצע. מהם יצאו משפחות נכבדות מאד. אחד מנכדיהם הוא הרה"ג ר' יעקב זילברשטיין הי"ו, שהוא מועד דרבנים בעיר ורשה ונקרא בפי הפריות בשם „הרב מפראגא", ובנם אברהם משה נתגדל במוכ, וברבות הימים עלה על כסא נשיאותו של אביו ועל אודותיו נדבר בפרק מיוחד. ג. אחרי כן נשא לו הרב ר' עמנואל אשה בתולה מרת יוכבד יענטיל, בת הרב הגאון החסיד המפורסם ר' משה אהרן אב"ד בעיר קוטנה (נפטר תרי"ג) והנה היא ילדה לו חמשה בנים ובת אחת, שהיו לו לכבוד ולתפארת, ואלה הם: (1) הרב ר' שלום פינחס וועלטרפרייד מפשדבורז, חתן הרה"ק ר' אפרים ז"ל מקאזמיר. הוא אבי הרה"ג ר' נתן דוד אב"ד בעיר קאנסטאנטין ישן וחותרו של הרה"צ ר' מנחם מנדל מאוטבוצק. (2) הרב ר' צמח ירחמיאל מסילעוו ז"ל אבי הרה"ג ר' משה אהרן אב"ד בק"ק סילעוו והרה"ח ר' ישעיה מאיר מלודז (3) הרב ר' בנימין בעיר מיעכאוו. (4) הרה"ג ר' יחזקאל אב"ד בעיר שפעראוו זארנאוו, וואָלֶיע הסמוכה לווארשא, והוא חתן אחיו אדמו"ר מראספישע ז"ל. (5) הרב ר' נח מתושבי פענדין. (6) ובתם היחידה מרת חיהלי היתה אשת הרב ר' קלמן ז"ל אבד"ק ווידאמע בן הרה"ק ר' משה אבא מניישטאט, וחתנו הוא הרה"ג ר' יעקב אריה גלאזער ראב"ד בעיר פיאטרקוב, ובנו הוא הרה"צ ר' ישעיה שליט"א אבד"ק ווידאמע.

ה. אחרי פטירתו של אדמו"ר ר' ישעיה בשנת תקצ"א, אשר לפי השכל

(א) כן שמעתי מנכדיו הצדיקים ר' עמנואל ור' שלמה זלמן שליט"א מפה, וגם זאת שמעתי וחס, כי פ"א חלתה הרבנית מרת צביה ונסע עמה בעלה לבריסלה לדרוש ברופאים ויחיה דוקטור וחד את דעתו, כי מבנה גופה דומה למבנה גופו של גבר, ואז עלה על דעתו מה שאמר הרבי מלובלין עליה גטרם שולדה.

(ב) כן שמעתי מנכדו הרה"צ ר' שלמה זלמן שליט"א.

הפשוט שלנו היום, צריך היה לרשת כסא רבנותו בנו היחיד הרב ר' עמנואל אבל לא כן היה, כי הסבא קדישא הרבי ר' בער מראדושיץ נתקבל לאב"ד גם לק"ק פשעבורז'הי אפוא לרב אב"ד לשתי הקהלות של ראדושיץ ושל פשעבורז'. אמנם משכורת הרבנות של פשעבורז' שלח אותו צדיק להרב ר' עמנואל, אבל חשיבות גדולה היה לכסא הרבנות של פשעבורז'. ואליו היו מתאווים גם צדיקים. (א) ובשנת תר"ג אחרי פטירתו של הרבי ר' דובער, נתקבל לרב אב"ד הקהלת פשעבורז' הרב הקדוש ר' משה בן הרה"ק ר' דוד מלעלאו וחתנו של היהודי הקדוש מפשיסחא. והוא, הרב ר' עמנואל, לגודל צנותותו לא היה מוחה ברבר, אבל לא חתם שמו על כתב הרבנות שנתנו לו טובי הקהלה. גם הרה"צ ר' חיים מאיר יחיאל ז"ל ממאגליניצע היה לו הקפדה על אותו צדיק יסוד עולם ר' משה מלילוב, על אשר קבל הרבנות מפשעבורז'. בעת ההוא לא היה פרנסה בריות להרב ר' עמנואל. והנה מדי בקר בבקר רגיל היה בנו הנחמד, אברהם משה, כשהיה בן ארבע-חמש שנים לבוא אל הרב דמתא ר' משה ולומר לפניו הברכות של שחרית, ועליהן היה עונה אמן, ובשכר זה נתן לו חיי גדולים, והם היו סיוע לפרנסתו של הרב ר' עמנואל.

ו. אכן בשנת תר"י עזב הרה"ק ר' משה מלילוב את כסא רבנותה של פשעבורז' ועלה לארץ ישראל. (ב) והנה זה אז ירש הרב ר' עמנואל את כסא רבנותו ונשיאותו של מר אביו. וגם אדמו"ר הרב הקדוש ר' משה מלילוב אמר, שאותו הוא מניח לממלא מקומו. (ג) אמנם גם הפעם קם נגדו ערעור, כי גיסו בעל אחותו הרה"ג ר' בעריש וויינבערג בא בטענה, שאילו שייך כסא הרבנות של פשעבורז', מפני שהוא חתנו הזקן של אדמו"ר ר' ישעיה והוא גדול בתורה מומחה להוראה יותר ממנו וכבר שמש ברבנות באיזו קהלות, וגם היו לו עוזרים ותומכים, אבל הפעם לא מחל איש הצדיק והענו הרב ר' עמנואל על זכותו. והנה הגישו עצמותיהם לפני מאור הגולה הרב אדמו"ר ר' חיים מצאנז ז"ל, והוא הכריע את הכף לטובת הראשון ורבנות פשעבורז' נתקיימה אפוא בידו.

אדמו"ר ר' עמנואל עשה לו שם כאחד הגדולים והקדושים אשר בארץ. אלפי ישראל נהרו אליו לשאול בדבר השם ונהנו ממנו עצה ותושיה ומספרים ממנו נדולות ונפלאות. נודע בקרב מעריציו, למשל, מעשה זה: פעם אחת בא אדמו"ר ר' עמנואל לפיטריקוב וישבות פה יום שבת, ויתאכסן בבית הנגיד החסיד ר' משה אהרן פלאטא. לסעודת השבת באו חסידים במספר רב לשולחנו כפי מנהג החסידים. והנה באחד החדרים עמדה עריסה, שבה שכבה תינוקת וישנה. חסיד אחד בא ויפשוט בגדו העליון ויניחהו על העריסה. מבלי דעת במציאות הילדה הישנה. אחרי כן באו עוד חסידים ויניחו שם את בגדיהם העליונים. עברה שעה ותלך האם לקחת את ילדתה, והנה אוי ואבוי!

(א) כן שמעתי מפי נכדו הרה"צ ר' עמנואל שליט"א וגם מפי אחיו הרה"צ ר' שלמה זלמן שליט"א מפה. (ב) כן שמעתי מפי נכדו הנ"ל (ג) הרה"ק ר' משה מלילוב היה נחבא אל הכלים והסתיר עצמו מבני אדם ולא רצה שימרידוהו. לפני עלותו לארץ הקדושה היה אצל הרה"ק ר' ישראל'קי מרוזין, והנה הוא אמר עליו: "אנשי פולין שוטים הם שאין להם דוגמתו ומניחם אותו לנסוע מהם". שבעים יום גר הרה"ק ר' משה בצ"י ונתבקש בישיבה של מצלה (בשנת תרי"א)

גל בגדים מכסה את הילדה, פקחו את הגל ויראו, שהיא שוכבת בלי רוח חיים, כי מתה מבלי יכולת לשאוף אויר. ויתמרמר ר' עמנואל מאד, יען כי בגללו קרה אסון כזה. ויצו כי כל הנאספים יצאו מן הבית, והוא נשאר לבדו עם הילדה המתה. והנה כעבור שעה חדא נפקחו עיניה ותחי כקדמ. ויהי הדבר לפלא ולשיחה בפי הפריות.

ראיתי מכתבו של רבינו חיים מצאנו ערוך אל הרבי ר' עמנואל בשנת תרכ"ג, והנה הוא מתארהו לאמר:

לכבוד ידידי מחו' המאוה"ג בוצינא קדישא בנן של קדושים פאר הזמן ע"ה נ"י פ"ה כקש"ת מו"ה עמנואל נ"י. א)

אותו צדיק הצטיין גם בזה, שהיה מטיב נגן, ובהתפללו בימים הנוראים לפני התיבה, היה מושך לבות שומעי רנתו ותפלתו לאהבה וליראה את ה', ויתרוננו זה עבר גם להדורות אחריו.

בשנת תרכ"ה גפל למשכב ויסע לעיר ורשה לדרוש ברופאים, ושם נתבקש בישיבה של מצלה ביום כ"ה שבט בן ס"ג שנה. סביב לקברו הוקם „אוהל", אשר בתוכו באים להתפלל על כל צרה אשר לא תבוא.

יח. אדמו"ר ר' אברהם משה בן אדמו"ר ר' עמנואל והדורות אחריו.

א. העובדה, אשר הזכרתי למעלה מחיי ילדותו של אדמו"ר ר' אברהם משה, מעידה למדי, כי ילד של חן ויראת שמים היה, כראוי לו. הנה רבינו משה מליצוב התאוה לשמוע מפיו ברכות השחר ויחנהו בגלל זה באיו אגורות והיא הבין והשכיל למסרן לצרכי בית אביו. בוצין בוצין מקטפיה ידיע. ב) אמו מתה לו בעודנו עולל קטן, ואולם אם חורגת צדקנית נתנה לו, אשר בודאי חנכתהו וגדלתהו והשפיעה עליו טוב כאם רחמניה. והנה בבית אביו הקדוש נתחנך לחורה לחסידות ולקדושה.

אביו השיא לו אשה חשובה מרת לאה בת הגביר וחסיד מפורסם ר' גרשון הלוי לנדא מעירה קאמינסק הסמוכה לפיוטרקוב. וישב ר' אברהם משה בקאמינסק על התורה ועל העבודה. בשנת תר"ך הלכה אותה גברת לפולמה בלי הניח בן. וישא לו אביו אשה חשובה חדשה מרת שרה עלקא בת הגביר החסיד ר' מאיר אברמזון מעיר לובלין. התישב אפוא שם ויעסוק בתורה ובחסידות. כעבור איוו שנים שב לבית אביו ותורתו היתה שם אומנתו. בחודש שבט לשנת תרכ"ה באה תקופה חדשה בימי חייו. הנה אביו שבק אז חיים לכל חי ועליו היה אפוא לעשות לביתו ולמצבו בחיים. דרך רצויה אחת היה לו, למלא מקום אביו לשבת על כסא רבנותו. ואולם היו אנשים, אשר עמדו לשטן על דרכו זו. הנה הרב התלמיד-חכם המובהק ר' בעריש וויינברג, חתנו של זקנו רבינו ישעיה, אשר בא בערעור בשנת תר"י נגד מר אביו, שלו שייכת רבנות פשדבורג, בא גם הפעם נגדו בטענה זו, וגם נמצאו תומכים בידו, אכן האדם הגדול, מאור הגולה, אשר עמד אז לימין אביו והכריע את

וגם בדברים שבצנעא, ואם שמע מפיו, שאחד מהם מתחלל בדברים, אלה
אמר לו שלחתי נא אלי, ואם בא אלי, דבר עמו רכות וקשות, ודבריו עשו
רושם. אמנם בני תורה, אשר דבקו אחריו, מהם לא מנע דברי תורה
וחסידות כראוי לבנו של קדושים כמוהו. ובהתפללו לפני התיבה בימים
הנוראים, הפליא כאביו את שומעיו בקולו הערב והחזק והשפיע עליהם לטובה.
ג. שנים רבות ילב אדמו"ר ר' משה לי בפשדבורז בשלוח ונהג שם
את נשיאותו ברמה, ואולם אח"כ היו אנשים אשר עוררו כנגדו מחלוקת ותהי
קהלת פשדבורז לפלגות, ולכן העתיק משכנו משם. בשנת תרמ"ה נתקבל לרב
אב"ד מקהלת סילעו ותישב בעירה זו. וכעבור איזו שנים אוה למושב לו
עירה ראשפשא הסמוכה לפיוטרקוב. למן הצת ההוא נקראו אנשי שלמו:
החסידים ראשפשא. ובשנת תרע"ו העתיק שוב משכנו לעיר פשדבורז, וטעמו
ונמוקו עמו, כי מתאוה הוא לשכוב שם עם אבותיו. רצונו זה יצא לפעולה, כי
בשנת תרע"ח כ"ב אלול נתבקש בישיבה של מצלה והובא לקבורה ב"אוהל",
של זקנו אדמו"ר רבי ישעיה לי.

ד. לאדמו"ר ר' משה לי נולדו חמשה בנים וחמש בנות, אשר נתגדלו
תחת השגחתו לתורה לחסידות ולקדושה, ובהגיע לחם עת דודים לא הביאם
בקשרי התחזנות עם גבירים וקצינים אך ורק עם רבנים וקדושים. הנה כן
התנהגו גם רבינו אליקים געץ ובניו, כאשר הראינו למצלה. ובכן בנו הרב
ר' עכנאל הוא חתן הרה"ק ר' יהושע א) נכד הרה"ק ר' אליעזר הורביץ אבר"ק
דזיקוב בנו של הרבי ר' נפתלי מראפשיץ. בנו הרב ר' ישעיה הוא חתן הרה"ק
אדמו"ר ר' יחיאל מאלכסנדר בן הרה"ק ר' פייבל דנציגר מגריצע. בנו הרב
ר' ישראל היה חתן הרה"ק ר' אברהם מפשיטעק. בן הרה"ק ר' איטשעלע,
אחי הרה"ק ר' נתן דוד משידלובצי. בנו הרב ר' שלמה זלמן הוא חתן הרה"ק
ר' פינחס מקינצק בן הרה"ק ר' נתן דוד משידלובצי. בנו הרב ר' חיים אלעזר
היה חתן דודו הרב ר' נח מבענדין. בתו מרת רויזעל היתה אשת אחיו
מיווג שני הרה"ק ר' יחזקאל יחיאל, הנזכר למצלה. בתו מרת צביה היתה
אשת הרה"ק ר' קלונימוס קלמן אבר"ק מאלאגאשטש בן הרה"ק ר' ישראל
אבד"ק ווייסליץ. ובסוף ימיו היה מו"ץ בלודז. בתו מרת רבקה היתה אשת
הרב ר' בונם בן הרה"ק ר' חיים מאיר מגיישטאדט. בתו מרת פעריל היא
אשת הרה"ק ר' אלטר מפאקשעביצע בן הרה"ק מו"ה יחיאל מטארנא. משכנו
בלודז. בתו מרת פייגעלי היתה אשת הרב ר' אברהם שלמה בן ר' יעקב
דוד מורגנשטרן מסטריקוב. ומכולם יצאו דורות ישרים בנים וחתנים רבנים.
בשנת תרצ"ג ח' ניסן נפטרה זוגתו של אדמו"ר ר' משה מרת שרה עלקא בת
צ"ב שנה. אז חשבו ומצאו, כי נשארו אחריהם בנים נינים ונכדים במספר
288, כן ירבו.

הנה הרב הקדוש ר' נפתלי מרופשיץ ובנו הרה"ק ר' אליעזר חרצו
משפט, שכבר בטלה החסידות הבעש"טנית ותלמידיו, והיום צריכים רק לעמוד
על המשמר להיות מנוטרי כרם ישראל, להשגיח על הצבור העברי לבל יפרצו
פרצות בדת משה וישראל, ושיחזיקו במסורת האבות, ובכל קדשי היהודים ב)

הכף לטובתו, כאמור למעלה, הודרו לצורך גם אותו ולהעמידו על נחלתו. וישלח אגרת זו לקהלת פשדבורז. (א)

אגרת הגאון הצדיק האלקי רשכבה"ג ר' חיים מצאנז ז"ל:

ב"ה יום ב' ז' ניסן לרצון לפני ד' לפ"ק.

שלום וייר ל ידידי השלמים נגידים אלופים יראי ה'

מפורסמים חסידים מנהיגי עדת ק' פשדפארו יע"א.

הנה קבלתי מכתבם, שמחתי כי גם רצונם למלא מאווי ותשוקת נפשי אשר ערגה, שהרב היקר בנש"ק מו"ה אברהם משה בהרב המאו"ה הקדוש מו"ה עמנואל ז"ל ימלא מקום אבותיו לשבת על כסא הרבנות, ואם כי עודנו רך בשנים, עוז פניו תאיר ביראה וחכמה. לכן בטוח אני שיהיה לאילן רב, אם יפארוהו ויחזקוהו, ולכן נא ידידי חזקוהו והי' לאיש והושיבוהו על מקום אבותיו, אך תראו לעשות בחכמה ושיהיה שלום בינו ובין ב"ד ב' הרב היקר ירא ה' מו"ה בעריש נ"י. וח"ו לא למרות בו, אך בחכמה תעשו, ובטוח אני שגם הרב הנ"ל יסכים לזה. אך הכל צריכין חיווק. ולכן חזקו ואמצו חיש מהר להושיבו על כסא הרבנות, וד' עמכם להצליח מעשיכם, ותתברכו בעושר וכבוד ואריכות ימים ושנים, וזר לא יתערב עמכם, ותנצלו מכל עלילות ופ"ר, ג) רק שלום וחדוה במקומם ועדתם עדת הקודש ושלום וברכה, כנפש דו"ש וחפץ הרמת קרנם

הק' חיים הלבר שטאם

ולפרוס בשלום הרב היקר האברך ירא ד' כקש"ת מו"ה אברהם משה

נ"י ויופיע ובשלום ידידי מהו' הרב היקר ירא ד' כש"ת מו"ה בעריש נ"י

ב. אדמו"ר ר' משה'לי כאשר נקרא בפני הבריות, היה איש צורה, גבה קומה ופניו היו מאירים ומפיקים זיו, חן ואצילות. זכיתי פעם לראותו ולהנות מאור פניו. ולפי המסופר היה איש טוב ומטיב לבריות ובעל צדקה במדה מרובה, איש חי רב פעלים, בבחינת צדיק גוזר והקב"ה מקיים, אלפי ישראל נהרו אליו ויהנו ממנו עצה ותושיה. ואולם האמת נחנה להכתב, כי היה מקרב מאד אליו אנשים פשוטים, חסידים המוניים, שאין להם שאיפה רמה לדעת דרכי ה', והוא הדריכם ללכת בדרך התורה והמצוה ורבים השיב מעון, ובזה התפאר אותו צדיק. פעם היה אומר: „אני הגני רבי של ואלמדה פושעים דרכיך“. „רביים אחרים“, אמר, „משגיחים על חסידיהם שיעשו לפנים משורת! הדין, שיניחו, למשל, גם הפילין של רבינו תם, וכדומה, בעוד אשר עלי להשתדל, שהנלזים אלי יעשו כשורת הדין ולא יפרצו פרצות בדת“. לרביים ידועים, אמר, יש יצר, ומלאכה נקיה וקלה היא לכרות עצים מתוכו, ולי נשארו שרשים בתוך האדמה, (פיענקיס) אשר קשה הוא לשרש אותם. ועבודתו זו, מספרים, עשה בחכמה ובכל כחו. והיה כאשר בא אליו אחד מחסידיו מסוג זה, שאלהו על בני ביתו, אם מחזיקים הם במסורת האבות

(א) המכתב נמצא ביד הרה"ח ר' ישעיה מאיר העלטרמיד נ"י מלודז.

(ב) ראשי תיבות: בעל דודתו. ג) ראשי תיבות: ופגעים רעים.

יט. הערות.

(א) רבינו אליקים געץ כתב את שמו בויו אחר הקוף. הנה כן הוא כותב בהקדמתו: „קראתי שם הספר „רפדוני בתפוחים“ על שמי הגרמו בתוכו אליקים געץ כמנין „רפדוני“. „לבי אומר אלי-קום קרא אל אליך ישראל“. וכן כתב שמו בספרו „אבן השהם“. ואולם במקרא נמצא שם זה כמה פעמים ביוד אחר הקוף. שקלא וטריא בענין זה כבר היה אצל הפוסקים, היינו, איך כותבים שם זה בגט, ביוד או בויו אחר הקוף, יען כי מצאו בספרים נדפסים שם זה בויו אחר הקוף. בודאי התכוונו גם על הספרים אבן השוהם ורפדוני בתפוחים. והנה הם מחליטים להלכה, כי בסתם צריכים לכתוב שם זה כמו שהוא כתוב במקרא, חוץ במקום שיש להמגרש קבלה, ששמו כתבו בויו אחר הקוף (ראה ספר שולחן המערכת עמוד 32) לכן, כפי הנראה, היה לרבינו אליקים געץ קבלה זו מאבותיו. אבל על שער הספר כתבתי שמו כמו שהוא כתוב במקרא.

(ב) בעמוד י"ד כתוב בשם כתב יחוס ישן, כי הרה"ג ר' פילטא הוא אחיה של האשה הגדולה מרת איידל חמותו של המהרש"א. ע"ז העירני הסופר מר יוסף אָפּאַטאַשו במכתבו אלי לאמר: „בקרוב משפחתי היתה חזקה, כי מרת איידל חמותו של המהרש"א היתה בת הרב ר' מאיר מטנהויון, ועל מסורת משפחה יש לסמוך יותר מעל ידיעה שנכתבה בספר בזמן מאוחר. וכן כתב דוקטור בראן במחברתו „געשיכטע דעס ראפינאטס אין פילא“. וגם בספר „יאהרפון דער יודישען ליטערארישען געזעלשאַפּט פראנקפורט א. מ.“ (עמוד 131) כתוב, כי אחותו של הרב אליקים געץ מפוזנא היתה חמותו ומוצאה היה מעיר טנהויון. והנה הפרופ' דוידזון מפה הגיר ל"י, כי יש לסמוך על דברי הדוקטור בראן“.

אכן ידיעה זו נוסדה, כפי הנראה, על האמור בהקדמה לספר „אבן השוהם“, כי הגבירה מרת איידל היתה דודתו של הרב ר' מאיר מפילא אבי רבינו אליקים געץ, ואם כן היתה אחותו, שהיה בן ר' מאיר מטנהויון. אבל אין לידיעה זו יסוד נכון, כי „דודה“ מצינו בתורה גם על אשת דוד, והיא היתה באמת דודתו של ר' מאיר מצד אשתו, כאשר כתבתי שם. אמנם „דוד“ היא לפי פירש"י בירמיה רק אחי אביו, אבל לא דודה. ולפי דעתי מוכח מתוך ההקדמה הנזכרת, שלא היתה בתו של ר' מאיר מטנהויון. הנה שם כתוב: „מצאתי בכתבים הרב הישיש ר' מאיר מטנהויון היו לו תשעה בנים וכולם באו למדינת פולין ונעשו גדולי ישראל“. ואם אמת היה הדבר, שגם האשה החשובה הצדקת הגדולה רבת פעלים מרת איידל היתה בתו, מדוע לא סיפר זאת כאן בפירוש לטהלה ולתפאדתו, כראוי לחכם בעל הקדמה זו.

שם כתבתי, שמרת איידל היתה אשת הרה"ג ר' משה ליפשיץ. בזה סמכתי לכאורה על בעל „מזכרת לגדולי אסטרהא“ שכתב כן (עמוד 43). אבל האמת היא עם ידידי הרב ר' מרדכי וויץ, שכתב לי ע"פ כמה כתבי יחוש ישנים, שהיתה בת הג"מ משה ליפשיץ ואשת הג"מ משה היילפרין בעל „זכרון למשה“. ראה בס' „קריה נאמנה“ ובס' „דעת קדושים“ (עמוד 57)

אדמו"ר ר' משה'לי החזיק בודאי בשיטה זו ויהי מנטורי קרתא, והשתדל אפוא בחכמתו, כי בניו הגדולים בתורה וי"ש ינהלו עדה וישבו על כסא אדמור"ת עוד בימיו ויהיו מנטורי הצבור העברי, ואין מלכות נוגעת בחברתה. ובכן ישב לו בנו הרה"צ ר' עמנואל ברוגוב, בפאביאניץ, וכעת משכנו בלודז, בנו הרה"צ ר' ישעיה יושב בקאליש. בנו הרה"צ ר' שלמה זלמן ישב בטומשוב וכעת משכנו בלודז, בנו הרה"צ ר' ישראל (להבחלה) ישב ברדאמסק ונפטר שם ובנו הרה"צ ר' חיים אלעזר היה אבד"ק פשדבורז. והלך שם לעולמו.

ה. הנה שלשלת יוחסין יפה מאד, רבת טבעות, הבאתי כאן, אבל לא מונגריה שלמה, כי חסרה לי ידיעת תולדות רוב בניו ובנותיו של רבינו אליקים געץ. נעלמות ממני תולדות בנו הרב ר' איסרל שהיה אחד מחכמי צפת ונפל חלל על קידוש השם. תולדות בנו ר' שמואל זיינוויל, שהיה דיין בסווערזענץ, תולדות בתו וחתנו הרופא מומחה ר' זאב וואלף, שהיה מתושבי פוזנא. ותולדות בתו וחתנו ר' יעקב, שהיה מתושבי בריסלה. הנה רק מעטים הדברים שנכתבו על אדותם למעלה.

בספר „אבן השוהם“ נכתב מעשה נורא. שספר רבינו אליקים געץ מאתו הרב ר' שמואל אב"ד בלובזענץ, כאמור למעלה (עמוד כה) והנה גם האדם הגדול בענקים, הגאון והמקובל, רבינו יחיאל היילפרין, מחבר הספר החשוב „סדר הדורות“, מביא בספרו (דף קט"ז) עובדה מפליאה והיא ממקור זה. א. הוא רבינו יחיאל היילפרין, ראוי להעיר, שלפי דבריו בספרו הנזכר (ח"ב ל"ה ע"ב), הנהו חוטר מגזע רבן גמליאל הזקן שבא מזרע דוד המלך, אשר זכיתי להזכירו למעלה (עמוד 40) בתור אחד מאבות בני משפחת רבינו אליקים געץ. גם הוא מביא ספור זה בתור מעשה שהיה, דבר המציד על גדולתו וצדקתו של הרב מלובזענץ. מהראוי היה אפוא לכתוב כאן גם על תולדותיו. אבל לא ידעתי אותן כלל. אולי יבוא אחרי איש, אשר ישלים וימלא את החסרון שבפנים הספר.

והנה קורת רוח היא לי לראות, כי הטבעות האחאונות של שלשלת יוחסין זו, דומות הן כמעט אל טבעותיה הראשונות. כאשר בתחלת ספר זה ערוכה אגרת מאת רשכבה"ג רבינו דוד אפענהיים, שבה מתאר את רבינו אליקים געץ בתאר „בנן של קדושים“, כן בסופו ערוכה אגרת מאת רשכבה"ג רבינו חיים מצאנז, שבה מתאר את נינו ונכדו בתאר „בנן של קדושים“. רואים אנו כאן את התורה מחזרת על אכסניה שלה. אנא ה' אל נא תמיש תורתך מפינו ומפי זרענו ורוח קדשך אל תקח ממנו!

(א) רבינו יחיאל היילפרין נפטר תע"ט.

בעמוד 25 כתבתי, כי הרב ר' איסרל בנו של רבינו אליקים געץ נהרג על קידוש השם. כפי שכתב לי מר יוסף אפאטאשו היה מסורה בקרב משפחתו כי בארץ ישראל נפל חלל בידי עריצי גוים היידי.

(ד) לפרק י"ג, "מר דוד אפאטובסקי" עמוד 44. זהו נוסח מצבתו, שכתב בנו מר יוסף: פ"נ ר' דוד בן ר' ישראל אלעזר אפאטאובסקי האחרון בין משכילי הדור הישן, התאחדו בו האמונה השלמה עם חכמת ישראל והשכלתו, ובאהבה נאמנה היה מסור לתקנתו ויעודו עד יומו האחרון עד אשר יבש כחרש כחו, בשנת השלש וחמשים לימי חייו תרע"ג. תנצב"ה

וזהו נוסח מצבתו של אשתו: פ"נ אשה חשובה ישרה מרת נאנטשי בת ר' אברהם הכהן ז"ל אשת ר' דוד ז"ל אפאטאובסקי. נפטרה ביום י"ג טבת שנת תרע"ה. תנצב"ה.

תקון טעויות הדפוס

בעמוד ל"ח במקום טריינע צריך להיות דראנע

שם במקום מאכעש " דראנע

בעמוד מד " חוה " חיה

" מה " " חיה

" " " ישועות משיחו " ישועות מלכו

לעמוד 60. בדבר זמן פגורי אדמו"ר ר' אברהם משה נכשלתי בידיעה מוטעת, אכן נודע לי, כי בערך שנת תרכ"ט נתקבל לאב"ד לק"ק סילעוו והתישב שם, ובשנת תרל"ג שב לפשבורו, ובשנת תר"ן הצתיק משכנו לראספשא.

עמוד 61. שורה 19—צ"ל זה.

עמוד	שורה	במקום	צ"ל
יד	32	תמסר	תסמר
טו	2	נסא	נסה
23	31	ורוקה	וצוקה
24	11	גבורות	גבירות
25	28	לוערזענץ	שווערזענץ
28	23	ואחתיני	ומחותני
32	15	חש	חיש
37	6	50	40
37	15	אביו	אחיו
38	18	ברכ	ברכי
37	17	סיג	ושיג
43	1	ובמיועי	ובסיועו
43	16	מהוקות	מחוקות
45	16	תמיד	תמים
45	38	רשיס	רשיי
47	18	יער	יסד
51	20	גרא	גראסמאן
61	31	האחמונות	האחור ונות

- פרק א. טיבו של רבינו אליקים געץ. אגרת הגאון ר' דוד אפינהיים מפראג.
שבחיו מן החכם צבי והגאון ר' אברהם ברודא.
- פרק ב. פעולתו של רבינו אליקים געץ ומסקי דינו הנמצאים בספרו, אבן
השוהם.
- פרק ג. רבינו אליקים געץ בתור מחבר ספרים.
- פרק ד. אבותיו של רבינו אליקים געץ.
- פרק ה. ציר מולדתו, חנוכה, מוריו ורבותיו פרי רבנותו ומגוריו וזמן
פטירתו של רבינו אליקים געץ.
- פרק ו. ואלה תולדותיו של רבינו אליקים געץ.
- פרק ז. הרב ר' מאיר בן רבינו אליקים געץ אב"ד בעיר לאסק והדורות אחריו.
- פרק ח. הרב ר' אליקים געץ ממלא מקום אביו הרב ר' מאיר בנו של
רבינו אליקים געץ והדורות אחריו.
- פרק ט. ר' אברהם בן הרב ר' מאיר הנ"ל שנקרא ר' אברהם העשיר והדורות
אחריו.
- פרק י. ר' דוד בן הרב הלסקאי ר' אליקים געץ בן בנו של רבינו אליקים
געץ והדורות אחריו.
- פרק יא. ר' שרגא פייבוש אפאטובסקי מזדונסקא-וואלא בן ר' אליקים געציל
נז"ג לרבינו אליקים געץ והדורות אחריו. אגרת מחותנו אדמו"ר
הגאון הקדוש ר' אברהם מטשיכנוב ז"ל.
- פרק יב. ר' ישראל אלעזר בן ר' פייבוש אפאטובסקי והדורות אחריו.
- פרק יג. ר' דוד בן ר' ישראל אלעזר אפאטובסקי והדורות אחריו. מכתבו
אל הגאון הצדיק ר' מנחם מענדיל חיים לאנדא ז"ל.
- פרק יד. מר יוסף בן מר דוד אפאטובסקי הנודע בשם י. אפאטאשו.
- פרק טו. ר' אברהם אחי ר' פייבוש אפאטובסקי משאדיק והדורות אחריו.
- פרק טז. ר' מאיר בן הרב ר' אליקים. בנו יחד. אדמו"ר הגאון הקדוש
ר' ישעיה מפשדבורז והדורות אחריו.
- פרק יז. אדמו"ר הקדוש ר' עמנואל בן אדמו"ר רבינו ישעיה מפשדבורז
והדורות אחריו.
- פרק יח. אדמו"ר הקדוש ר' אברהם משה בן אדמו"ר ר' עמנואל והדורות
אחריו, אגרת הגאון רבינו חיים מצאנז.
- פרק יט. הערות

